

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Anna Elisabeth Lõuna
1904.–1905. aasta Vene-Jaapani sõja kogemus eesti sõjaväelaste egodokumentides
Bakalaureusetöö

Juhendaja: professor Tõnu Tannberg

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Eesti sõjaväelase kujunemine reisikirjanikuks.....	12
1.1 Igapäevakontekstist väljarebimine	12
1.2 Teekond Euroopast Mandžuuriasse	19
2. Sõjamehe igapäev	25
2.1 Eksootikakogemus	25
2.2 Argipäev tagalas.....	30
2.3 „Lahingupildid“ – narratiivistrateegiad sõjakirjeldustes.....	33
2.4 Modernne sõda	37
3. Eesti sõjaväelase suhtlusvõrgustik sõjas.....	40
3.1 Suhted vene sõduritega ja keeleküsimus.....	40
3.2 Sõjaväelise hierarhia tekitatud pinged.....	44
3.3 Suhted eestlastest kaaslastega	46
3.4 Suhtlus hospitalis.....	48
4. Kohtumine vaenlasega ja enesekuvandi muutumine	50
4.1 Esimesed kokkupuuted vaenlasega	50
4.2 Enesekuvand võrdluses vaenlase kuvandiga.....	55
4.3 Inimlikud kokkupuuted vaenlasega.....	57
4.4 Vaenlase kuvandi muutumine ja võitlusmotivatsiooni langus.....	59
Kokkuvõte.....	65
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	68
Summary	73

Sissejuhatus

Venemaa ja Jaapani suhted hakkasid pingestuma 19. sajandi lõpus, mil mõlemad riigid konkureerisid oma mõjupiirkonna suurendamiseks Kaug-Idas. Vene impeerium tundis elavat huvi Mandžuuria ja Korea vastu. 1891. aastast käis Trans-Siberi raudtee-ehitus ning viis aastat hiljem kavandati Ida-Hiina raudtee rajamist. 1898. aastal rentis Vene impeerium Hiinalt Liaodongi poolsaare lõunaosa koos Port Arturi sõjasadamaga. Vene impeerium okupeeris Mandžuuria ja Põhja-Mongoolia 1900.–1901. aasta bokserite ülestõusu mahasurumise järel. 20. sajandi alguses Vene-Jaapani konflikt eskaleerus, kui Vene valitsus ignoreeris Jaapani korduvaid proteste. Diplomaatiliste läbirääkimiste nurjumise järel ründas Jaapan 27. jaanuaril 1904. aastal¹ Vene Vaikse ookeani eskaadrit ametliku sõjakuulutusega.² Kuigi Vene impeeriumis oli loodetud kiirele võidukale sõjale, tõi see kaasa nii sise- kui ka välispoliitilise kriisi. Vene väejuhatuse oli alahinnanud Jaapani sõjalist võimekust ning Vene armee väljaõpe, organiseeritus ja relvastus osutusid Jaapani omast nõrgemaks. Jaapanlasi saatis edu kõigis suuremates lahingutes. 23. augustil 1905. aastal sõlmisid Venemaa ja Jaapan Portsmouthi rahulepingu, mille järgi Venemaa loobus mõjusfäärist Mandžuurias ja Koreas.³

Vene-Jaapani sõda puudutas otseselt ka eestlasi. Lisaks umbes tuhatkonnale sõja puhkemise ajal Kaug-Idas teeninud eestlasele mobiliseeriti alates 1904. aasta suvest umbes 7400–7500 meest.⁴ Vene-Jaapani sõjas osales umbes 70 eestlasest ohvitseri. Mandžuuriasse saadeti üle 30 Eesti arsti, kellest mitmed olid hilisemalt väljapaistvad poliitikategelased, sanitaarkindralid või professorid.⁵ Teadaolevalt osales sõjas kümme-kond vabatahtlikku.⁶

Paljudele eesti sõjaväelastele oli Vene-Jaapani sõda esimeseks sõjakogemuseks ning mitmetele ettevalmistus I maailmasõjaks ja Vabadussõjaks. Vene-Jaapani konflikti kajastati ulatuslikult eesti ajakirjanduses nii uudistekstide kui ka kirjade avaldamisega. Sõjamuljete vahendamise

¹ Töös on kasutatud Juliuse kalendrit.

² Kowner, Rotem. Historical Dictionary of the Russo–Japanese War. Historical Dictionaries of War, Revolution, and Civil Unrest, no 29. Toronto: The Scarecrow Press, 2006, pp 1–7; Klaassen, Olaf. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga. Tartu: Tartu Ülikool, 1992, lk 75–77.

³ Portsmouthi rahulepingu tingimuste järgi loobus Venemaa mõjusfäärist Koreas ja tunnistas seal Jaapani huve. Venemaa pidi evakueerima Mandžuurias, sh loovutama Port Arturi ja Dalni sadamad. Loobuda tuli ka Ida-Hiina raudtee lõunaharust. Jaapani valdusse läks Lõuna-Sahhalin.

Klaassen, O. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga, lk 77.

⁴ Lail, Peeter. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905. a. Diplomitöö. Juhendaja L. Eringson. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1987, lk 34–35; Tannberg, Tõnu. Eestlased Vene-Jaapani konfliktis: sõda kaugel kodunt. – Imeline Ajalugu 2015, nr 9, lk 64–65.

⁵ Ohvitseride seas nt: J. Soots, A. Tõnisson, E. Põdder, J. Unt, A. Larka, G. Kunnas jt. Arstide seas nt: F. Akel, K. Konik, H. Leesment, A. Lossmann, A. Paldrock, L. Puusepp, V. Zoega von Manteuffel, H. Lohk jt.

Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 72–94, 98–111.

⁶ *Ibid*, lk 66.

kogemus oli teatud määral olemas küll juba Vene-Türgi ja Buuri sõja päevilt,⁷ kuid Vene-Jaapani sõja puhul oli uudne niivõrd laialdane sõdurikirjade kirjutamise praktika ja enneolematult suur lugejaskond. Selle eelduseks oli ühiskonna laialdane kirjaoskus ja trükisõna levik. Ühest küljest konstrueerisid arvukad eesti sõjaväelased sõjanarratiive, et vahendada oma kogemusi nii lähedastele kui ka avalikkusele. Sõdurikirjade ja teiste egodokumentide loomine võimaldas sõjas osalenuil läbielatud ka enda jaoks mõtestada. Teisalt oli tegemist uue kirjutamiskultuuri juurdumisega – sõjamehed kombineerisid erakirjade kirjutamise praktikat varasema lugemuse põhjal eeskujuks võetud reisijuttude stiiliga. Ühtlasi on tõenäoline, et see žanr taastootis iseennast – ajalehtedes avaldatud kirjad kujundasid omakorda järgnevate sõdurikirjade väljendusviisi. Mil määral see sõjakirjade kirjutamise kultuur väljendub hiljem I maailmasõja aegsetes sõdurikirjades, vajaks täiendavat uurimist.

Käesoleva töö eesmärgiks on uurida, kuidas kogesid eesti mehed 1904.–1905. aasta Vene-Jaapani sõda. Seejuures analüüsitakse peaaesjalikult eesti ajakirjanduses avaldatud kirju ning täiendatakse neid isiklike päevikute, erakirjade ning mälestustega, arvestades seejuures allikaspetsiifikat. Töös uuritakse, millistest teemadest ja milliseid narratiivstrateegiaid kasutasid eesti sõjaväelased kirjutades. Analüüsitakse, kuidas Vene-Jaapani sõda mõtestati, kuidas tajuti enda rolli sõjas ning kuidas muutus eesti sõjaväelaste meelsus. Tähelepanu pööratakse ka küsimusele, kuidas erines sõjakogemus vastavalt staatusele ja ülesandele armees.

Historiograafia

Eestis ilmus käsitlusi Vene-Jaapani konfliktist juba sõja ajal, kuid need kirjeldasid sündmusi lähtuvalt Vene suurriiklikust aspektist. Vene-Jaapani sõja temalise monograafia andsid välja Anna ja Henrik Prants⁸, Jaan Rootslane⁹ ja Tõnu Martin Franzdorf.¹⁰ Lisaks ilmus teisigi Vene-Jaapani sõda tutvustavaid eriväljaandeid.¹¹

⁷ Mõned kaasmaalaste kirjad ilmusid Vene-Türgi sõja ajal nii Sakala Lisalehes kui ka Eesti Postimehes. Buuri sõja kogemusest kirjutades eestikeelsele ajakirjandusele üksikud vabatahtlikud (Siiraja, Mart; Rütman, Tanel. Eesti vabatahtlikud Inglise-Buuri sõjas. – Akadeemia 1996, nr 1, lk 41–62).

⁸ Prants, Anna; Prants, Henrik. Suur Vene-Jaapani sõda ja Ida-Aasia olud: Ajaloolised ja maateaduslikud kirjeldused Jaapani, Korea ja Mandzhuria maadest ja rahvastest. Jurjev: 1904.

⁹ Rootslane, Jaan. Wene-Jaapani sõda: Werine Jalu-lahing 1904. a. Tartu: K. Jaik, 1904.

¹⁰ Franzdorf, Tõnu Martin. Wene-Jaapani sõda / Kõige uuemate sõnumite järele kokku seadnud ja välja annud T. M. Franzdorf. Narva: R. Pöder, 1904.

¹¹ Wene-Jaapani sõda: Sõja sõnumid kaugelt Ida-Asiast: Port-Arthuri lahe merelahing. Tallinn: G. Nugasoni rmt kpl, 1904; Martna, Mihkel. Wõitlused Jalu jõe ääres. Revel: 1904; Martna, Mihkel. Sõjasõnumid. Revel: 1904; Martna, Mihkel. Merelahing Tshemulpo juures: Uuemad sõjasõnumid. Revel: 1904.

Vene-Jaapani sõda Eesti perspektiivist vaadatuna on senini olnud vähekaasitletud teema. Põhjalikult käsitleb Peeter Lail oma diplomitöös Eestis toimunud mobilisatsioone.¹² Tõnu Tannberg on lühiartiklites vaadelnud tagavaraväelaste mobilisatsioone, noorsõdurite võtmist ning sõjas osalenud eestlastest ohvitseride.¹³ Oma teostes mainivad Vene-Jaapani sõjas osalenud eestlasi lühidalt ajaloolased Mati Õun¹⁴ ja Olaf Klaassen.¹⁵ Põgusalt on oma artiklites ja allikapublikatsioonides Vene-Jaapani sõda eesti meremeeste perspektiivist käsitlenud ka Teele Saar.¹⁶ Vene-Jaapani sõja aegsetest tsensuurioludest Eestis on oma lõputöös andnud ülevaate Merle Hirv.¹⁷ Enim on uuritud vaenlase imago temaatikat. Ajalehtedele saadetud kirjade põhjal on vaenlase kuvandit analüüsinud Ene Selart.¹⁸ Priit Liiviste on oma bakalaureusetöös käsitlenud vaenlase kuvandit, tuginedes eesti ajakirjanduse uudistekstidele.¹⁹ Anna Elisabeth Lõuna on seminaritöös uurinud vaenlase kujutamist ajalehes Postimees.²⁰

Mikroperspektiivist ajaloosündmuste vaatlemine ning nn väikese inimese kogemuse uurimine sõja kontekstis hoogustus maailmas 20. saj lõpukümnenditel. Uuritud on erinevate rahvuste ja rahvusvähemuste koondkogemusi²¹, kodurinde üleelamisi²² ja sõjaigapäeva rindel²³, tuginedes enamasti kirjadele, mälestustele, päevikutele ja ajakirjandusele – ennekõike on käsitlemist

¹² Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905. a.

¹³ Tannberg, T. Eestlased Vene-Jaapani konfliktis: sõda kaugel kodunt, lk 62–69; Tannberg, Tõnu. Vene-Jaapani sõda. – S. Vahtre, T. Rosenberg, T. Karjahärm *et al.* (toim). Eesti ajalugu V. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 353–354.

¹⁴ Õun, Mati. Lahingud kaugetel meredel 1. Vene-Jaapani sõda ja I maailmasõda. Tallinn: Olion, 1995.

¹⁵ Klaassen, O. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga.

¹⁶ Saar, Teele. Meremeeste kirjavahetus Eesti muuseumides ajalooallikana. – Eesti Meremuuseumi toimetised 2012, nr 6, lk 52–88; Saar, Teele (toim). Johannes Undo ja tema mälestused. – Eesti Meremuuseumi toimetised 2012, nr 6, lk 162–195.

¹⁷ Hirv, Merle. Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904–1905) eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel. Lõputöö. Juhendaja E. Selart. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

¹⁸ Selart, Ene. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters from the Russo-Japanese war (1904–1905). – Mutual Images. Mediatized Images of Japan in Europe: Through the Media Kaleidoscope 2019, vol 6, pp 115–134; Selart, Ene. Eesti sõdurid suhtusid Vene-Jaapani sõjas vaenlastesse austusega. – Novaator, 2020, <https://novaator.err.ee/1076651/eesti-sodurid-suhtusid-vene-jaapani-sojas-vaenlastesse-austusega> [06.05.2020].

¹⁹ Liiviste, Priit. Vaenlase kuvand eestikeelse ajakirjanduse uudistekstides Vene-Jaapani sõja ajal (1904–1905). Bakalaureusetöö. Juhendaja E. Selart. Tartu: Tartu Ülikool, 2019.

²⁰ Lõuna, Anna Elisabeth. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905 ajalehe Postimees näitel. Seminaritöö. Juhendaja T. Tannberg. Tartu: Tartu Ülikool, 2019.

²¹ Vt nt Knoch, Peter. Erleben und Nacherleben: Das Kriegserlebnis im Augenzeugenbericht und im Geschichtsunterricht. – G. Hirschfeld, G. Krumeich, I. Renz (Hrsg). „Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch...“. Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Essen: Klartext Verlag, 1993, s 199–219; Engle, Jason C. This Monstrous Front Will Devour Us All: The Austro-Hungarian Soldier Experience, 1914–15. – B. Günter, F. Karlhofer, S. Williamson (eds). 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. New Orleans: University of New Orleans Press, 2014, pp 145–166; Carmichael, Peter S. The War for the Common Soldier. How Men Thought, Fought, and Survived in Civil War Armies. University of North Carolina Press, 2018.

²² Vt nt Ziemann, Benjamin. War Experiences in Rural Germany 1914–1923. Berg: Oxford and New York, 2007.

²³ Vt nt Knoch, Peter. Kriegsalltag. – P. Knoch (ed). Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung. Stuttgart: J. B. Metzler, 1989, s 222–251.

leidnud I ja II maailmasõda. Teematikat käsitletakse vahel pikemal aegreal, jälgides inimpsüühika põhitendentse kriisisituatsioonides ning sõjakogemuste ühisjooni. Vene ajalookirjutuses on näiteks teedrajavad olnud Jelena Senjavskaja sõjapsühholoogiat analüüsivad kirjutised.²⁴ Laia temaderingi militaaranthropoloogilisest perspektiivist käsitlevad Vene sõjaajaloolise antropoloogia aastaraamatud.²⁵ Levinud on ka käsitlused, milles keskendutakse sõjakogemuse ühele aspektile, nt võitlusvaimule, traumale, hirmule või tapmiskogemusele.²⁶ Vene-Jaapani sõja kogemust vene sõdurite vaatevinklist on põhjalikult käsitlenud Lekha Žukova ja Jelena Stepotškina.²⁷

Eestis on sõjakogemuse teematikaga süvitsi tegelenud Liisi Esse, analüüsides eestlaste I maailmasõja kogemust ja sõjajärgset mälu muutumist egodokumentide põhjal.²⁸ Lühiaartiklites on eesti sõdurite sõjakogemuse põhijooni I maailmasõjas sedastanud ka Aigi Rahi-Tamm ja Piret Jõgisuu.²⁹ Samuti kestis 2018–2020 Aigi Rahi-Tamme eestvedamisel projekt „Sõda sõja järel: Eesti sõdurite sõjakogemus 20. sajandil“.

Allikad

Töö peamiseks allikmaterjaliks on ajalehtedes Postimees, Teataja, Uudised ja Olevik aastail 1904–1905 ilmunud kirjad. Just nendes ajalehtedes avaldati sõdurikirju kõige enam – analüüsitavaid ajalehekirju oli kokku umbes 300. Neist üle poole olid Postimehele saadetud kirjad. Kuna teadaolevalt ei ole säilinud toimetustele saadetud originaalid, tuleb paratamatult

²⁴ Сенявская, Елена. Психология войны в XX веке. Исторический опыт России. Москва: Росспэн, 1999; Сенявская, Елена. Человек на войне. Историко-психологические очерки. Москва: Институт российской истории, 1997.

²⁵ Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2002, 2003/2004, 2005/2006.

²⁶ Vt nt Plamper, Jan. Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Russian Military Psychology. – Slavic Review 2009, vol 68, no 2, lk 259–283; Merridale, Catherine. The Collective Mind: Trauma and Shell-Shock in Twentieth-Century Russia. – Journal of Contemporary History 2000, vol 35, no 1, pp 39–55.

²⁷ Vt nt Степочкина, Елена. Эволюция образа врага в провинции во время русско-японской войны 1904–1905 гг. – Вестник Самарского государственного университета 2008, № 60, с 64–70; Жукова, Лекха. Формирование „образа врага“ в русско-японской войне 1904–1905 гг. – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2005/2006, с 259–275; Жукова, Лекха. Русско-японская война 1904–1905 гг. – Е. Сенявская, А. Сенявский, Л. Жукова. Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века. Москва: Институт российской истории, 2017, с 53–105; Жукова, Лекха. Путь на войну. (Проблема трансформации сознательного восприятия пространства и времени участниками русско-японской войны 1904–1905 гг). – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2005/2006, с 162–170.

²⁸ Esse, Liisi. Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Doktoritöö. Juhendaja A. Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016; Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal. Magistritöö. Juhendaja A. Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

²⁹ Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. I. – Ajalooline Ajakiri 1998, 101 (2), lk 29–48; Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. II. – Ajalooline Ajakiri 2000, 110 (3), lk 51–68.

arvestada allikmaterjali piiratust nii tsensuuri kui ka toimetusepoolse redigeerimise tõttu. Samas tuleb tõdeda, et Vene-Jaapani sõja aegne tsensuur oli võrdlemisi leebe. Merle Hirv on leidnud, et tollal kehtinud tsensuurireeglitest täielikult kinni ei peetud.³⁰ Keeruline on samas hinnata toimetusepoolse redigeerimise ulatust – kui Teataja veergudel mainiti mitmel korral otsesõnu, et avaldatakse vaid huvipakkuv katkend kirjast, puudusid sellised kommentaarid teistel lehtedel.

Ajalehekirjade puhul tuleb sageli silmas pidada nende suunatust laiemale avalikkusele. Esmalt peegeldavad need kirjad autori ettekujutust sellest, mida talt eeldatakse ning seda, kuidas ta tajub ühiskonna poolt aktsepteeritavat kirjutamisnormi. Hoolimata enesetsensuurist, millega paratamatult tuleb arvestada, sisaldavad avalikud kirjad siiski väärtuslikku infot autori suhestumisest iseenda ja ümbritsevaga.³¹ Mõnikord on ajalehtedele edastatud sõjaväljal viibivate lähedaste kirjad, mis polnud laiemale lugejaskonnale mõeldud.

Vähesel määral on kasutatud ka avaldamata erakirju, mis on säilinud arhiivis. Tasub küll mainida, et kahepoolset kirjavahetust ei ole õnnestunud tuvastada. Kaks kompaktsemat materjalikogumit pärinevad luterlike koguduste arhiividest – EELK Vändra koguduse õpetajale Paul Alexander Hörschelmännile³² ja EELK Kolga-Jaani koguduse õpetajale Villem Reimanile³³ saadetud kirjad.³⁴ Suurema allikagrupi moodustavad ka dr Friedrich Akeli kirjad kihlatule, mille on osaliselt publitseerinud ja tõlkinud Astri Schönfelder.³⁵

Nagu on rõhutanud ajaloolane Miriam Dobson, on isikliku korrespondentsi näiliselt intiimne olemus mõnevõrra petlik. 20. sajandi alguses oli levinud praktikaks kirjade edastamine ja ette lugemine.³⁶ Seda tendentsi on näha ka eesti sõdurite kirjades. Nii palus näiteks lihtsõdur Mart Ant kirikuõpetajalt, et too annaks kirja ka tema lapsele ja naisele lugemiseks.³⁷ Kirja kirjutamise protsessi defineerivad mitmed uurijad kui dialoogi, mille kaudu individ

³⁰ Hirv, M. Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal, lk 37.

³¹ Dobson, Miriam. Letters. – M. Dobson, B. Ziemann (ed). Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history. New York: Routledge, 2009, pp 64–69.

³² Rahvusarhiiv (edaspidi RA), EAA.1284.1.170. Kirjad koguduseliikmetelt-sõduritelt pastor Hörschelmännile ajateenistuse ja Vene-Jaapani sõjaväljalt isiklikes asjus. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (edaspidi EELK) Vändra kogudus.

³³ RA, EAA.1285.1.347. Sõdurite kirjad pastor Reimanile 1904–1905. EELK Kolga-Jaani kogudus.

³⁴ Vene-Jaapani sõjast on selgelt tuvastatavad 22 kirja.

³⁵ Schönfelder, Astri. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutat? Friedrich Karl Akeli kirjad tulevasele abikaasale Adele Tenzile aastatest 1903–1905. – Tuna 2012, nr 1, lk 62–84; RA, ERA.5041.1.5. Fr. Akeli kirjad tulevasele abikaasale Adele Tenzile II (1904); RA, ERA.5041.1.6 Fr. Akeli kirjad tulevasele abikaasale Adele Tenzile III (1905–1906).

³⁶ Dobson, M. Letters, pp 57–58; vt ka Hämmerle, Christa. „You let a weeping woman call you home?“ Private correspondences during the First World War in Austria and Germany. – R. Earle (ed). Epistolary selves: letters and letter-writers, 1600–1945. London: Routledge, 2016, pp 162–163.

³⁷ RA, EAA.1285.1.347, l 10. Mart Anti kiri pastor Reimanile. 22. jaan 1905.

reflekteerib oma elu. Seejuures loob autor narratiivi ja korrastab läbielatut. Samaaegselt kujundab kirjajakirjutaja nn epistolaarset identiteeti, mis võib olla muutlik ja ka vastuoluline.³⁸ Seda võib täheldada nii erakirjade kui ka avalikkusele suunatud kirjade puhul. Isiklikus kirj vahetuses esineb tavaliselt sagedamini katseid hoida jututeemasid sõjaseelse normaalsuse piirides, mis vahel põhjustab lakoonilisuse.³⁹ Vahel kasutatakse rõhutatult optimistlikku tooni. Nii kirjutas madrus Johannes Undo aastaid hiljem oma mälestustes, et surmahirmule vaatamata „[...] kirjutasin kodustele lõbusa meremehe-kirja, et neid mitte häirida.“⁴⁰ See näitab ilmekalt, et materjali ei tohi rutakalt analüüsida.

Kõikide korrespondentide biograafiline uurimine on keeruline, kuna kirjade autorsus pole alati selge. Võib täheldada, et ajalehtedele kirjade saatjad olid tõenäoliselt parema haridusega, millest annab tihti tunnistust ladus kirjastiil. Kõige enam leidis ajalehtedes lihtsõdurite kirju, kuid kirjasaatjate hulgas oli ka ohvitsere. Ajalehtedele kirjutas umbes kümme-kolme mereväelast ja kümme Eesti päritolu meditsiinitöötajat.⁴¹ Sõja jooksul ilmus ka viis kirja sõjavangidelt.⁴² Eriliselt tuleb esile tõsta püsikirjasaatjaid, kes tegelesid järjepidevalt oma minapildi kujundamisega, ilmutasid ilukirjanduslikke kalduvusi ja püüdsid vastata lugejate ootustele. Sellised olid näiteks Anton Suurkask, Gustav Frisch, Hans Janih (Jaanich) ja dr Richard Aavakivi.

Egodokumentide hulka loetakse ka päevikuid, kuid käesoleva töö autoril on õnnestunud tuvastada vaid neli Vene-Jaapani sõja päevikut. Päevikud aitavad rikastada üldpilti sõjakogemusest. Siiski tuleb sellegi allikaliigi puhul arvestada, et päevik ei ole vaba autori enesekujundamisest ning narratiiv on kirja pandud pärast sündmuste süstematiseerimist ja oma mälestuste läbi töötamist. Samas võimaldavad päevikud jälgida autori arengut pikemal aegreal ilma väljaspoolse tsensuuri mõjuta. Käesolevas töös kasutatud päevikud on väga eriilmelised. Peeter Kurre⁴³ ja Jaan Laantee⁴⁴ osalesid sõjas lihtsõduritena, nende käsitluslaad on juba sõja

³⁸ Earle, Rebecca. Introduction: letters, writers and the historian. R. Earle (ed). *Epistolary selves: letters and letter-writers, 1600–1945*. London: Routledge, 2016, pp 2–3.

³⁹ Hanna, Martha. *A Republic of Letters: The Epistolary Tradition in France during World War I*. – *American Historical Review* 2003, dec, p 1339; Lyons, Martyn. *French Soldiers and Their Correspondence: Towards a History of Writing Practices in The First World War*. – *French History* 2003, vol 17, no 1, p 90.

⁴⁰ Undo, J. *Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse*. – *Lääne Elu*, 8. juuni 1937, nr 43, lk 2.

⁴¹ Richard Aavakivi, Arthur Lossmann, Gustav Reimann, Kristjan (Christian) Gross, Hans Lohk, Roger von Budberg, Werner Zoega von Manteuffel, A. Martinson, Eduard Jürgenson, M. Ott.

⁴² Nimeliselt identifitseeritavad Gustav Toiger, Peeter Almann, Eduard Richard Villmann, Aleksander Mets.

⁴³ RA, EAA.3742.1.524. Peeter Kure (Kurre) päevik Vene-Jaapani sõja ajast (1904–1905); RA, EAA.3742.1.525. Peeter Kure (Kurre) kolm kokkukõidetud märkmikku: päevik Vene-Jaapani sõjast 1904–1905), Kivisaare metsavahi Peeter Kure (Kurre) töömärkmikud (1922–1924) ja (1925–1927).

⁴⁴ RA, ERA.2124.3.554. Laantee, Jaan. *Mälestusi Vene-Jaapani sõjast, kokkupuuteid venelaste ja hiinlastega. 1904.–1905. a. Käsikiri*. Kuigi Jaan Laantee märkmiku nimetus kannab Rahvusarhiivi andmebaasis

algusest peale kriitiline ning see tendents järgnevalt süvenes. Peeter Kurre puhul tuleb silmas pida, et ta töötles koju naasmise järel, 1905. aastal oma päeviku ümber, redigeeris teksti ja mõnevõrra ka hoiakuid.⁴⁵ Anton Schönberg⁴⁶ teenis miinikonduktorina transportlaeva „Korea“ pardal viitseadmiral Zinovi Rožestvenski eskaadris ning dokumenteeris meremehe igapäevaelu. Vabatahtlik Anton Suurkask,⁴⁷ kes läks sõtta eesmärgiga sellest raamatut kirjutada, oli produktiivne nii Postimehe kirjasaatjana kui ka sõjapäevikupidajana. Päevikut pidas ta kui mustandit järgnevateks üllitisteks. A. Suurkasele on omane sõjaentusiasmi ja enesest kangelaskuvandi kujundamine. A. Suurkask sobitub hästi ajaloolase L. Žukova kirjeldatud Vene-Jaapani sõja kunstnikest-kirjanikest vabatahtlike kategooriasse, kelle sõttaminek polnud ajendatud patriotismist, vaid soovist sõda kogeda ja oma loomingule inspiratsiooni leida.⁴⁸

Töös kasutatakse ka mälestusi, mis on eelkõige vajalik kogemuste mitmekesisuse demonstreerimiseks. Avaldatud mälestustes on Vene-Jaapani sõda meenutanud dr Arthur Lossmann.⁴⁹ „Korea“ pardal sõitnud meremehe Johannes Undo mälestused ilmusid 1937. aastal Lääne Elus ning neid on osaliselt taaspublitseerinud Teele Saar.⁵⁰ Säilinud on ka 1960.–1970. aastate Eesti Raadio intervjuud kapellmeistri Jüri Kitsinguga,⁵¹ luureristlejal „Svetlana“ teeninud meremehe Hans Postiga⁵² ning reameeste Joosep Mägi, Jaan Oja, Madis Tõnsoni ja Villem Sildega.⁵³ Vähesel määral leidub mälestusi Riigiarhiivis Vabadussõja Ajaloo Komitee ning koduloouuri ja Pavel Tisleri fondis.⁵⁴ Ka mälestuste käsitlemisel tuleb arvestada

„mälestuste“ nime, on kirjutised üles tähendatud väikese ajalise vahega ning rindel viibides, sarnanedes seega pigem päevikule.

⁴⁵ Suures osas algne päevik ja redigeeritud tekst kattuvad. Peamiselt töötles P. Kurre oma keelt ja stiili, vahel täpsustas sündmusi. Samas muutis ta mõnikord ka rõhuasetusi, kujundades enda kui läbinägeliku sõjamehe minapilti.

⁴⁶ Eesti Meremuuseum (edaspidi MM) 4009:17 D, l 14. Anton Schönbergi päevik. Sõjasõit 1904–1905. Käsikiri. Originaal on kirjutatud vene keeles. Kasutatud tsitaadid pärinevad Meremuuseumi kogus leiduvast tõlkeversioonist.

⁴⁷ Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv (edaspidi EKLA), f 124, m 58:1. Suurkask, A. Vabatahtliku sõjamehe päevaraamat.

⁴⁸ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 59–60.

⁴⁹ Lossmann, Arthur. Rahutus maailmas: sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses. Stockholm: EMP, 1961.

⁵⁰ Saar, T (toim). Johannes Undo ja tema mälestused.

⁵¹ Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. – Rameto. Reporter Lembit Lauri. Eesti Raadio, 1969, <https://arhiiv.err.ee/vaata/rameto-rameto-kui-ma-vene-jaapani-sojas-kaisin> [06.05.2020].

⁵² Vene-Jaapani sõda. Hans Post. – Ajaloo leheküljed jutustavad. Reporter Hillar Taliste. Eesti Raadio, 1962, <https://arhiiv.err.ee/vaata/ajaloo-lehekuljed-jutustavad-vene-jaapani-soda/similar-15387> [06.05.2020].

⁵³ Vana soldat jutustab. Joosep Mägi, Jaan Oja, Madis Tõnson, Villem Silde, Jüri Kitsing. – Rameto. Reporter Lembit Lauri. Eesti Raadio, 1970, <https://arhiiv.err.ee/vaata/rameto-vana-soldat-jutustab> [06.05.2020].

⁵⁴ RA, ERA.2124.3.1058. Pärnik, Madis – mälestusi Vene-Jaapani sõjast. Kuidas eesti arst laskis koju Jaapani sõjast vanem-allohvitsner Madis Pärniku 1904. a. Käsikiri; RA, ERA.2124.3.1140 Rosentaal, Richard – mälestusi Vene-Jaapani sõjast ja Vabadussõja sündmustest Valga koolipoiste kaastegevusel. Käsikiri; RA, EAA.5166.1.33. Joh. Ratniku sõjamälestused (Vene-Jaapani sõda) (1904).

kirjandusliku minapildi loomise ja info töötlemise strateegiatega. Mälestuste tonaalsust on kahtlemata mõjutanud tagantjärele tarkus hilisemate ajaloosündmuste perspektiivis.

Meetod ja struktuur

Sõjakogemuse defineerimisel tuginetakse töös L. Esse mõisteseletusele, mille järgi sõjakogemus on isiku või inimrühma läbielamiste kogum, mida egodokumentides väljendatakse sündmuste, protsesside ja emotsioonide mõtestamise kaudu.⁵⁵ Kuigi sõjakogemust uurivates kirjutistes pööratakse ennekõike tähelepanu nendele kogemustele, mis on rutiinsest elust kõrvalekalduvad, ei limiteeri definitsioon kogemust üksnes ebaharilike, väljapaistvate sündmustega.⁵⁶

Sõjakogemuse uurimisel töötatakse materjaliga, milles kogemus ei ole otseselt kättesaadav. Kogemus sünnib, kui indiviidi teadvus võtab vastu ja tõlgendab reaalsust. Samas tuleb arvestada, et kogemus ei ole samane eneseväljendusega, vaid läbielatu peegeldub läbi indiviidi varasemate kogemuste ja ühiskondlike diskursuste prisma.⁵⁷ Kirjutamine on loominguline protsess, kuhu läbielatu on fikseeritud selekteeritud kujul.⁵⁸ Kogemuse uurimisel jälgitakse seega lisaks käsitletud teemadele ka kirjutamismustreid, mis on indiviidi reaalsuse väljenduseks.⁵⁹ Sõjakogemus on paratamatult sügavalt individuaalne ning ei saa rääkida kõikehõlmavast koondkogemusest.⁶⁰ Nagu L. Essegi on tõdenud, saab siiski uurida sõjakogemuse ühisosasid.⁶¹

Käesolev uurimus põhineb eesti sõjaväelaste egodokumentide põhjal läbi viidud narratiivianalüüsil. Kõige enam keskendutakse nende sõjajutustuste üldistele tunnustele. Ühtlasi on eesmärgiks pöörata tähelepanu kogemuste mitmekesisusele. Seetõttu rõhutatakse egodokumentide tüübist, adreassaadist, eesmärgist või autori staatusest tingitud eripärasid. Egodokumentides leiduvad teemad ja käsitlusviisid paigutatakse Vene-Jaapani sõja sündmuste konteksti.

⁵⁵ Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 4.

⁵⁶ Bruner, Edward; Turner, Victor (eds). *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois Press, 1986, p 13.

⁵⁷ *Ibid*, pp 5–6.

⁵⁸ Knoch, P. *Erleben und Nacherleben*, s 199.

⁵⁹ Carmichael, P. *The War for the Common Soldier*, p 11.

⁶⁰ Knoch, P. *Erleben und Nacherleben*, s 223.

⁶¹ Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 7. Sarnase seisukoha jaoks vt ka nt Knoch, P. *Erleben und Nacherleben*, s 222–251.

Käesoleva töö struktuuri aluseks on ennekõike aspektid, mis väljendavad eestlaste sõjakogemuse spetsiifikat Vene-Jaapani sõjas. Töö struktureerimisel on arvestatud olemasoleva ajalookirjutusega vene sõduritest Vene-Jaapani sõjas, eestlastest I maailmasõjas ning üleüldisematest sõdurikirjade tendentsidest 20. sajandi sõdades.

Uurimus koosneb neljast peatükist. Esimene peatükk keskendub eesti sõjaväelaste reaktsioonile mobiliseerimisele ning meelsuse muutumisele sõjateekonnal. Teises peatükis analüüsitakse sõjaigapäeva elemente eesti sõjaväelaste egodokumentides. Käsitletakse nii kultuurišoki, tagalategevuste kui ka lahingukogemuse edastamise meetodeid. Kolmandas peatükis võetakse vaatluse alla suhtlusvõrgustik sõjas ning uuritakse suhteid rahvuskaaslaste ja teiste teenistuskaaslastega. Neljandas peatükis käsitletakse vaenlase kuvandi konstrueerimist ja muutumist korrelatsioonis enesekuvandi ja võitlusmotivatsiooni transformeerumisega.

Tsitaadid on töös esitatud muutmata kujul, sõnastust ja kirjepilti korrigeerimata.

1. Eesti sõjaväelase kujunemine reisikirjanikuks

1.1 Igapäevakontekstist väljarebimine

Kuigi Vene-Jaapani sõja puhkemise järel 27. jaanuaril 1904 saadeti sõjaväljale tol hetkel Vene armees noorsõduritena teeninutest umbes tuhatkond eestlast, puudutas sõda Eesti- ja Liivimaa mehi ulatuslikumalt alates 1904. aasta suvest osaliste mobilisatsioonide kaudu. 22. juunil 1904 avaldasid eesti ajalehed käsikirjad alamtagavaraväelaste kokku kutsumiseks Viru-, Tartu- ja Harjumaal (teenistusse võeti 3289 meest). Päev varem oli kokku kutsutud ka mereväelased-tagavaraväelased (175 meest). Järgmisest mobilisatsioonist teatati 6. augustil 1904 ning teenistusse kutsuti Harju-, Järva- ja Tartumaa alamtagavaraväelaste kategooriad, mis juuni lõpus olid mobilisatsioonist kõrvale jäänud, st peaaesjalikult suurtükiväelased (296 meest). Mobilisatsioon puudutas Eesti ala taas 8. detsembril 1904, seekord kutsuti mehi Lääne-, Järva, Viru-, Pärnu- ja Viljandimaalt (2929 meest). Kuigi 1904. aasta sügisel toimus ka korraline noorsõdurite võtmine, mille raames astus teenistusse umbes 3000 eestlast, jõudis vaid osa neist sõjaväljale, ja sedagi alles sõja lõppfaasis.⁶²

I maailmasõja kontekstis on saksa ajaloolane Gerd-Walter Fritsche käsitlenud sõdurite transportimist kui üleminekuperioodi rahulikust elust sõjasfääri, mil sõduritel oli aega mõelda tulevaste sündmuste peale.⁶³ Vene ajaloolane L. Žukova on rõhutanud ka visuaalse ruumi muutumise mõju indiviidi mentaalsele seisundile, enesetajule ja sõjahäälstatusele – Vene-Jaapani sõjas osalenute jaoks muutus ruum pikal teekonnal Mandžuuriasse pidevalt, olles oluliseks meelsuse kujundajaks.⁶⁴ Eesti sõduri sõjateekond koosnes kolmest osast – kodust lahkumisest, õppustest ja väeosadesse jaotamisest Venemaa Euroopa-osas ning sõidust Mandžuuriasse. Kui teekond Venemaalt Mandžuuriasse kestis sõltuvalt asjaoludest keskmiselt 30–40 päeva, olenes sõjaväljale jõudmise aeg suuresti ka Euroopa-Venemaal veedetud perioodist. Kui 1904. aasta suvel mobiliseeritud liikusid Mandžuuriasse edasi küllaltki kiiresti, jäid paljud detsembris mobiliseeritud mehed mitmeks kuuks toppama. Ajaliselt suure osa sõjakogemusest moodustas seega sõjasõit, mille jooksul kujunesid suhted, hoiakud ja kirjutamisharjumused. Erinevalt Euroopas võideldud sõdadest tähendas sõit Mandžuuriasse

⁶² Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 14–23, 25–35; Tannberg, T. Eestlased Vene-Jaapani konfliktis, lk 64–65.

⁶³ Fritsche, Gerd-Walter. Bedingungen des individuellen Kriegserlebnisses. – P. Knoch (Hrsg). Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1989, p 141.

⁶⁴ Жукова, Л. Путь на войну, с 162–170.

eesti sõjamehele teistsugusesse kultuuriruumi sisenemist ning drastilist maailmapildi avardumist.

Eesti sõdurite narratiiv algas harva alles Mandžuuria sõjaväljalt. Sõjameheelu algusena mõisteti rongile astumist; see oli esimene sündmus kogemuses, millega alustati sõjajutustust. Sellest annab tunnistust lehtedele kirjade saatmise praktika, mis kujunes kohe mobiliseerimisjärgselt.⁶⁵ Narratiiv algab päevikutes ja retrospektiivselt kirja pandud meenutustes sageli reaktsiooniga sõtta kutsumisele, trükis avaldatud kirjad olid emotsioonide vahendamises tol hetkel tagasihoidlikumad. Üksikute sõdurite elevus jäi erandiks, sealhulgas kirjanikust vabatahtliku Anton Suurkase päevikuread: „Rõõmuga teretasin ma seda kutset, sest imelik, ärawõitmata tung tõmbab mind sinna poole...! Ootab mind haud või mingit muud, aga ma ei leia muidu rahu, kui sinna ei lähe.“⁶⁶ Tasub rõhutada, et A. Suurkase motiveeritust ei saa mõista eduka Vene propaganda tulemusena või veendumusena sõja õigustatusest, vaid see lähtub indiviidi kirjanduslik-romantilistest unelmatest. Enamik meestest andis mõista, et nendele on vastumeelne sõtta minna. P. Kurre on tagantjärele kirjeldanud äkilist 1904. aasta jaanipäevaheelset sõttakutset kui välgulööki, mis „ajab were kihama, üts hää l ütles nagu trööstides wai pilgates: see ei ole õige, tehakse ainult nalja, püüdsin hend rahule sundida mis mul päält näha ka kaunis häste korda läts, aga rinnas asus imelik tundmus [...]“⁶⁷ Paaril korral tõdeti otsesõnu, et loodeti vigastuse läbi sõjast pääseda.⁶⁸ Mõistagi oli kodust lahkumine emotsionaalselt raske, selle salgamisega sõdurliku tugevuse demonstreerimiseks ei nähtud vaeva ühelgi ajahetkel. Ka trükis ilmunud kirjades ei varjatud pereisade rusutud meeleolu ning pisarais rahvamasse.⁶⁹

1904. aasta detsembri mobilisatsiooni ajaks oli saanud selgemaks Vene armee ebaedu sõjas. Oma uurimuses on P. Lail kirjeldanud, kuidas mõnevõrra suurem vastumeelsus avaldus ka vähenenud kohaleilmumise protsendis (kutsele vastas 92–94% meestest, samas kui suvel vastas 98–100%).⁷⁰ 1904. aasta detsembri mobilisatsiooni ootamatus tõi kaasa valulise

⁶⁵ Vt nt Kiri tagawarawäeliste teekonnalt (Oranienbaum, 27. juuni 1904). – Postimees (edaspidi PM), 29. juuni 1904, nr 141, lk 3.

⁶⁶ EKLA, f 124, m 58:1, l 7. Anton Suurkase päevaraamat. 26. juuli 1904.

⁶⁷ RA, EAA.3742.1.524, l 1. Peeter Kurre päevik. 20. juuni 1904.

⁶⁸ RA, ERA.2124.3.1058. Madis Pärniku mälestused; Peeda, Jaan; Brügger, Jüri; Kütt, Karel, Bol., Jaan; Holst, Jakob; Johanson, Peter; Remtse, Jakob; Sheak, Theodor; Nõu, Ludwig; Lall, Gustav; Unt, Karl. Tagawarawäeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

⁶⁹ Peterson, Andres (alamohvitser). Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 3. jaan 1905, nr 1, lk 3; Bau, J. Tagawarawäelise sõjatee algus. – PM, 8. juuli 1904, nr 149, lk 1; Roos, W. Tagawarawäe-mehe kiri. – Teataja, 22. dets 1904, nr 288, lk 2; RA, EAA.1285.1.347, l 35. August Reiali kiri pastor Reimanile. 23. dets 1904.

⁷⁰ Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 25, 30.

reaktsiooni ka sõdurikirjades: „[See] rabas kui halwatus, ning sõda tõusis kui hirmutaja tont waimu ette. Tunni aja pärast oli terwes wallas, igas kojäs nuuksumine kuulda.“⁷¹ Samuti tajuti sõja tähendust indiviidile, sõjas nähti surmaotsust.⁷² Kodust lahkumisel kirjeldati, kuidas „Hurraa oli enam rõhutatud leina- kui waimustusehüüd“.⁷³ Ehkki sagedamini esines saatuse mõtestamist just 1904. aasta lõpus mobiliseeritute kirjutistes, olid samalaadsed tundmused esindatud ka varasemal perioodil. P. Kurre päevikus on see sõnastatud poetiseerivas kõnepruugis: „Kallis kodu waikse ilusa metsa sees, kas lubab wägew saatuse et sind weel kord näha saan wai olet sa otsustanud et pean wõeras mullas puhkama kaugel ära oma armsamate.“⁷⁴

L. Žukova on kirjeldanud, kuidas Vene-Jaapani sõjateekonna algus väikeses kinnises rongivagunis markeeris soldatite jaoks järsku ruumi kitsenemist, mis omakorda põhjustas mentaalset pinget ning oli üks teguritest mässumeelsuse võimendamisel.⁷⁵ Eesti sõjameeste olukirjeldustes võib samuti täheldada vaguni piiratud ning halvast seisukorrast tingitud rõhutatust: „Wagunid, mis meile Pihkwast edasisõiduks määratud, ei rõemustanud meie meeli mitte. Need oliwad wanad ja lõhutatud, ilma õigete uste ja akendeta. Sõitsime kaunis kurwalt Nowgorodi poole edasi.“⁷⁶ Ometi kulges mobilisatsioon ja sõdurite teelesaatmine rahumeelselt ning eesti meestele muutus see asjaolu üheks enesehinnangu baasiks. Ajakirjandus raporteeris sageli mujal impeeriumis valitsenud korratustest mobiliseerimisprotsessi käigus, mis andis eestlastele võimaluse ennast mässumeelse sõduri kuvandile vastandada. Ära minnes olid kõik „waiksed ja tõsised, pole mingit kära ega korratust sünnitanud. [...] meie rahwa laadist ja hingelisest haridusest [tulenevalt]“.⁷⁷ Eestlasi kirjeldati tihti situatsioonides, mil ülemad neid korralikkuse eest kiidavad.⁷⁸ Mobilisatsiooni alguses tekkinud enesekuvand tsiviliseeritusest ja haritusest jäi prevaleerima ka edasisel sõjateekonnal.

Sõit läbi Eesti Venemaale muutus meeleolukamaks, kui vahejaamades tajuti rahva kaasaeramist ning sümpaatiat: „See oli meile heaks troostiks, näha ja kuulda, et rahwas meie saatusest osa wõtab.“⁷⁹ Ajalehtedele saadetud kirjade funktsioon mobiliseerimisjärgsetel

⁷¹ K. Kodumaalt. Sõjateekonnale! – PM, 20. dets 1904, nr 285, lk 2.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Roos, W. Tagawarawäe-mehe kiri. – Teataja, 22. dets 1904, nr 288, lk 2.

⁷⁴ RA, EAA.3742.1.524, l 3–5. Peeter Kurre päevik. 21.–24. juuni 1904.

⁷⁵ Жукова, Л. Путь на войну, с 165.

⁷⁶ Peterson, Andres. Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 3. jaan 1905, nr 1, lk 3.

⁷⁷ K. Kodumaalt. Sõjateekonnale! – PM, 20. dets 1904, nr 285, lk 2.

⁷⁸ Vt nt Päts, J (vanem undervits). Tagawarawäelise kiri (Novgorod, 16. dets 1904). – PM, 20. dets 1904, nr 285, lk 2; Vares, Peeter. Kiri tagawarawäeliselt Oranienbaumist. – Olevik, 28. juuli 1904, nr 30, lk 697.

⁷⁹ Roos, W. Tagawarawäe-mehe kiri. – Teataja, 22. dets 1904, nr 288, lk 2.

perioodidel oligi sageli tänada eestlasi sooja vastuvõtu eest. Laulud, kingitused, südamlikud soovid ja neidude poolt visatud lilled aitasid tõsta meeleolu ning tuua vaheldust rongivaguni piiratud ruumile. J. Ratnik on oma mälestustes kirjeldanud, kuidas Tallinna jõudmise ajaks oli rahutus asendunud rõõmuga sõtta minemise üle.⁸⁰ Kuigi otsene rõõm sõjasõidu üle jäi erandiks, kirjeldati sagedamini lõbusat meeleolu lahkumisel: „Kodumaalt lahkujad – läbisegi kõik eestlased, enamasti tublid, päewatanud talupoisid, – oliwad kõik tee rõõmsad ja hääs tujus; iga jaama terwitati ja jäeti jumalaga hurrahüüetega ja kodumaa-lauludega.“⁸¹ Kui saatmine oli külmem (nt augustikuine suurtükiväelaste mobilisatsioon oli jaanipäevaeelsest oluliselt väiksem ning ei pälvinud nii palju tähelepanu), märgiti see pettumusega ära ka kirjades.⁸² Lõbusust ei saa aga tõlgendada püsiva ja siira entusiasmina, vaid pigem ajutise kergendusena – mehed kirjeldasid, kuidas esimene kurbus oli pärast lahkete vastuvõttu üle läinud.⁸³ Ilmekaks indikaatoriks on tsitaat Postimehe kirjasaatjalt: „Üleüldiselt on meie meeste meeleolu päris hää; kuid siiski unustamata kodukohta ja mahajäänud armsaid ja omakseid meelde tuletades paisub asi mõnelgi tugewal mehel pisar laugele.“⁸⁴ Võib ka küsida, mil määral oli tegemist tunnete varjamisega või nn mehelikkusideaalidele vastamise sooviga: „Nagu mujalgi, on ka meie meestest paljud naisemehed ja perekonna-isad. Ehk neil küll kodust ja omaksetest raske lahkuda oli, aga siiski, nagu näha, kannawad seda kõik mehiselt.“⁸⁵

Mobiliseerimisjärgselt ei üritatud egodokumentides mõtestada sõja vajalikkust riiklikust aspektist või eestlase vajadust võidelda Vene impeeriumi teises otsas jaapanlaste vastu. Kuigi ajalehekirjades takistanuks selle üle kriitilist arutamist 1904. aasta suvel nii tsensuur kui ka enesetsensuur, ei leidu sääraseid mõttekäike ka päevikutes ja erakirjades. Samuti ei väljendu Vene-Jaapani sõjas osalenud eestlaste egodokumentides kuigi sageli esimeses maailmasõjas puhkenud nn hurraapatriotism.⁸⁶ Kui kirjades mainiti keisrilaulu laulmist, oli see repertuaaris üheskoos kodumaa lauludega – nii ei saa seda tingimata mõista kroonupatriotismi ilminguna, vaid ennekõike meelelahutusena.⁸⁷ Juunis mobiliseeritutel oli võimalus näha keisrit paraadil

⁸⁰ RA, EAA.5166.1.33, l 1. Joh. Ratniku sõjamälestused.

⁸¹ Bau, J. Tagawarawäeliste sõjatee algus. – PM, 8. juuli 1904, nr 149, lk 1; Kiri tagawarawäeliste teekonnalt (Oranienbaum, 27. juuni 1904). – PM, 29. juuni 1904, nr 141, lk 3; A. W. Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 6. juuli 1904, nr 147, lk 3.

⁸² R. A. W. Tagawarawäelise kiri. 11. aug väljasõidust. (21. aug 1904). – Uudised, 3. sept 1904, nr 78, lk 5.

⁸³ Kask, Jaan; Blumenfeldt, Jaan. Pärnu tagawarawäeliste kiri (Opotska). – PM, 11. jaan 1905, nr 7, lk 2.

⁸⁴ T. – wana. Wiimne koosolemine sõttaminejate Eesti meestega Oranienbaumis (Peterburg, 20. juuli 1904). – PM, 23. juuli 1904, nr 161, lk 2.

⁸⁵ W. S. Tagawarawäelise kiri (Jamburg, 8. juuli 1904). – PM, 16. juuli 1904, nr 156, lk 2.

⁸⁶ Vt nt Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 48.

⁸⁷ T. – wana. Wiimne koosolemine sõttaminejate Eesti meestega Oranienbaumis (Peterburg, 20. juuli 1904). – PM, 23. juuli 1904, nr 161, lk 2.

Peterhofis 20. juulil 1904,⁸⁸ kuid sedagi kirjeldati pigem erilise vaatamisväärsusena, mitte ülistavas võtmes. P. Kurre detailne kirjeldus keisriga kohtumisest puudub esmases päevikus, kuid on lisatud redigeeritud teksti.⁸⁹ Vaid harva kajastub kirjeldustes selge rõõm tsaari nägemisest: „Nende ridade kirjutajal oli õnn Majesteeti kahe sammu kauguselt näha“.⁹⁰ Sarnaseid momente on täheldanud L. Esse I maailmasõtta mobiliseeritud eestlaste kirjutistes.⁹¹ Elevusega elati kaasa ka uudistele troonipärija sünnist juuli lõpus, kuid sedagi ilmselt peaaesjalikult sõduritele antud viina tõttu.⁹² 1904. aasta detsembri lõpuks, mil Vene armee ebaedu oli selge, ei esinenud enam isegi tagasihoidlikult entusiastlikke kirjeldusi. Staraja Russas sõjaväljale saatmist ootavad tagavaraväelased kirjutasid, et neid sunnitakse laulma, aga „„,suu laulab, süda muretseb“. Mitmed ütlevad: „mis südamega meie siin laulame, kui meil naesed-lapsed kodus nutavad. [...]“ Pikisilmi ootame Kaugest Idast rahukewadet.“⁹³

Juba teekonnal Venemaale võeti omaks ennastohverdava kohusetundliku sõduri kuvand ning rõhutati eluolu aspekte, mida peeti sõjaaja narratiivile omasteks. Sõja puhkemise järel 1904. aasta jaanuaris olid mitmed suure lugejaskonnaga ajalehed sõnastanud oma seisukohad sõja suhtes. Ajaleht Postimees tuletas meelde, et sõda on „rahvuslik õnnetus“, milles igal inimesel on kohus koduseid raskusi unustades Vene riigi au ja õigust kaitsta – sama seisukohta korrati esimese mobilisatsiooni eel.⁹⁴ Egodokumentides kordub kohusetunde motiiv, mille kaudu mõtestati oma rolli: „Aga mo kohus kutsub mind, ei wõi tundumustele liiga woli lubada, sõjamees peab häda ja waiwaga wõitlema ja säääl juures rõõmus olema.“⁹⁵ Oma saatuslega leppimist väljendavad ka kirjades kasutatud enesemääratlused, milles märgitakse mobiliseerimisaeg ja -koht, nt stiilis „Meie Pärnu maakonna teise partii eestlased“.⁹⁶

On tähelepanuväärne, et sõjamehekuvandit ei konstrueeritud üksnes avalikkusele mõeldud ajalehekirjades, vaid ka isiklikes päevikutes. Üksnes üks päev pärast sõidu alustamist kirjutas A. Suurkask poetiseerivalt: „[...] ma muutusin aegapidi läbi ja läbi kõikumata sõjameheks.“⁹⁷

⁸⁸ Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 43.

⁸⁹ RA, EAA.3742.1.524, l 16–19. Peeter Kurre päevik. 14.–23. juuli 1904; Sööt, Eduard. Tagavaraväelised sõjatee algamisel (Peterburg, 23. juuli 1904). – PM, 26. juuli 1904, nr 163, lk 3.

⁹⁰ Vares, P. Kiri tagavaraväelisel Oranienbaumist. – Olevik, 28. juuli 1904, nr 30, lk 697.

⁹¹ Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 48.

⁹² EKLA, f 124, m 58:1, l 9. Anton Suurkase päevaraamat. 30. juuli 1904.

⁹³ Tammann, Jüri. Staraja-Russa tagavaraväelised (Sokolka, 16. mai 1905). – PM, 19. mai 1905, nr 109, lk 2.

⁹⁴ Rasked waenuajad. – PM, 26. jaan 1904, nr 20, lk 1; Kui tarwis on surmale wastu minna. Sõda on rahvuslik õnnetus. – PM, 17. juuni 1904, nr 132, lk 1.

⁹⁵ RA, EAA.3742.1.524, l 3. Peeter Kurre päevik. 21.–24. juuni 1904; T. – wana. Wiimne koosolemine sõttaminejate Eesti meestega Oranienbaumis (Peterburg, 20. juuli 1904). – PM, 23. juuli 1904, nr 161, lk 2.

⁹⁶ Sinka, J. Tagavaraväeliste reisikirjad (14. märts). – PM, 20. aprill 1905, nr 87, lk 2.

⁹⁷ EKLA, f 124, m 58:1, l 8. Anton Suurkase päevaraamat. 27. juuli 1904.

Küllaltki kiiresti muutus käibefraasiks „harilik soldati elu“, mida kasutati ennekõike õppustel Mandžuuriasse saatmist oodates. Ühest küljest on tegemist koondfraasiga harjumuspärasest viletsama eluolu kirjeldamiseks: „Meie soldati-elu läheb aga ikka wanamoodi. Magame põhu peal maas.“⁹⁸ Teisalt viidati terminit kasutades tõenäoliselt tagasi varasemale väeteenistusele, toonastele harjutustele. Sõja kontekstis aitas see ilmselt ennastalgavasse rolli sisse elada ja leppida olukorra paratamatusega.

Venemaale saabumise järgselt oli aeg sisustatud õppustega, mida esialgu kirjeldati detailselt, rõhutades seejuures enese tublidust ja oskusi: „Need harjutused lähewad, nagu kunagi wanadel soldatitel, kaunis hästi, ei ole mingisugust raskust.“⁹⁹ Meeste meelsusele hakkas aga mõju avaldama pikaleveniv ootusperiood Venemaa Euroopa-osas ning teadmatus, millal ja millisesse väelõiku nad paisatakse: „Meie oleme juba raasukene rasket aega ära elanud, nimelt sõttaminekule walmistamiseaja. Juba see teade, et sa sõtta pead minema, teeb inimese hoopis teiseks.“¹⁰⁰ Ärevust suurendas kasvav infonälg – sageli tugineti üksnes kuulujuttudele, et saada aimdust, millal sõidetakse Mandžuuria poole ja mis saab meeste ülesandeks sõjaväljal.¹⁰¹ Samuti ei olnud Vene linnades lihtne saada sõjauudiseid või teateid kodumaalt – mitmetes kirjades tõdeti ilmselt sugulaste pärimise peale, et sõjast teatakse vähem kui kodus.¹⁰² Negatiivset fooni suurendasid mobiliseeritute kehvad elutingimused: „Üleüldse kokku wõttes ei ole meeste elu raske olnud, aga wilets.“¹⁰³ Kui 1904. aastal oldi veel optimistlikumad või tsensuuri tõttu ettevaatlikumad, siis 1905. aasta kevadel kirjutati juba elutingimustest kriitilisemalt: „Ta on nii halb, et meie arwates isegi Mandshuria mullakoopad, sealsedele soldatitele wiletsamat korterit ei wõiks pakkuda.“¹⁰⁴

Vaba aja rohkus tähendas paljudele tegevuse puudumist. Seda enam sulandusid koduigatsus ja sügav igavus. Kaeveldi üksluise elu üle ning tervitati kodumaalasi „kurwalt ja rusutul

⁹⁸ R. A. W. Tagawarawäelise kiri. 11. aug väljasõidust. (21. aug 1904). – Uudised, 3. sept 1904, nr 78, lk 5; vt ka Groumann, A. Soldati kiri (Oranienbaum). – Uudised, 27. juuli 1904, nr 67, lk 5; E. S. (Sööt, E.).

Tagawarawäelise elust. (Oranienbaum, 1. juuli 1904). – PM, 3. juuli 1904, nr 145, lk 3.

⁹⁹ E. S. (Sööt, E.). Kohalikud sõnumid. Tagawarawäelise elust. (Oranienbaum, 1. juuli 1904). – PM, 3. juuli 1904, nr 145, lk 3; vt ka Päts, J (vanem undervits). Tagawarawäelise kiri (Novgorod, 16. dets 1904). – PM, 20. dets 1904, nr 285, lk 2; Tammann, J. Tagawarawäelise kiri (Staraja Russa, 26. veebr 1905). – Teataja, 5. märts 1905, nr 50, lk 3; E. S. (Sööt, E.). Kohalikud sõnumid. Tagawarawäelisel (Oranienbaum, 28. juuni 1904). – PM, 1. juuli 1904, nr 143, lk 3.

¹⁰⁰ E. S. (Sööt, E.). Kohalikud sõnumid. Tagawarawäeliste elust (Oranienbaum, 1. juuli 1904). – PM, 3. juuli 1904, nr 145, lk 3.

¹⁰¹ RA, EAA.1285.1.347, l 43. J. Kauba kiri pastor Reimanile. 30. dets 1904.

¹⁰² Groumann, A. Soldati kiri (Oranienbaum). – Uudised, 27. juuli 1904, nr 67, lk 5.

¹⁰³ A. M. Eesti tagawarawäelistest sõjateekonna eel (Novgorod ja Staraja Russa). – 10. jaan 1905, nr 6, lk 1.

¹⁰⁴ Pärt, O. Toimetusele tulnud kirjad (Staraja Russa, 15. mai 1905). – Uudised, 10. juuni 1905, nr 44, lk 4.

tundel“.¹⁰⁵ J. Nõmmik, kes oli mitu kuud veetnud Venemaa-Euroopa osas oodates, kirjutas ironiliselt: „Kui palju ma kõige selle aja sees sellest teenistusest osa wõttes riigile kasuks olen wõinud olla, seda wõib küll nulliga rehkendada [...]“¹⁰⁶ Aina teravamalt tajuti lahutatust kodust: „Kodumaalt lahkudes oli kül igaüks ütlemata kurw, aga wõersil olles saame sellest alles õiete aru, mis tähendab oma kodu maha jätma ühes omaksetega.“¹⁰⁷ Kuigi igavuse ja koduigatsuse üle kurdeti juba 1904. aasta suvel, muutusid kurvad tundmused sagedasemaks 1905. aastal, mil Vene ebaedu oli selge, ning aina enam loodeti sõja lõpule enne rindele saatmist.¹⁰⁸

Mitmeteale sõduritele oli tegevusetus aga kergenduseks, kirjeldati lõbusat vaba aega, mil saab teistega laulda ja naljatada nii, et sõda kohati ununeb.¹⁰⁹ Aega veedeti linnas vaatamisväärsusi avastades.¹¹⁰ Sellest hetkest muutus eesti sõdur ka reisikirjanikuks. Ajalehekirju ilmestasis pikad kirjeldused Oranienbaumist ja Peterburi ümbruskonnast. Peterburis viibivad mehed kasutasid sageli ka võimalust Kroonlinna külastada.¹¹¹ Tõdeti, et „kõik näitab nagu loomulik olewat ja inimesele, kes seda esimest korda näeb, on see huwitaw ja imelik.“¹¹²

Lihtsõdurite kirjutistes paistab silma eestlaste kokkuhoidlikkus kasarmuperioodil. Tihti on kirjad saadetud kollektiivselt ning kommenteerides eesti vendade tegevust. Sageli mainiti üheskoos laulmist, mida venelased pisarsilmi kuulasid ja imetlesid: „Alati kõlasiwad seal eestlaste: „Mu isamaa, mu õnn ja rõem“, „Mu isamaa armas“ jne.“¹¹³ Rõhutati, et „Eestlased ja lätlased on ennast wäga ausasti ülewal pidanud, ei tee kisa ega kära, aga need walge kuue mehed, need lõhuwad poodisid, wiie kopika eest joowad ja wiie rubla eest teewad kisa.“¹¹⁴

¹⁰⁵ Nõmmik, J. Tagawarawäelise kiri Staraja Russast (13. jaan 1905). – Teataja, 21. jaan 1905, nr 13, lk 3; Johani, A. Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 24. juuli 1904, nr 162, lk 3.

¹⁰⁶ Nõmmik, J. Sõjawäljalt (Hailuntschöng, 17. mai 1905). – Teataja, 29. juuni 1905, nr 136, lk 3.

¹⁰⁷ RA, EAA.1285.1.347, 1 6. Juhan Kondi kiri pastor Reimanile. Novgorod, 3. jaan 1905.

¹⁰⁸ *Ibid*; Tammann, J. Tagawarawäelise kiri. Staraja Russa, 26. veebr 1905. – Teataja, 5. märts 1905, nr 50, lk 3.

¹⁰⁹ E. S. (Sööt, E.). Tagawarawäeliste elust (Oranienbaum, 1. juuli 1904). – PM, 3. juuli 1904, nr 145, lk 3.

¹¹⁰ Groumann, A. Soldati kiri (Oranienbaum). – Uudised, 27. juuli 1904, nr 67, lk 5.

¹¹¹ Vares, P. Kiri tagawarawäelistelt Oranienbaumist. – Olevik, 28. juuli 1904, nr 30, lk 697; E. S. (Sööt, E.), G. F. (Frisch, G.). Tagawarawäelistelt (Oranienbaum, 5. juuli 1904). – PM, 8. juuli 1904, nr 149, lk 3; M. R.

Tagawarawäeliste esimene nädal Oranienbaumis (4. juuli 1904). – PM, 9. juuli 1904, nr 150, lk 1–2; A. H.

Tagawarawäelise kiri Peterhofist (13. juuli 1904). – PM, 15. juuli 1904, nr 155, lk 2; Sööt, E. Tagawarawäelised sõjatee algamisel (Peterburg, 23. juuli 1904). – PM, 26. juuli 1904, nr 163, lk 3.

¹¹² A. H. Tagawarawäelise kiri Peterhofist (13. juuli 1904). – PM, 15. juuli 1904, nr 155, lk 2.

¹¹³ Tammann, J. Tagawarawäelise kiri (Staraja Russa, 26. veebr 1905). – Teataja, 5. märts 1905, nr 50, lk 3; M. R. Tagawarawäeliste esimene nädal Oranienbaumis (4. juuli 1904). – PM, 9. juuli 1904, nr 150, lk 1–2.

¹¹⁴ Lävi, K., Erm, J., Parts, J. Tagawarawäeliste kiri Ostrowist (17. dets 1904). – PM, 21. dets 1904, nr 286, lk 3; Nõmmik, J. Tagawarawäelise kiri Staraja Russast (13. jaan 1905). – Teataja, 21. jaan 1905, nr 13, lk 3; Kits, Mart; Järv, Ants; Kanter, Hendrik jt. Tagawarawäeliste kirjast (Staraja Russa). – Teataja, 4. veebr 1905, nr 25, lk 3; Vares, P. Kiri tagawarawäeliselt Oranienbaumist. – Olevik, 28. juuli 1904, nr 30, lk 697; E. S. (Sööt, E.) Kohalikud sõnumid. Tagawarawäeliste elust (Oranienbaum, 1. juuli 1904). – PM, 3. juuli 1904, nr 145, lk 3.

Kuigi mõned sõdurid kõnelesid oma eestlastest kaaslastest, kes erinevalt neist endist alkoholiga liialdavad, on need kirjeldused indiviidi, autori kui korraliku sõduri enesekuvandi teenistuses. Kuigi on tajuda, et eestlasest lihtsoldat hoidis vene sõduritest kaugemale, märkimisväärset venelase-eestlase antagonismi õppuste perioodil ei täheldatud: „Tüli rahwaste wahel ei ole. Igal ühel rahwal on oma nurk, oma jutt.“¹¹⁵ Vastandus toimus pigem enda ja abstraktsema teise (teised rahvad või teised invidiidid, sh teised eestlased) vahel.

1.2 Teekond Euroopast Mandžuuriasse

Nagu mainib oma uurimuses E. Selart, oli eesti sõdurite jaoks sõjakiri enne Vene-Jaapani sõda vahetuntud žanr. Enne Vene-Jaapani sõda avaldasid ajalehed laialdaselt aga reisikirju ning kultuuriloolisi tekste teistest maadest ja rahvastest.¹¹⁶ Nii vahetult enne sõda kui ka sõja ajal jätkus reisikirjade avaldamine, teiste teemade kõrval leidsid kajastust Siberi rahvad, Taga-Baikali piirkond, Mandžuuria suuremad linnad ning Jaapani eluolu.¹¹⁷ Sõjameeste egodokumendid demonstreerivad, kuidas sõjamehed kaugeid paiku ette kujutasid ning milline mõju võis kultuuriloolistel artiklidel olla kirjutamismaneeridele.

Kõige enam näeb reisikirja stiili replikeerimist üksikutel kõrge haridustasemega arstidest, kes puutusid kokku tagalaga – nendes kirjades näib sõda taustana suures reisiloos. Dr R. Aavakivi jõudis Nikolsk-Ussuriiskisse 1904. aasta veebruari lõpul, kuid sealses hospitalis viibis ta kehva tervise tõttu üksnes maikuuni.¹¹⁸ Olles 1904. aasta aprillist Uudiste kirjasaatja, jätkas R. Aavakivi siiski tagantjärgi ülestähendatu põhjal kirjade saatmist ajalehele 1905. aasta kevadeni. Doktor vabandas enne ühte avaldatud teksti, et „reisikirjade“ järg nii palju viibinud on, määratledes sedasi ka ise oma kirjade žanri. Siit on näha, kuidas autor püüab aimata, millist sisu publik temalt ootab.¹¹⁹ Peaasjalikult moodustasid tekstide põhisisu detailsed Siberi maastiku ja Hiina linnade, nende piirkondade kultuuriliste erinevuste kirjeldused. Kirjade stiil, mis arvestas publiku ootustega, ning arstistaatusest tulenevad mugavused jätvad doktori sõjakogemusest mulje kui kultuurhariduslikust reisist. Kuigi dr F. Akeli reisikogemus oli sarnane, piirdus ta eksootilisemate paikade kirjeldamisega kihlatule. Postimehe toimetus oli küll pakkunud tema reisikirju avaldada, kuid dr F. Akel jättis võimaluse kasutamata. Ta oli

¹¹⁵ A. M. Eesti tagavarawäelistest sõjateekonna eel (Novgorod ja Staraja Russa). – PM. 10. jaan 1905, nr 6, lk 1.

¹¹⁶ Selart, E. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters, p 117.

¹¹⁷ Vt nt Lukats, Jakob. Kulla-otsijad Tagabaikali maal. – Olevik, 7. aprill 1904, nr 14, lk 322, lk 323; Mukdeni linnas. – Olevik, 14. juuli 1904, nr 28, lk 655–656; Kiri Dalnist (nov 1903). – Teataja, 3. veebr 1904, nr 27, lk 2; Reisipildikesed Jaapanist. – Teataja, 5. veebr 1904, nr 29, lk 2.

¹¹⁸ Kohalik elu. – Uudised, 20. mai 1904, nr 48, lk 3.

¹¹⁹ Aavakivi, Richard (dr med). Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski (16. juuni 1904). – Uudised, 23. juuni 1904, nr 58, lk 3.

veendunud, et lehed on niigi reisikirju ja sõjamuljeid täis, pealegi on tema elu liialt rahulik, et rahval „suud ammuli ajada“ nagu žanrile kohane.¹²⁰

Kahtlemata avaldasid varasemad ajalehtede reisikirjad ja 1904. aasta alguses ilmunud kirjasaatjate tekstid mõju ka lihtsõduri kirjutusmaneeridele. Näiteks matkis G. Frisch Uudistes varem avaldatud dr R. Aavakivi reisikirja sõnastust ja poolilukirjanduslikku stiili ühes oma kirjas.¹²¹ Ilukirjanduslike sugemetega reisikirjale sobilikke kõnevormeleid kasutasid teisedki püsikirjasaatjad. Erakirjades ning ajalehekirjades, mille autorid kirjutasid harvemini ja juhuslikult, kirjeldati samuti võõraid paiku, imestusväärseid nähtusi, kuid nende puhul on raske tuvastada kohusetunnet lugeja ees vahendada iga läbitud paika detailsusega.

Samas on lihtsõdurite kirjutisteski näha suurt uudishimu eksootilisemate kohtade vastu, mis peegeldab ka varasemat lugemiskogemust. P. Kurre kirjutas oma päevikus: „[...]imelikud pildid kerkiwad waimu silma ette; näen suuri maailma linnasid, wõerast maad ja rahwast, kujutan ette suure päralist Siberi raudteed, ja toredat Baikali, j.n.e. on wäga huwitaw, mõtted lendawad edasi, Mantsuuria oma pikapatsi paigadega ja wiimaks ilmub lahingi koledus kohutawa kollina...“¹²² A. Suurkask, kes hospitalis viibimise tõttu ei saanud kaaslastega Koreasse minna, kirjutas: „Korea looduse ilust olen nii mitmede reisijate kirjeldusi lugenud, need olid nii waimustawad, sellepärast tahaksin ka, nüüd kus ma nii Korea lähedal olen, seda kaunist, looduse ilu rikast maad näha saada [...]“¹²³ Hoolimata sõja ähvardavast lähedusest, suutis võõras maastik siiski tekitada mõningat elevust, lootust visualiseeritud ruumi laienemisele. Sõjateekonnal märgiti kõige enam kohti, mis olid loetust tuttavad. Nii muutus Baikali järve kirjeldamine ja sellest üle minemise meetod sõjasõidukirjelduse kohustuslikuks elemendiks, mõnikord saadeti kirju üksnes selleks, et teada anda Baikali ületamisest. Sarnaseid paiku, mida loodeti näha, oli teisigi: „Nüüd oli teada et seda kuulust kurjategijate asu paika Sahalini saar näha ei sa, mis ma nii igatsi ja loodse näha.“¹²⁴

Reisikirjelduste kõrval figureeris nii püsikirjasaatjate kui ka episoodilisemate kirjutajate tekstides igapäevane eluolu, kirjutati peamistest elukvaliteeti mõjutavatest faktoritest – vaguni seisukorrast, ilmast, tervisest ja toidust. Toiduhinnad esinesid ka püsikirjasaatjate

¹²⁰ Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutat?, lk 69; RA, ERA.5041.1.5, 1 50, 53. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Nikolsk, 20. okt 1904; 24. okt 1904.

¹²¹ Frisch, Gustav. Tagawarawäeliste teekonnalt Oranienbaumist Harbini (Tšeljabinsk, 4. aug 1904). – PM, 13. aug 1904, nr 179, lk 2; Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. – Uudised, 13. aprill 1904, nr 38, lk 3.

¹²² RA, EAA.3742.1.524, 1 2. Peeter Kurre päevik. 20. juuni 1904.

¹²³ EKLA, f 124, m 58:1, l 61. Anton Suurkase päevaraamat. 12. okt 1904.

¹²⁴ RA, ERA.2124.3.554, 1 38. Jaan Laantee päevik. 31. mai 1904. Päevik on arhiivipaginatsioonita, kuid selguse huvides on siin ja edaspidi viidatud päeviku autori originaalpaginatsioonile.

ilukirjanduslikemates tekstides linnade ja paikade ühe peamise iseloomustajana. Harvemini kõneldi vagunis toimuvast sotsialiseerumisest – selle näiteks võib pidada dr F. Akeli kirju oma kihlatule.¹²⁵

Rongisõitu läbi visuaalselt vähe intrigeeriva Ida-Euroopa lauskmaa ajalehekirjades üldjuhul ei kirjeldatud. Tegemist oli harjumisperioodiga: „Nelikümmend meest panti igasse vagunisse. See on liig, waiwalt mahume istuma, aga magamise ruumi kõigile ei ole, ainult wahetamisi wõime magada, ja seda palja laudade pääl. Wilets näitab ta kül olema, aga kül harjume ära, sõamees ei tohi hend hellitada.“¹²⁶ Mõistagi ei iseloomustanud sellised vaguniolud näiteks doktoristaatuses F. Akeli teekonda – tema jaoks oli lustlik vaheldus, kui magamiseset I klassi kupees tuli mõnda aega jagada oma sõbra dr Raimund Thariga.¹²⁷

Meeleolu tõusu on egodokumentides näha visuaalse ruumi, pinnamoe vaheldumisel ning kuulsate mäeahelike ja järvede nägemisel, mis pakkusid muutust ükslusele vaguniruumile ja aknast nähtavale lagedale maapinnale. Sellised paigad olid näiteks teekonna lõpusirgel Baikali järv, seda ümbritsevad Sajaanid ning sõjasõidu keskel Uurali mäestik: „Lõbusamaks läks teekond, kui Urali mägedele liginesime. Metsikud on need mäed. Wõru-poolne mees pidi ka järele andma, et nad ikka „natike“ kõrgemad olla, kui ta kodumaa künkad.“¹²⁸ Eestlase jaoks, kes kuigi palju oma koduküllast kaugemale ei pruukinud olla reisinud, oli sõjateekonnal nähtu maailmapilti avardav. Imetleti raudteid ja elektrilambikestega valgustatud tunnelid, mis mägedest läbi viisid.¹²⁹ Pastorile kirjutas üks sõjamees teekonnast nii: „Kui mõni ilusam koht nähtawale tulli siis olid kõik ukse peal umikus koos waatamas [...] kui rott auku pugemas. [...] Ka weel toredam olli paikali ümbrus [...]“¹³⁰ Mitmed mehed mainisid, kuidas neil kõike seda esmakordselt nähes tekkis „püha aukartus“ ning peaaegu ununes, et sõda ees ootab.¹³¹ Uurali mäestiku peale mõeldi hiljemgi igatsevalt ning mõtiskleti, kuidas (kui elu sisse jääb) oleks seda tagasisõidul näha rõõmsama meelega.¹³² Baikali ületamist ja Uurali mäestikku meenutati värvikalt 65 aastat hiljemgi.¹³³

¹²⁵ RA, ERA.5041.1.5. Fr. Akeli kirjad tulevasele abikaasale Adele Tenzile II (1904).

¹²⁶ RA, EAA.3742.1.524, l 26. Peeter Kurre päevik. 24. juuli 1904.

¹²⁷ RA, ERA.5041.1.5, l 13. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Irkutsk, 22. veebr 1904.

¹²⁸ Peeda, Jaan; Brügger, Jüri; Kütt, Karel jt. Tagawarawäeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

¹²⁹ Frisch, G. Tagawarawäeliste teekonnalt Oranienbaumist Harbini (Tšeljabinsk, 4. aug 1904). – PM, 13. aug 1904, nr 179, lk 2; Aavakivi, R (dr med) Arst Wene-Japani sõjas. – Uudised, 13. aprill 1904, nr 38, lk 3.

¹³⁰ RA, EAA.1284.1.170, l 18–19. Karl Martensoni (Martinsoni) kiri pastor Hørschelmännile. Märts 1905.

¹³¹ Vt nt RA, EAA.3742.1.525, l 8. Peeter Kurre märkmik. 1. aug 1904.

¹³² Nõmmik, J. Tagawarawäelise kiri. Urali mägedes. – Teataja, 14. veebr 1905, nr 33, lk 3; Suurkask, Anton. Wabatahtlikkude sõja-teekonnalt. Moskwast Omskisse. – PM, 28. aug 1904, nr 192, lk 2.

¹³³ Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. 3:20–4:30; Vana soldat jutustab. Jaan Oja. 8:15–9:43.

Samuti olid sellised kuulsad, visuaalselt huvitavad paigad kui aeg-ruumi mõõtmisvahendid, mille abil ennast positsioneerida – Uural sümboliseeris teekonna keskkoha, Baikali peatset sõjaväljale jõudmist.¹³⁴ Aeg-ruumi paremaks tajumiseks kirjutasid eesti sõjaväelased tavaliselt oma asukoha kirjelduse juurde, mitmendal verstal nad mõnest suuremast linnast asusid. Anton Suurkase päeviku lõppu tehtud kritselduste hulgas on nt kõigi suuremate linnade kaugused teekonna alguspunktist.¹³⁵ Ajaarvestusega võis sõjateekonnal tekkida raskusi: „Et tee peal kuupäew kergeste ära ununeb, sellepärast wõtku igaüks, kellel weel tarwis tuleb seda teed käia, tingimata ka kalender kaasa.“¹³⁶

Uurali ja Baikali vahel laiuva Lääne-Siberi lauskmaa vaade oli algselt sõduritele isegi mõnevõrra meeldiv, nähti väikeseid maakohti, heinamaid ja kasemetsi. Ei võtnud aga kuigi kaua, et P. Kurre päevikusissekannetes muutuks sagedaseks fraas: „On ka harilik haisev Siberi linnakene [...]“¹³⁷ Tema jaoks mõjusid põlgust tekitavalt ka kaamelikarjad: „Omma õige nurjatu moodilised loomad nii et päris halb tundmus tulep neid waadates.“¹³⁸ Tasane lage maa tekitas sõdurites suurt tülpimust.¹³⁹ Anton Suurkase päevikusissekannetest on näha, kuidas selles olukorras keskenduti pigem vagunis toimuvale – raha peale kaardimängu jälgimisele – või lohutati end, et vähemalt on vagunis soojem kui laagris.¹⁴⁰ Sarnaselt kogesid mehed maastikku Taga-Baikali väheasustatud piirkondadest läbi sõites. Eesti sõdurid kirjutasid: „300 wersta sõitsime täitsa tühja maad mööda. [...] Ja see täidab rinda tundmusega, nagu oleksiwad kõik meid maha jätnud.“¹⁴¹ Samasugust isolatsiooni tajumist lageda maa ja võõrast tüüpi asustuspildi nägemisel on L. Žukova täheldanud ka vene soldatite kirjeldustes Vene-Jaapani sõjas.¹⁴² Koosmõjus rongisõiduväsimuse, kehvema toidu ja reisi üldise pikkusega kujundas visuaalselt tajutud ruum suuresti sõdurite meelsust.

Nii päevikutes kui ka kirjades on sageli näha põllumehelikke kirjeldusi maa ja vilja kvaliteedist – seda esines teekonna igal etapil, kuid teema oli eriti populaarne Siberist läbisõidul võrdluses koduste oludega. Ilmselt oli Siberi põllumaa hindamine oluline ka seetõttu, et Siberist oli kollektiivses teadvuses tekkinud kuvand kui külmast karmist paigast. Kokkuvõtvalt kirjeldasid

¹³⁴ Vt nt Suurkask, A. Wabatahtlikkude sõja-teekonnalt. Moskwast Omskisse. – PM, 28. aug 1904, nr 192, lk 2.

¹³⁵ EKLA, f 124, m 58:1. Anton Suurkase päevaraamat.

¹³⁶ H. F. Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 16. aug 1904, nr 181, lk 3.

¹³⁷ RA, EAA.3742.1.524, l 39. Peeter Kurre päevik. 5. aug 1904.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ Vt nt E. S (Sööt, E.). Tagawarawäeliste sõjateekonnalt (Tšita, 29. aug 1904). – PM, 15. sept 1904, nr 207, lk 2.

¹⁴⁰ EKLA, f 124, m 58:1, l 22–24. Anton Suurkase päevaraamat. 21.–22. aug 1904.

¹⁴¹ Eestlased sõjateelt. Tagawarawäeliste sõjateekonnalt (Mandžuuria, 4. sept 1904). – PM, 22. sept 1904, nr 213, lk 2.

¹⁴² Жукова, Л. Путь на войну, с 165.

tagavaraväelased ajalehele Postimees Siberit nii: „Maa oli tühi ja kole, elanikka vähe, wiljakasw wilets; ainult Omski kubermangus oli musta mulda näha.“¹⁴³ Lääne-Siberi olusid hinnati egodokumentides üksmeelselt kehvadeks. Ometi leidsid mitmed mehed, et Omskist edasi oli Siberi maa ja eluolu üllatavalt hea, ning väljendasid seda pooliroonilisel toonil võrdluses kodus levinud negatiivsete juttudega: „[...] aga niipalju woin ma kõigi teiste Eesti elanikkudega Siberimaa elu ja olu kohta ütelda, et meil Eestis elamiseks küll mitu korda raskem Siber on kui siin äralaidetud maal, niihästi käsitöö kui ka põllu- ja kaubanduses.“¹⁴⁴ Viletsalt haritud põllulappide põhjusena nähti kohaliku rahva lohakust, mis omakorda aitas tõsta enesekuvandit tubli töötajana.¹⁴⁵ Võib arvata, et varasem lugemuspagas ja suuline pärimus Siberi eestlastest avaldas eesti sõjaväelastele mõju. Erilist huvi tekitasid paigad, kus teati eestlasi elavat. Juba teekonna varasemal etapil Uurali piirkonnas oli kohtunud mitmete ümberasujatega. Enamikele oli eestlastega juhuslikult kohtumine rõõmsaks üllatuseks. Mõnikord kohtuti koguni sugulastega.¹⁴⁶ Samuti vesteldi meeleldi võõraste eestlastega.¹⁴⁷

Samasuguse huviga peeti silmas eestlastest ümberasujaid edasisel sõidul läbi Siberi: „Süda tõmbas külmaks, kui nende suguwendade pääle mõtlesin, kes siia päratusse laande õnne otsima oliwad asunud.“¹⁴⁸ Tunti ka huvi eestlastest kurjategijate vastu: „Ka Rummu Jüri olla siin elanud, aga Irkutskis ära tapetud. Eestlasi on siin igal pool näha; muist nendest on siia saadetud kurjategijad – nende eest muud kui hoia!“¹⁴⁹ A. Suurkase jaoks oli suhtlemine Siberi eestlastega kui meeldetuletus kodust ning ta lootis õppida nende eluolu tundma. Ilmselt teistegi eesti meeste jaoks oli see võimalus tutvavliku ja koduse tajumiseks võõral maal.

Sõjasfääri lähenemisest andsid märku tihedam valve raudtee ääres ning mööduvad haavatute ja jaapani sõjavangide rongid.¹⁵⁰ Üheks meelsuse kujundajaks olid kokkupuuted vastutulevates rongides sõitvate meestega, kellest „mõnedel on aumärgid ja ristid rinnas, teised on ilma;

¹⁴³ Peeda, J.; Brügger, J.; Kütt, K. jt. Tagavaraväeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

¹⁴⁴ Janih (Jaanich), Hans. Tagavaraväelise kirjast (Irkutsk, 21. veebr 1905). – Teataja, 18. märts 1905, nr 60, lk 3.

¹⁴⁵ E. S (Sööt, E.). Sõja-teekonnalt (Krasnojarsk, 18. aug 1904). – PM, 31. aug 1904, nr 191, lk 2–3; RA, EAA.3742.1.524, l 43, 46. Peeter Kurre päevik. 10. aug, 15. aug 1904.

¹⁴⁶ Gier, A (alamohvitser). Sõjasõnumed omalt maalt ja wõersilt. Tagavaraväelise kiri (Omsk). – Olevik, 21. veebr 1905, nr 15, lk 231; Frisch, G. Tagavaraväeliste teekonnalt Oranienbaumist Harbini (Kinel, 30. juuli 1904). – PM, 5. aug 1904, nr 172, lk 2.

¹⁴⁷ Suurkask, A. Wabatahtlikkude sõja-teekonnalt. Moskwast Omskisse. – PM, 28. aug 1904, nr 188, lk 2; E. S (Sööt, E.). Sõja-teekonnalt (Omsk, 13. aug 1904). – PM, 24. aug 1904, nr 188, lk 2.

¹⁴⁸ Peeda, J.; Brügger, J.; Kütt, K. jt. Tagavaraväeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

¹⁴⁹ R (147. jalaväepolgust). Teekonnalt sõjaväljale (Irkutsk, 17. aug 1904). – PM, 4. sept 1904, nr 198, lk 2.

¹⁵⁰ Suurkask, A. Wabatahtlikkude sõja-teekonnalt. Moskwast Omskisse. – PM, 28. aug 1904, nr 192, lk 2; E. S (Sööt, E.). Tagavaraväeliste sõjateekonnalt (Tšita, 29. aug 1904). – PM, 15. sept 1904, nr 207, lk 2.

kolmandad, keda meie aga ei näinud, olla teiseilma St. Georgi ristisid saama läinud.¹⁵¹ Vahel suhtuti olukorda naljatades: „Hakkasin sõbraga haawatute wagunis järele arwama, missugune haaw kõige parem oleks. Mina walisin enesele haawa käe, tema jala sisse. Wiimaks jõudsime aga otsusele, et haaw igas kohas walus on ja arwasime, et parem on terwelt tagasi tulla, ehk otsekohe St. Georgi risti järele minna.“¹⁵² Enamasti olid haigete-haawatute rongid aga valusaks meeldetuletuseks lahinguvälja eluohtlikkusest – eriti, kui sellised ronge tuli vastu sõdurite hinnangul tuhandete meestega.¹⁵³ Harbini jõudes kirjeldas teine sõdur, kuidas „Eestlaste meeoleolu siin on väga kurb, iseäranis, kui haawatute rongid nähtawale tulewad, mis siit iga päew läbi sõidawad. Siis tärkab igal ühel meelde: „Kui pea ka mind nii ei tooda wõi jään surnuna sinna maha...“¹⁵⁴ Vastutulevad haawatud mõjusid paljudele sõduritele demoraliseerivalt ning panid mõtlema tulevastele sõjaväljakoledustele.

Teekonna lõppstaadiumit iseloomustas kasvav ärevus sõjasfäärile lähenemise tõttu. P. Kurre päevikust nähtub, et aina enam mõtiskles ta oma saatusest sõjaväljal.¹⁵⁵ Ka ajalehekirjades leiab jälgi sõjasfääri liginemisega kaasnevast hirmust: „Meie oleme Mandshurias – maal, kus nüüd surmal suur wõimus on.“¹⁵⁶ Selgesõnalisemalt väljendati muret 1904. aasta lõpul ja 1905. aastal, mil otsustavad lahingud olid lõppenud Vene kaotusega. Loodeti, et sõda lõppeb enne päralt jõudmist. Harbinist kirjutas J. Sinka, et meeoleolu oli reisi ajal rõõmus ning ajaviiteks lauldi, kuid Mandžuuriasse jõudes muutus meeoleolu tõsiseks.¹⁵⁷ Kuigi kirjanik A. Suurkase päevikust sõnaselgeid tõdemusi hirmust või ärevusest sõjaväljale lähenedes ei leia, annavad sarnasest tendentsist tunnistust suurenev sõjateemaliste eksistentsiaalsete luuletuste mustandite hulk.¹⁵⁸ Ajalehekirjades väljendas ta end küll veidi teisiti: „Meeste meeoleolu muutub rõõmsamaks, mida rohkem sõjaväljale ligineme, sellest hoolimata, et meid sääli – wõib olla – surm ja haud ootab!“¹⁵⁹

¹⁵¹ Peeda, J.; Brügger, J.; Kütt, K. jt. Tagawarawäeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ RA, EAA.1284.1.170, l 54–55. Juhan Rongi, Gustav Tõnismani, Mart Reieri, Juhan Männiku, Woldemar Linnu, Karl Tõnisbergi, Aleksander Kitse, Hans Rõmusare kiri pastor Hørschelmännile. 6. märts 1905; E. S (Sööt, E.). Sõja-teenikonnalt (Krasnojarsk, 18. aug 1904). – PM, 31. aug 1904, nr 191, lk 2–3; Nõmmik, J. Tagawarawäelise kiri (Uurali mäed, 5. veebr 1905). – Teataja, 14. veebr 1905, nr 33, lk 3.

¹⁵⁴ J. B(?). Soldati kiri (29. aug 1904). – Uudised, 24. sept 1904, nr 84, lk 5.

¹⁵⁵ RA, EAA.3742.1.525, l 17–18. Peeter Kurre märkmik. 24.–25. aug 1904.

¹⁵⁶ Eestlased sõjateelt. Tagawarawäeliste sõjateekonnalt (Mandžuuria, 4. sept 1904). – PM, 22. sept 1904, nr 213, lk 2.

¹⁵⁷ Sinka, J. Tagawarawäeliste reisikirjad (14. märts 1905). – PM, 20. aprill 1905, nr 87, lk 2.

¹⁵⁸ EKLA, f 124, m 58:1, l 35–39. Anton Suurkase päevaraamat. 31. aug – 6. sept 1904.

¹⁵⁹ Suurkask, A. Sõjasõidult. Omskist Irkutskisse. – PM, 11. sept 1904, nr 204, lk 2.

2. Sõjamehe igapäev

2.1 Eksootikakogemus

Kuigi juba eesti sõjaväelaste reis Euroopast Mandžuuriasse mõjus silmaringi avardavalt, puutusid mehed teise rahva ja kultuuriga lähedalt kokku alles sõjasfääri sisenedes. Sõjasõidul tekkinud reisikirjalik narratiiv leidis jätku Mandžuuria elukommete kirjeldustes. Nagu eelneva reisi vältelgi oli üheks lemmikteemaks maa kvaliteet ja kasvatatavad viljad. Nähtut üritati vahel väljendada võrdluses koduse ja tuttavlikuga: „wili kaswab kõik wagudes nagu meil kartulid“.¹⁶⁰ Hiina külad tundusid kaugelt ilusad, kuid liginedes mõisteti, et kõik on „porist ja sawist“ ning üldine eluolu vilets.¹⁶¹

Hiina olusid kirjeldasid peaaegu kõik autorid, kuid kõige detailsemad kirjeldused linnadest pärinesid meedikutelt, kellel oli aega ja voli oludega tutvuda. Külaühiskonnaga oli arstidel vähem kokkupuuteid. Ajalehekirjasaatjatest arstid eeldasid, et lugejaid huvitab enim võõra kultuuri kajastus. Dr R. Aavakivi vabandas lugejate ees, kui tal linna lähemalt uurida ei õnnestunud.¹⁶² Külastatud linnasid tutvustas ta põhjalikult, jutustades näiteks Nikolsk-Ussuriiski või Liaojangi ajaloo, elanikkonna rahvuslikust koosseisust või infrastruktuuridest.¹⁶³ R. Aavakivi hindas kõrgelt euroopaliku kultuuri ilminguid ja käsitles selle pealetungi traagilise ajaloolise paratamatusena.¹⁶⁴

J. Senjavskaja on võõraid kliimaatilisi tingimusi nimetanud üheks kultuurišoki komponendiks rindel.¹⁶⁵ Ka eesti sõjaväelaste kirjades esinesid Mandžuuria ilmaraportid. Sageli olid need lakoonilised, kuid jälgitavad on parasvöötme mussoonkliimale iseloomulikud elemendid. Sõjaväljale jõudes nentis üks sõdur: „Aga mis tõesti kurtmise wäärt – on kliima. See ajab siin päris hirmu pääle.“¹⁶⁶ Sügisel elati läbi külmašokk, talvel kurdeti jätkuvalt karmide külmade ilmade pärast, kevadel oli ootamatuseks päevasooja ja öise jaheduse kontrast ning suvel kurdeti kõrvetava kuumuse ja lämbe, „paha õhu“ üle.¹⁶⁷ Kõige rõhuvam oli kevadine, suvine ja

¹⁶⁰ Joh L. Kirjad sõjawäljalt (37. jalaväedivisjoni laatsaret, 15. okt 1904). – Teataja, 10. nov 1904, nr 253, lk 3.

¹⁶¹ Kriisa, Mihkel. Tagawarawäelise kiri Mukdeni wäljalt (15. sept 1904). – PM, 14. okt 1904, nr 231, lk 2.

¹⁶² Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski. – Uudised, 2. juuli 1904, nr 60, lk 3.

¹⁶³ Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Nikolsk-Ussuriiskis. – Uudised, 13. aug 1904, nr 72, lk 3.

¹⁶⁴ Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Ljaojanis. – Uudised, 1. veebr 1905, nr 9, lk 4.

¹⁶⁵ Сенявская, Елена. Афганская война 1979-1989 гг. – Е. Сенявская, А. Сенявский, Л. Жукова. Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века. Москва: Институт российской истории, 2017, с 345–358.

¹⁶⁶ Bau, J. Sõjarongis Peterburist Mandshuriasse. – PM, 25. okt 1904, nr 238, lk 2.

¹⁶⁷ Sööt, E. Sõjawäljalt (Mukdeni lähedal, 1. jaan 1905). – PM, 27. jaan 1905, nr 21, lk 3.

varasügisene vihmaperiood.¹⁶⁸ Mudased teed muutusid põhjatuks, kannatada said ka raudteetammid.¹⁶⁹ Vihmahood olid harjumatult rasked: „Wihm ei saja siin mitte tilkades alla, waid tuleb pilwedes kohisedes, nagu laene merel.“¹⁷⁰

Kui teisi sõidul nähtud rahvaid kuigi sageli ei kommenteeritud, olid hiinlased eesti sõjameestele põnev vaatlusobjekt ning üks meelisteema kirjutamisel. Rongisõidul läbi Mandžuuria vaadeldi hiinlasi sama pilguga kui võõrast maastikku. Tee ääres nähti poolalasti, räbalais riietes tööd tegevaid hiinlasi, kelle eluolu hinnati viletsaks ja põlluharimistehnikaid mahajäänuteks.¹⁷¹ Hiinlaste välimus tundus esialgu kentsakas: „Hakatuses oli küll võõras hiinlasi waadata: mustad, suured juuksepatid selja taga; paljudel töömeestel ei ole kübarat ega särki, ainult püksiräbalad jalas [...]“¹⁷² P. Kurre kirjeldas oma päevikus sõdurite uudishimu hiinlastega kohtudes: „Soldatid wahtsiwa teda nagu mõnda imelooma. [...] Nii oli ka siin tarwis käega katsuda; aga hiina härra pandsi seda juba pahaks.“¹⁷³

Hästi haritud põllumaid nähti tunnistusena hiinlase töökusest, mis kompenseeris viletsamad vahendid: „Siinset põlluharimist wene omaga võrreldes on wahe kui öö ja päiva wahel, ehk kül hiinlaste põlluriistad niisama sugused oma, kui nad umbes kahe ehk kolme tuhande aasta eest wõisiwa olla.“¹⁷⁴ Mitmed kirjeldused näitasid hiinlasi rahuarmastava rahvana, kes nii ööd kui ka päevad töötavad – seejuures on tajuda heakskiitvat tooni.¹⁷⁵ Enim on sellist suhtumist lihtsõdurite erakirjades või ajalehtedele episoodiliselt kirjutanute kirjades. Töökus ja hästi haritud põllumaa olid faktorid, mida eesti lihtsõdurid positiivselt hindasid. See võimaldas muidu kultuuriliselt kauge rahvaga suhestuda.

Samas ei tekkinud eesti sõjaväelaste kirjades kunagi ühtset hiinlase kuvandit. Nii puhkes näiteks Teataja veergudel 1904. aasta augustis terav debatt hiinlaste olemuse üle Punase Risti

¹⁶⁸ Vt nt Kriisa, M. Tagawarawäelise kiri Mukdeni wäljalt (15. sept 1904). – PM, 14. okt 1904, nr 231, lk 2; Silts, R. Kiri Mandshuriast (Ersidsads, 27. juuli 1905). – PM, 24. aug 1905, nr 185, lk 2; Sild, P. Kiri sõjawäljalt (Harbin, 4. mai 1905). – Uudised, 14. juuni 1905, nr 45, lk 5.

¹⁶⁹ Aavakivi, R. (dr med). Arst Nikolsk-Ussuriiskis. – Uudised, 15. okt 1904, nr 90, lk 3–4.

¹⁷⁰ Jaanich (Janih), H („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3.

¹⁷¹ Suurkask, A. Sõjasõidult. Irkutskist-Harbini. – PM, 13. okt 1904, nr 230, lk 2; J. B(?). Soldati kiri (Harbin, 29. aug 1904). – Uudised, 24. sept 1904, nr 84, lk 5; RA, EAA.3742.1.524 Peeter Kurre päevik. 23. aug 1904.

¹⁷² M. R. Soldati kiri (Harbin, 31. aug 1904). – PM, 23. sept 1904, nr 214, lk 2.

¹⁷³ RA, EAA.3742.1.524, l 45–46. Peeter Kurre päevik. 12.–14. aug 1904.

¹⁷⁴ *Ibid*, l 60. 1. sept 1904; vt ka Frisch, G. Paar sõna Mandshuriast (Dadsjapu, 20. nov 1904). – PM, 24. dets 1904, nr 289, lk 1–2; Sild, P. Kiri sõjawäljalt (Harbin, 4. mai 1905). – Uudised, 14. juuni 1905, nr 45, lk 5.

¹⁷⁵ Soldati kiri Harbinist. – Uudised, 24. sept 1904, nr 84, lk 4; RA, EAA.1284.1.170, l 38–39. Mart Reieri, Gustav Tõnismanni, Juhan Rongi, Juhan Männiku; Karl Tõnisbergi, Juhan Adambergi kiri pastor Hirschelmannile. Mandžuuria, 25. nov 1905.

meedikute vahel. Äsja Nikolsk-Ussuriiskisse saabunud M. Ott kirjeldas hiinlasi kui viisakaid, kõlbeliselt haritud ja töökaid inimesi, keda pidevalt diskrimineeritakse.¹⁷⁶ Pikemat aega seal töötanud A. Martinson ja E. Jürgenson süüdistasid teda seepeale olude väheses tundmises – hiinlase tõeline loomus olevat laisk, ahne ja ropp.¹⁷⁷ Oma vastulauses rõhutas M. Ott kolonialismist tulenevat sotsiaalset ebaõiglust ja heitis rahvuskaslastele ette, et vaatamata eestlaste ajaloolisele väärkohtlemisele, ei suuda nad mõista samal positsioonil olevaid hiinlasi.¹⁷⁸

Kui paljud sõdurid jäid oma toonilt neutraalseks ning väljendasid eelkõige huvi teise kultuuri vastu, esines ka selgelt alavääristavaid hiinlase kirjeldusi. Õige-vale väärtusskaala kasutamine väljendus ennekõike hiinlaste söögiharjumusi või matmiskombeid jälgides: „Hiinlane tarvitab lindusid ja loomasid omale söögiks, olgu see wares, harakas, koer või konn. Ka surnud looma liha söömine ei ole neile wastumeelt.“¹⁷⁹ Elemente, mida oma kultuuriruumis ei tuntud, peeti võõristust tekitavaks, kuid selgesõnalist hukkamõistu tavaliselt ei formuleeritud, pigem jälgiti hiinlaste kombeid kui kurioosumeid, mida lähedastele või lugejatele lahti seletada.

Mõnikord võib täheldada halvaksapanu läbi euroopalike väärtushinnangute prisma. G. Frisch kujutas hiinlasi kui salalikke inimesi, kellel on „alama rahwa näojooned“, samas kui dr R. Aavakivi hindas euroopaliku hiina kõrgklassi näojooni ja riietust küllaltki meeldivaks võrreldes hiina lihtrahvaga.¹⁸⁰ Mõnikord esitati hiinlast kui teenindava personali tüpaaži. Ühe soldati kirjast selgub, et kamp sõdureid võttis endale seitsmekesi hiinlasest koka, millest sai uhkuseasi: „Soldatil kokk! – Imetleb mõni. [...] Eks soldat kah taha oma wiletsa elu natukesega enne surma uhkustada.“¹⁸¹ Teataja püsikirjasaatja H. Janih võrdles vaeseid töötavaid hiinlasi „Afrika neegrituruga“, tõenäoliselt omistades sellele negatiivse konnotatsiooni, ning kommenteeris hiljem, kuidas hiinlased „elawad wäga wiletsaste, nagu kõik metsikud, ilma hariduseta rahwad.“¹⁸² E. Söödile meenusid poisipõlves loetud indiaanijutud.¹⁸³

¹⁷⁶ Ott, M. Haigerawitseeja kirjast (3. juuli 1904). – Teataja, 14. aug 1904, nr 180, lk 3.

¹⁷⁷ Martinson, A; Jürgenson, E. Kiri kaugelt idast (Nikolsk-Ussuriisk, 16. sept 1904). – Teataja, 11. okt 1904, nr 228, lk 3.

¹⁷⁸ Ott, M. Kiri Nikolsk-Ussuriiskist (8. nov 1904). – Teataja, 1. dets 1904, nr 271, lk 3.

¹⁷⁹ Suurkask, A. Sõjasõidult (Mukden, 10. dets 1904). – PM, 24. veebr 1905, nr 45, lk 2.

¹⁸⁰ Frisch, G. Paar sõna Mandshuriast (Dadsjapu, 20. nov 1904). – PM, 28. dets 1904, nr 290, lk 1–2; Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski. – Uudised, 2. juuli 1904, nr 60, lk 3.

¹⁸¹ Lüdig, Joh. Terwitus sõjawäljalt (Telini raudteejaam, 24. nov 1904). – Teataja, 18. dets 1904, nr 285, lk 3.

¹⁸² Jaanich (Janih), H. („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3; Janich (Jaanich), Hans. Sõjawäljalt (Harbin, 12. märts 1905). – Teataja, 2. mai 1905, nr 93, lk 3.

¹⁸³ Sööt, E. Soldati kiri sõjalaagrist (Harbini lähedal, 19. sept 1904). – PM, 20. okt 1904, nr 235, lk 2.

Leidus ka neid, kes suhtusid hiinlastesse sümpaatiaga. Dr A. Lossmann meenutas: „Võrreldes tollaegset keskmist vene ja hiina kultuurinivood, peab ütlema, et hiina kultuurinivoo ei olnud vene omast sugugi madalam, kuigi venelased tihti hiinlastega kui barbaritega üleolevalt käitusid.“¹⁸⁴ Inimlikke kontakte hiinlastega kuigi palju keelebarjääri tõttu ei olnud: „Hiinlased on hääloomuline rahvas näha, ja võiks nendega hästi läbi saada, kui rääkimises üksteisest aru saaksime.“¹⁸⁵ Mitmetes kirjeldustes esinesid hiinlased lahkete inimestena, kui nad sõjamehi aitasid.¹⁸⁶ Lähimad kontaktid hiinlastega tekkisid meestel, keda majutati hiinlaste savimajadesse. A. Suurkask kuulus huviga, kuidas *fansas*¹⁸⁷ elav pere üksteisega „imelisel keelel“ juttu ajas, ning osales isegi 107-aastase vanaproua matustel.¹⁸⁸ Hiinlasi vaadeldi aina enam sõja ohvritena, kes on kahe vaenupoole vahele jäänud: „Jah, hiinlased waesed on kahe waenlase wahel, mõlemad rüüstavad. Wahel waata kurwalt päält, kuidas nende majakraam toodaks majast välja ja põletatakse ära, mõnda asja paluvad hiinlased kui lapsed tagasi, aga kes enam annab!“¹⁸⁹

Jõudehetkedel võeti aega, et jälgida ja üles tähendada hiinlaste igapäevaelu. Mõnes kirjas mainiti otsesõnu, et hiina külasse mindi avastama igava elu pärast.¹⁹⁰ Kui Hiina külade üldmulje ja vaesusega harjuti, pöörati tähelepanu hiinlaste arhitektuurile ja käsitööle, iseäranis keraamikale ja portselanile.¹⁹¹ Kirjeldati hiinlaste kodudes nähtud „pikakihwalisi jumalaid“.¹⁹² Hiinlaste religioosset elu üldjuhul ei kritiseeritud, väljaarvatud üksikutes kirjades luteri kirikuõpetajale, kus räägiti „paganate maast“.¹⁹³ J. Laantee käis laagris viibides lähedalasuvas „hiina kirikus“ ning kirjeldas kohtumist hiina vaimulikuga, kes oli nõus ka soldatite eest palvetama.¹⁹⁴ Eksootiline usuelu avaldas mõju ka nt E. Söödile, kes elevusega põimis hiina kultuuri elemente oma kirjastiili: „Kes enne wähegi kaine on olnud, see wõib siin wäga karskelt elada, kõigipidi karskelt nagu Buddha.“¹⁹⁵ Kui hiinlaste eluga lähemalt kokku ei puutunud,

¹⁸⁴ Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 71.

¹⁸⁵ Sööt, E. Tagawarawäelise kiri sõjalaagrist (Harbini lähedal, 11. sept 1904). – PM, 2. okt 1904, nr 222, lk 2.

¹⁸⁶ RA, ERA.2124.3.554, l 23p. Jaan Laantee päevik.

¹⁸⁷ Savist hiina majad.

¹⁸⁸ EKLA, f 124, m 58:1, l 167. Anton Suurkase päevaraamat. 30. dets 1904.

¹⁸⁹ Tenter, K. Soldati kiri (erakirjast) (Mandžuuria, 15., 16. okt 1904). – PM, 14. veebr 1905, nr 36, lk 2;

Suurkask, A. Sõjasõidult (31. dets 1904). – PM, 18. märts 1905, nr 63, lk 2.

¹⁹⁰ G. R. Soldati kiri (Mukden, 12. sept 1904). – Uudised, 15. okt 1904, nr 90, lk 4.

¹⁹¹ Vt nt Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 72.

¹⁹² Bau, J. Sõjarongis Peterburist Mandshuriasse. – PM, 25. okt 1904, nr 238, lk 2. Vt ka Frisch, G. Paar sõna Mandshuriast (Dadsjapu, 20. nov 1904). – PM, 28. dets 1904, nr 290, lk 1–2.

¹⁹³ RA, EAA.1284.1.170, l 48–50. Karl Martinsoni kiri pastor Hörschelmännile. 20. juuni 1905.

¹⁹⁴ RA, ERA.2124.3.554, l 9–9p. Jaan Laantee päevik. Sept 1904.

¹⁹⁵ Sööt, E. Sõjawäljalt (Mukden, 1. jaan 1905). – PM, 27. jaan 1905, nr 21, lk 3.

väljendati mõningat pettumust, võimalik, et arvestades lähedaste uudishimu või lugejate huviga.¹⁹⁶

Vahel muutus hiina kultuur meelelahutuseks, eriti suuremates linnades nagu Harbinis.¹⁹⁷ Ka lihtsõduril oli võimalus külastada hiina turgu, maitsta esmakordselt arbuuse ning jälgida kirevat tänavaelu.¹⁹⁸ Mitmetes kirjades figureerisid episoodiliselt professionaalsed hiina habemeajajad, veiderdavad „tantsumehed“ või ahvidega kunstnikud.¹⁹⁹ Pärast Mukdeni lahingut kirjutas J. Lüdigi, kuidas ta kasutas võimalust Harbini kihava eluga tutvuda ja vaatamata kõrgele piletihinnale tsirkusesse minna, „kuna igamees siiski enne surma veel weidi maailma lõbu tahab maitsta.“²⁰⁰

Eksootikakogemus oli drastiliselt erinev meremeestel, kes sõitsid viitseadmiral Z. Rožestvenski eskaadris. Selgelt tunnetati troopika- ja ekvatoriaalvöötmesse sisenemist. Huviga vaadeldi nendele vetele iseloomulikke liike, näiteks omapäraseid lendkalu.²⁰¹ Traditsiooniline ekvaatori ületamise tseremoonia oli eriline elamus: „Meeskond korraldas kohtumise merejumal Neptuniga, kes elab otse ekvaatoril ookeani põhjas. Meeskond „ristiti“ ookeaniveega. Kes ei maksnud andamit määriti söetolmuga ja puistati üle jahuga.“²⁰² Ristimistseremoonia oli meremeestel meeles ka aastakümneid hiljem – see, kes oli ekvaatorist üle sõitnud, oli tõeline meremees.²⁰³

Teine Vaikse ookeani eskaader sõitis ümber Aafrika ning seetõttu puutusid mehed sageli kokku Aafrika rahvastega. Meremeestele olid peatused rannikul vaheldus lõputule merevaatele. Johannes Undo kirjeldas peatumist Aafrika lõunarannikul ning sõbrustamist kohalike buuridega.²⁰⁴ Meremeeste seas sai muuhulgas nalja eksootiliste puuviljadega – nii pakuti nt ebameeldiva lõhnaga, kuid hea maitsega duriani pahaaimamatutele kaassõitjatele.²⁰⁵ Anton Schönbergi päevikust võib leida pikki kirjeldusi erinevate Aafrika linnade elust. Huviga jälgis ta kohalike välimust, riietusviisi ning kombeid, võrreldes erinevaid Aafrika piirkondi

¹⁹⁶ Vt nt Nõmmik, J. Sõjaväljalt (Hailuntschöng, 17. mai 1905). – Teataja, 29. juuni 1905, nr 136, lk 3.

¹⁹⁷ Harbini külastati tavaliselt esmakordselt teekonnal sõjaväljale.

¹⁹⁸ Frisch, G. Tagawarawäeliste teekonnalt Oranienbaumist Harbini (Harbini ligidal, 26. aug 1904). – PM, 16. sept 1904, nr 208, lk 2.

¹⁹⁹ *Ibid*; Suurkask, A. Tagawarawäeliste kiri Harbinist (16. sept 1904). – PM, 26. okt 1904, nr 239, lk 2.

²⁰⁰ Lüdigi, Joh. Kirjad sõjaväljalt (Harbin, 25. märts 1905) – Teataja, 25. aprill 1905, nr 87, lk 3.

²⁰¹ MM 4009:17 D, l 18. Anton Schönbergi päevik. 21. nov 1904.

²⁰² *Ibid*, l 14. 18. nov 1904.

²⁰³ Vene-Jaapani sõda. Hans Post. 03:54–04:05; vt ka Undo, Johannes. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 15. juuni 1937, nr 45, lk 2.

²⁰⁴ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 1. juuni 1937, nr 41, lk 2.

²⁰⁵ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 4. juuni 1937, nr 42, lk 2.

omavahel.²⁰⁶ Võõra ja eksootilisena mõjus tänavapilt: „Iga maja juures kasvasid palmid ja muud troopilised taimed otse tänaval. Tundsin end olevat nagu Peterburi Botaanikaaias, ainult publik on teistsugune kui Piiteris.“²⁰⁷ Madagaskaril peetud jõule tähistati palmipuu all.²⁰⁸ Erilist rõõmu valmistas meremeestele mõistagi võõrastemajade külastamine ja alkoholi tarvitamine ning kohalikud kauplused-turud, kust osteti kokku eksootilisi puuvilju ning odavaid kaupu. Muuhulgas toodi Madagaskarist pardale „Madagaskari kasse“ ehk kassleemureid.²⁰⁹

2.2 Argipäev tagalas

J. Senjavskaaja on 20. saj sõjameeste lemmikteemana välja toonud olmeprobleemid, eelkõige toiduküsimuse.²¹⁰ Sama mustrit järgivad eesti sõdurite egodokumendid. Sõjaväljale jõudes kommenteeriti toiduainete hindasid ning tehti nendest põhjalikke ülevaateid. Nimelt olid Vene-Jaapani sõjas esile kerkinud mitmed probleemid armee varustamisel. Ülekoormatud raudteed tõid kaasa viivitusi toidutranspordis ja toiduained kippusid kiiresti rikkema. Seetõttu oli toitlustamine sageli sõdurite enda korraldada.²¹¹ Eesti sõjaväelaste hinnang toidule oli varieeruv: enim olid levinud kaebused tühja kõhu või lahja toidu pärast, kuid esines ka neid, kes rahul olid.²¹² Mälestustes ja päevikutes oldi toidu suhtes kriitilisemad.²¹³ Nagu L. Žukova on maininud, tuli sõduritel Mandžuurias harjuda ebatavalise toiduga, näiteks hobuse- ja eeslilihaga.²¹⁴ Eesti sõjaväelased mainisid uudsena peamiselt hiina sorgot ehk gaoljani. Algselt oli tegemist põneva (kuigi mitte väga maitstva) eksootilise toiduainega, mida kodustele hämminguga kirjeldati.²¹⁵ Peatselt muutusid mitmed eksootika komponendid igapäeva loomulikuks osaks. Gaoljan, mille nimegi esialgu kirjutada ei osatud, sai rolli nii peavarju, küljealuse, eluliselt vajaliku põletusmaterjali kui ka pudru või leemena.

Positsioonisõda jättis paratamatult sõduritele palju aega lahinguväliseks oleskeluks. Nagu Vene armees üldiselt, olid eesti sõdurid nii sõjateekonnal kui ka sõjaväljal viibides pidevalt

²⁰⁶ ММ 4009:17 D, l 27. Anton Schönbergi päevik. 27. dets 1904.

²⁰⁷ *Ibid.*, l 9. 31. okt 1904.

²⁰⁸ Vene-Jaapani sõda. Hans Post. 04:10–04:20.

²⁰⁹ ММ 4009:17 D, l 29. Anton Schönbergi päevik. 31. okt 1904.

²¹⁰ Сенявская, Е. Психология войны в XX веке, с 55.

²¹¹ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 87–90.

²¹² Nagu M. Hirv on maininud, halvenes toit lahinguväljale jõudes (Hirv, M. Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal, lk 28).

²¹³ Vt nt Vana soldat jutustab. Joosep Mägi. 42:30–43:33.

²¹⁴ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 89.

²¹⁵ Vt nt Vares, P. Tagawarawäelise kiri (7. sept 1904). – Olevik, 6. okt 1904, nr 40, lk 942–943.

infonäljas.²¹⁶ Sageli ei oldud teadlikud, kuhu omaenda väeosa järgnevalt paisatakse, rääkimata sõjasündmustest, mis eesti lehelugejatele ammugi teada olid: „Siin laagris ajalehti ja telekramme soldatide kätte palju ei puudu ja selekipärast teedsewa soldati väga palju sõjast ja rahutegemisest ja selle tingimistest räägida õigem ütelda walettada.“²¹⁷ Eestikeelsete ajalehtede rindele saatmine oli sõdurite kõige sagedasem palve.²¹⁸ Mitmed sõdurid kirjeldasid detailselt ajalehe kättesaamist ja selle lugemise naudingut.²¹⁹

Sõja vältel saadeti mitmeid teravalt kriitilisi kirju, milles sooviti adekvaatselt kujutada sõjamehe elu raskust: „Missugune meeleolu siis on, kui wihmasaad küljealuse hästi pehmeks teewad ja läbi märjaks saanud kehakate öösise külma wastu kaitsema peab, wõib igauks ise arwata. [...] Sõjawäe-elu on ikka sõjawäe-elu, näidaku ta peale mõnedele teistsuguses walguses.“²²⁰ Mõnikord leiti, et ajalehed on samasuguses infosulus nagu sõdurid ise: „Ära usu lehti, ära usu! Lehed ei tea sellest, mis siin sünnib, niisama nagu meiegi siin seda ei tea; teame ainult, et see elu väga wilets on...“²²¹ Lugejate vaele arvamusi püüti kummutada ja viidati sõjatsensuurile, mis ei lase informatsiooni läbi: „[...] – nagu arwata – sõelutakse kõik teated, mis sõjawäljalt ajalehtedele saadetakse, enne peastaabis läbi, ja kui nendes midagi juhtub olema, mis rahwast wõib kohutada, siis kukub see osa lihtsalt wälja. Nõnda siis sattuwad ajalehtedesse ainult trööstiwad sõnumid, head teated...“²²²

Tagala argipäewa saatis lõputu igavus. Nädalad möödusid tühjas ootuses: „Elu on nii äratüütaw ja ühetooniline, nii et kallist Jumala aiga wägisi peame „surnus lööma“.“²²³ Lahinguvälisel ajal olid mehed vahel suunatud tagalatöödele. Sellest teatati kõige enam Mukdeni lahingu (6.–25. veebr 1905) järgsel „puhkuseajal“, mil kevadine ilm nõudis teetöid.²²⁴ Ka tagalatöödel osalemine tekitas tüdimust. Iroonilisel toonil märgiti, kuidas „[palavusest] hoolimata töötawad soldatid õige elawalt hommikust õhtuni, pühapäewadel ja muudel wabadel tundidel „sõja kasuks.““²²⁵ H. Janih kirjutas: „Need, kes sõja-olusid wähe tunnewad, arwawad ehk, et

²¹⁶ L. Žukova tõstab esile asjaolu, et mitte üksnes ohvitserid, vaid ka vene lihtsõdurid tundsid vajadust kirjasõna järele. (Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 93).

²¹⁷ RA, ERA.2124.3.554, l 10. Jaan Laantee päewik. Sept 1904; vt ka Peeda, Jaan; Brügger, Jüri; Kütt, Karel jt. Tagawarawäeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

²¹⁸ Vt nt Tagawarawäelise kirjast. – Teataja, 1. juuli 1904, nr 143, lk 3.

²¹⁹ Zimmermann, G. Soldati jõulu-õhtu (24. dets 1904). – Uudised, 1. veebr 1905, nr 9, lk 5.

²²⁰ Vares, P. Tagawarawäelise kiri (7. sept 1904). – Olevik, 6. okt 1904, nr 40, lk 942–943.

²²¹ P. M. Sõjawäljalt saadud erakirjast („kohanime pole meeles, aega ma ei tea“, märts 1905). – Teataja, 12. mai 1905, nr 101, lk 3.

²²² Nõmmik, J. Sõjawäljalt (Hailuntschöng, 17. mai 1905). – Teataja, 29. juuni 1905, nr 136, lk 3.

²²³ RA, EAA.3742.1.524, l 90. Peeter Kurre päewik. 5.–10. nov 1904.

²²⁴ Frisch, G. Sõjawäljalt. Kiri (Sõsantun, 25. juuli 1905). – Teataja, 17. aug 1905, nr 176, lk 3.

²²⁵ Samberg, A. Kiri sõjawäljalt. – Teataja, 4. aug 1905, nr 165, lk 3.

sõjawäel siis kuldne põli on, kui lahinguid ei ole. [...] Nii on soldatil tegemist küllalt ja et sõjawäe kord (distsipliin) ja igawus kodu järele teda ka veel piinavad, siis tunneb ennast igauks sellest „igapäewasest elust“ ära tüdinenud olewat ja tahab, üks kõik mil teel, sellest kord peaseda.“²²⁶ H. Janih nimetas tagalatööde seas olulisematena vahi pidamist, patareide kaevamist ja elutarviduste muretsemist.²²⁷

L. Žukova on rõhutanud pühade tähtsust sõjamehe igapäeva mitmekesistamisel. See andis võimaluse teha põhjalikke ettevalmistusi ja hoida meeleolu üleval.²²⁸ Eesti meeste puhul sõltus pühade tähistamine sellest, kas nad olid rindel või tagalas. Rindel viibides tehti sentimentaalseid tagasivaateid tsiviilelule ja vastandati koduste pühadenaudinguid oma kannatustele ja sõjamehekohusele.²²⁹ Mõistagi tähendasid pühad ka rohkem võimalusi pakkide ja lähedaste kirjade saamiseks, eriti röömustati tasuta jagatava viina ja tubaka üle.²³⁰ Tagalas oli võimalik pühasid meeleolukamalt tähistada. Ludwig Janter kirjutas lustlikul toonil, kuidas mehi kohustati nelipühadeks ennast korralikult riidesse panema. Sõduritele anti kangas ja mehed asusid õmblema: „[...] juba õhtupoolikul oli laagriplats suure rätsepatoa sarnane, kus nõelad, nagu kasakate mõegad lahingus, wälkusiwad. [...] Ütelge siis weel, et sõda omast kohast ka kasulik pole: mõne päewaga õpetab ta mitmed ametid kätte, mida muidu aastaid peab õppima.“²³¹

Meremeeste kirjeldustes figureerisid olmeliste probleemidena ennekõike haigused, sh skorbuut ja erinevad kõhutõved. Meremeeste igapäeva suurimaks kujundajaks oli igavus peatustevahelistel perioodidel: „Kõik laevas leiduvad raamatud olid läbi loetud mitmel korral.“²³² A. Schönbergi päevikust suurema osa moodustavad rutiinsed ilmavaatlused ning tööga seotud märkmed.²³³ Igavus, kitsas ruum ja alkohol süvendasid meestevahelisi pingeid ning tülid olid sagedased: „Laevas oli igav ja maale ei lubatud, sellepärast olid mehed närvilised ja tigidad nagu pühvlid. Iga tühise asja pärast kippus puhkema kaklus.“²³⁴

²²⁶ Jaanich (Janih), H. Pildid sõjawäljalt. IV Kõrwaline tegewus sõjawäes – Teataja, 1. aug 1905, nr 162, lk 3.

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 94–98.

²²⁹ Vt nt Plak, Gustav. Kiri sõjawäljalt (31. dets 1904). – Teataja, 5. veebr 1905, nr 26, lk 3; Luuk, J. Kirjad sõjawäljalt (Jakora küla, 25. dets 1904). – Teataja, 25. veebr 1905, nr 23, lk 3; Baumann, Aleksander. Jõulud sõjawäljal (Dagischenpu, 30. dets 1904). – Teataja, 4. veebr 1905, nr 25, lk 3.

²³⁰ Vt nt Voldemar. Kirjad sõjawäljalt (erakirjast) (Putilovi mäe lähedal, 3. dets 1904). – Teataja, 20. jaan 1905, nr 12, lk 3; H. J. Tagawarawälise kiri (Makai, 3. aprill, 21. aprill 1905). – Teataja, 4. juuli 1905, nr 140, lk 3.

²³¹ Janter, Ludwig. Kudas sõjawäljal elatakse. – Teataja, 20. juuli 1905, nr 154, lk 3.

²³² Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 4. juuni 1937, nr 42, lk 2.

²³³ MM 4009:17 D. Anton Schönbergi päevik.

²³⁴ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 4. juuni 1937, nr 42, lk 2.

Kõrgema sõjaväelise staatusega, eelispositsiooni nautivad meedikud veetsid vaba aega fotografeerides või harrastades ostlusturismi. Nagu on kirjutanud ka A. Schönfelder dr F. Akeli kohta, sarnanes sõda mehe kirjades esialgu lõbusa turismireisiga.²³⁵ Enne sõjasõidu algust oli F. Akel kirjutanud oma kihlatule: „Kas tuled ühes? Wähemalt saaks Hiinast toredaid siidikangaid ja ilusaid lauanõusid. Need ometi peaks Sind sõidule meelitama.“²³⁶ Sellist naljatavat suhtumist sõttaminekusse kohtab egodokumentides harva, antud juhul võib põhjusena näha ka soovi kihlatut rahustada. Ka Nikolsk-Ussuriiskis viibides kirjutab F. Akel korduvalt, milliseid hiina vaase või dekoratsioone ta on kihlatule koju läkitanud.²³⁷ Samuti selgub ühest kirjast, kuidas tal õnnestus hospitalis viibivalt sõdurilt osta Meiji püss, mille pärast teda kadestati ning mis talle suurt rõõmu valmistas.²³⁸ Sarnased jooned on näha ka dr A. Lossmanni mälestustes: „Tõin talle [emale] ja õdedele kingitusi, mida Mandžuurias olin ostnud – siidriiet, teed ja muid hiina käsitöid“.²³⁹ Tasub mainida, et dr A. Lossmanni kogemus oli omapärane, kuna teda saadeti Sise-Mongoolia ekspeditsioonile lihavarustusprobleemiga tegelema ning mongoli vürstidega diplomaatiliselt suhtlema. Tema mälestustes võib leida värvikaid kirjeldusi rituaalidest kohtumistel ning toidukommetest.²⁴⁰ Nõnda esindavad arstide kirjutised privilegeeritumat luksuskogemust.

2.3 „Lahingupildid“ – narratiivistrateegiad sõjakirjeldustes

Ajaloolane Christa Hämmerle on tegelenud mitmete juhtumiuuringute kaudu I maailmasõja sõdurikirjadega. Ta täheldab, et sõdurid üritasid sõjasfääris orienteeruda sõjaeelsele normaalsusele, mis ilmneb narratiivide konstrueerimise meetodites. C. Hämmerle on oma analüüsis tuginenud Isa Schikorsky sõnastatud viiele narratiivistrateegiale, mida kasutatakse kriisisituatsioonides: sõjasündmustest vaikimine, nende pisendamine, poetiseerimine, fraseologiseerimine ning imagote konstrueerimine.²⁴¹ Kuigi need kategooriad on mõnevõrra piiratud, loovad nad siiski hea pidepunkti narratiivilooma tendentside analüüsiks. 1904.–1905. aasta Vene-Jaapani kirjade juures on need strateegiad osaliselt jälgitavad, kuid allikate iseloom takistab kaugeleulatuvate järelduste tegemist.

²³⁵ Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutat?, lk 66–68.

²³⁶ RA, ERA.5041.1.5, 17. F. Akeli kiri Adele Tenzile. 23. jaan 1904.

²³⁷ Dr F. Akeli sõjakirjade sisu põhjalikumaks ülevaateks vt ka Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutat?, lk 62–84.

²³⁸ RA, ERA.5041.1.5, 140. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Nikolsk, 9. sept. 1904.

²³⁹ Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 74.

²⁴⁰ *Ibid*, lk 67–72.

²⁴¹ Hämmerle, C. „You let a weeping woman call you home?“, p 165.

Esimesed kirjad avaldati eesti ajalehtedes kohe sõja puhkemise järel. Sel perioodil sarnanesid sõjakirjad pigem uudistekstidega, põhirõhk oli detailsetel lahingukirjeldustel. Samasuguses stiilis olid kirja pandud mitmed eesti madruste kirjad, kus meenutati esimesi merelahinguid ning taotleti sündmuste tõepärasest edastamisest.²⁴² Kui veel 1904. aasta septembris saatis madrus Jüri Blaiberg oma lahingukirjelduse, jättis Uudiste toimetuse kirja täismahus avaldamata, „sest lahing teiste kirjelduste läbi juba tuttav [on]“ ning piirduti teatega, et madrus sai kergelt haavata.²⁴³ Enamikele sõdurikirjadele oli ka hilisemal perioodil omane käskude, meeste liikumise ja tegevuse põhjalik kirjeldamine. Vahel jutustati sündmusi kellaajalise täpsusega. Mitmed ajalehtede kirjasatjad nägid enda peamist rolli informaatorina, kes aitab kodustel aru saada, kuidas asjad lahinguväljal päriselt käivad. Sedasi sõnastas oma eesmärgi ka rindel viibiv arstiteaduse üliõpilane Hans Hahn: „Ma tahan nüüd katsuda lühedalt jutustada, kuidas kõik oli.“²⁴⁴ Teataja püsikirjasatja Hans Janih tituleeris ennast 1905. aasta suvel „sõjaliinilt jutustajaks“ ning selgitas, et „[...] kuna mul kodumaale tihti kirjutada tuleb ja kuna silmaringil mõndagi seisab, mis meie elust Teile selget pilti võib anda, võtsin ma nõuaks, Teile edaspidi jälle jutustamise kombel kirjutada [...]“.²⁴⁵

Lahingukirjeldusi avaldati eesti ajalehtedes kõige enam 1904. aasta sügisel, mil suvel mobiliseeritud mehed olid läbinud tuleristsed. On tähelepanuväärne, et eesti sõjaväelased ei teinud eriti katseid vältida sõjakolemuste kirjeldamist ning piirduda üksnes rutiini või olmeprobleemidega. Kõneldi pikkadest tekkondadest, mida raske koormaga pidi läbima, kehvast toidust, mis meeste tujule mornistavalt mõjus, ja murdvast külmast.²⁴⁶ Sageli üritati otsesõnu selgitada, mis tundeid lahing sõjameestes tekitas: „Kõike seda nähes ja kaugelt laskmise mürinale ligemale minnes, kadus kõik tundmus. Südagi nagu läks külmaks. Kui keegi rääkis ehk naeris, siis näitas see ilma millegist hoolimata olevat.“²⁴⁷ Sõdur A. Inn kirjeldas tundeüllaselt ja detailselt kogetud veresauna, kuid tunnistas siiski oma eneseväljenduse võime

²⁴² Vt nt Pastov, E. Wene-Jaapani sõda (Port Artur, 11. märts 1904). – Uudised, 9. aprill 1904, nr 37, lk 3; Eisenberg, Jaan. Eesti meremehe kiri Petropawlowski hukkamineku üle (Port Artur, 3. aprill 1904). – Teataja, 12. mai 1904, nr 105, lk 3.

²⁴³ Blaiberg, Jüri. Madruse kiri (Rassija peal). – Uudised, 21. sept 1904, nr 83, lk 3.

²⁴⁴ Hahn, Hans (arstiteaduse üliõpilane). Üks kodumaalane Liaojani võitlusi pealt vaatamas (Liaojan, 13. aug 1904; Sundshulin, 26. aug 1904). – Olevik, 6. okt 1904, nr 40, lk 949–950.

²⁴⁵ Jaanich (Janih), H. („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3.

²⁴⁶ Orikas, Johan. Kiri sõjaväljalt (erakirjast) (15. okt 1904). – Olevik, 22. nov 1904, nr 50, lk 1132; Jaanich (Janih), H. („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3.

²⁴⁷ Peeter. Soldati kirjad. Kiri Ljaojani lahingust (erakirjast) (7. sept 1904). – Uudised, 16. nov 1904, nr 102, lk 4–5.

piiri: „Lugeja, kas wõid pooltgi seda endale ette kujutada? Ei ialgi.“²⁴⁸ Lootusetus, et kodused sõjakoledusi mõistaksid, esines L. Esse sõnul ka I maailmasõja kirjades.²⁴⁹

Hirmust tavaliselt ei kardetud kõneleda: „Sõbrad küll mõtlewad, et mul surmahirm teadmata on ja ma kartust ei tunne, aga ma ise mõtlen teisiti. On ikka kahju oma elu ära anda.“²⁵⁰ Pärast põhjalikku lahingukirjeldust lausus üks lihtsõdur otsesõnu, et „see oli kõige hirmsam öö mul elu sees mööda saata“.²⁵¹ Valulikult reageeriti kaaslase langemisele ning surnukehade nägemisele: „Mis mõtlewad järele jäänud leinajad sõjamehed, kas on nendel oma seltsimeestest kahju wõi kohutab neid nende oma saatus, seda ei tea ükski.“²⁵² Sellistes kirjades võib vahel näha soovi kujutada iseenda mehisust, tugevust kriisisituatsioonides. Sageli mainiti, et „elu ripub pidewalt juuksekarwa otsas“²⁵³ ning mitmed erakirjad lõpetati hüvastijättudega.²⁵⁴ Võimalik, et tegemist on kaastunde kaudu kangelaslikkuse rõhutamise katsega, mida L. Esse on täheldanud I maailmasõja puhul.²⁵⁵ Nendes konkreetsetes näidetes aga viitab kirjade üldine nukker tonaalsus pigem meeleolulangusele, mille juures sõdurid enam ei piiranud teemaderingi normaalelu elementidega. Võimalik, et osaliselt on selle põhjuseks just adressaat – laiemale lugejaskonnale ja kaugematele sugulastele suunatud kirjad ületasid sõduri privaatsfääri.

Samas leidis neidki ajalehekirju, milles seati üksteise kõrvale kontrastsed elemendid – igapäevane rutiin ja sõjavälja õudus. See on üldiselt sõdurikirjades sageli esinev strateegia, mille puhul traagikat väljendavaid lauseid ümbritsevad turvalised kõnevormelid.²⁵⁶ Tähelepanuväärne on mitmete selliste kirjade struktuur. Näiteks alustas lihtsõdur J. Lüdigi ilmade, toiduhindade ja Mandžuuria viljade kirjeldusega, tõdedes alles kirja lõpus, et temagi osales lahingus ja „Hirmus on see sõda juba lehest lugeda, aga palju hirmsam on veel kuuli rahe all olla.“²⁵⁷ Jaan Mikson kirjutas perekonnale lühidalt lahingust – „Küll oli hirmus, nii et ei taha mõtelda.“ – ning jätkas, et ega häda polnud suuremat midagi.²⁵⁸ Kusta Rander tõdes, et

²⁴⁸ Inn, A. Soldati kirjad. – Uudised, 12. nov 1904, nr 98, lk 3.

²⁴⁹ Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 21–22.

²⁵⁰ Baumann, Aleksander. Jõulud sõjaväljal (Dadischenpu, 4. veebr 1905). – Teataja, 4. veebr 1905, nr 23, lk 3.

²⁵¹ Karl. Soldati kiri (erakirjast). – Uudised, 16. nov 1904, nr 99, lk 1.

²⁵² Kreismann, H. Soldati kiri (2. dets 1904). – Uudised, 4. jaan 1905, nr 1, lk 1.

²⁵³ Reppu, Jüri. Kirjad sõjaväljalt (erakirjast) (10. okt 1904). – Teataja, 10. nov 1904, nr 253, lk 3.

²⁵⁴ Karl. Soldati kiri (erakirjast). – Uudised, 16. nov 1904, nr 99, lk 1; Mäetam, Oskar Aleksander. Soldati kirjad (erakirjast) (28. sept 1904) – Uudised, 26. nov 1904, nr 102, lk 4.

²⁵⁵ Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 22.

²⁵⁶ Sellistest kirjavormelitest vt: Kalkun, Andreas. „Rohgem ei tiija mina teile kirjuda“. Kirjavormelid ning peresuhte kajastused Jakob Ploomi sõjakirjades. – M. Hinrikus, A. Mattheus (toim). Esimene maailmasõda eesti kultuuris. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 17. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2015, lk 116–144.

²⁵⁷ Joh. L. Kirjad sõjaväljalt (37. jalaväedivisjoni laatsaret, 15. okt 1904). – Teataja, 10. nov 1904, nr 253, lk 3.

²⁵⁸ Mikson, Jaan. Soldati kirjad (erakirjast) (Harbin, Punase Risti laeval, 13. okt 1904). – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 5.

tunneb pidevalt surmahirmu, kuid üldiselt pole sõjaväljal raske.²⁵⁹ Mihkel Koch kõrvutas pidevat surmaohtu ja argielu rutiini, nentides: „Terwisel wiga ei ole, aga elu on kui linnul [...] Ei tea karta kedagi, tee tööd nagu kodus ja usu, et nii peab olemagi.“²⁶⁰

Kuigi ka isiklikes päevikutes kirjeldati lahingusündmusi, peegeldati enam läbielatu psühholoogilist mõju. J. Laantee kirjutas: „Kõige kõledam pilt on muituki werine lahingu wäli, kus inimeisi surmatas ja tuhandate hõitew elu põrmusse maha tallatas, [...] ja ma tunne ennast waimliselt jõuetu ja aige olewad, kõik tundmused on tuimad ja elu wastu on wähe põlgdust tunda.“²⁶¹ P. Kurre kirjutas lahingusündmustest veidi pikemalt, kuid temagi päevikus olid esikohal frustratsioonid ja sõjaväsimus: „Pikad igawad tunnid wenivad waimusurmawalt mööda, kaitse kraawides istudes, ja – sõna õiges mõttes – surma ootades; paljudel meestel om juuksed halliks lännu. – Oh millal tõuseb kül meile see üliõnnestaw priiuse koit, ja lõpeb see hirmus sõa koledus!“²⁶² A. Suurkask oli palju vaeva näinud Postimehele pikki lahingukirjeldusi saates, sestap ta päevikus ennast enam ei korranud ja keskendus eneseanalüüsile: „Sõjamehe elu meeldib mulle, ehk ta wahel küll otsata raske on – ta on wäga muutlik. [...] Mulle on ta küll meelega, sest mind huwitawad ka raskused ja kannatused.“²⁶³

Fraseologiseerimist ja poetiseerimist leidub egodokumentides rikkalikult, sõdurite keelekasutus oli mitmekesine. Enim kordusid tuttavlikud ja ootuspärased kujundväljendid nagu sõjavälja võrdlus põrguga.²⁶⁴ Mõnikord kasutati omapärasemaid võrdluspilte: „Granadid lendasiwad nagu sääsed suwisel ajal ümber“.²⁶⁵ Kuigi vahel kirjeldati surma asjalik-pragmatilises stiilis, esines ka surma poetiseerimist: „Et küll surma-ingel igal pool meile naerdes kätt palub, – aga siisgi ei karda meie teda mitte, kanname kõik raskuse rõõmsa meelega ära, lootes: mis Jumal teeb, on hästi tehtud.“²⁶⁶ Poetiseeriti ka tublile sõjamehekuvandile omast valmidust oma elu anda: „[...] siis suren kui õige sõjamees“.²⁶⁷

Arstide võitlus toimus teistsugusel tandril. On tähelepanuväärne, et arstid ei kirjutanud oma patsientidest ega tööst kuigi palju. Dr G. Reimann puudutas põgusalt patsientide rohkust ja tundis kaasa nende kannatustele, kuid see ei takistanud tal kaeblemast kõrgete korterihindade

²⁵⁹ Rander, Kusta. Mukdeni ja Ljaojani wahelt lahinguwäljalt. – PM, 25. okt 1904, nr 238, lk 2.

²⁶⁰ Koch, Mihkel. Eesti soldati kiri sõjawäljalt (erakirjast) (15. nov 1904). – Teataja, 23. dets 1904, nr 289, lk 2.

²⁶¹ RA, ERA.2124.3.554, l 26. Jaan Laantee päevik.

²⁶² RA, EAA.3742.1.524, l 87. Peeter Kurre päevik. 17.–18. okt 1904.

²⁶³ EKLA, f 124, m 58:1, l 53. Anton Suurkase päevaraamat. 1. okt 1904.

²⁶⁴ Mihkel. Soldati kirjad (3. okt 1904). – Uudised, 26. nov 1904, nr 102, lk 5.

²⁶⁵ Oha, August. Kirjad sõjawäljalt (Hiinamaa, 20. märts 1905) – Teataja, 25. aprill 1905, nr 87, lk 3.

²⁶⁶ Kriisa, M. Tagawarawäelise kiri Mukdeni wäljalt (15. sept 1904). – PM, 14. okt 1904, nr 131, lk 2.

²⁶⁷ Orikas, Johan. Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (15. okt 1904). – Olevik, 22. nov 1904, nr 50, lk 1132.

üle.²⁶⁸ Dr R. Aavakivi, kes kirjutas pika järjejutuseeria reisist ja Mandžuuria oludest, ei maininud kordagi tööd – ilmselt küll seetõttu, et ta haigestumise tõttu juba peagi kodumaale naasis. Dr F. Akel eelistas kihlatule jutustada tunnetest, kodustest probleemidest ja ajaviitest Mandžuurias. Tundub, et just F. Akeli kirjades on kõige rohkem märgata normaaloludesse klammerdumist sõjaolukorra tingimustes. Siiski nähtub tagalas viibiva F. Akeli kirjadest, et arstidegi meeleolu langes, kuid seda peamiselt üksluse töö ja tegevusetuse tõttu.²⁶⁹ Sarnaseid muresid kurtis oma kirjas dr Christian Gross, kes igavusest vaevatuna palus end rindele saata: „Pikk paigalolemine talwel oli mind ära tüütanud, minu teenistus ei pakkunud mulle mitte kõlblist rahustust, mu meel oli kade nende ametiwendade pääle, kelle töö sõjawäljal ehk hospitaalides tõsist, käega katsutawat wilja kannab. Minus tärkas waga soow ka kord haawatuid näha saada ja rawitseda. Pääle selle kihutas mind uudishimu taga, kord ka päris sõja elu lähemalt tundma õppida.“²⁷⁰ Rindelõigul viibis ka A. Lossmann, kelle ajalehes avaldatud kirjas mõtiskletakse modernse sõja erisuste üle.²⁷¹

2.4 Modernne sõda

Vene-Jaapani sõda oli paljude eesti sõjaväelaste jaoks esimene kogemus kaasaegse sõjatehnikaga. P. Kurre kirjeldas oma kogemust õppustel: „[kuulipilduja] on üts hirksamatest tapmise masinatest, millega ühe minuti sees 260 pauku wõib lasta. Ju see laskmise wurin ajab kananaha selga, mis siis weel, kui ütskord niisuguse tule all peab wainlase kallale tungima. Hirmus surm! kui koledad lõikust wõid sa niisuguste masinatega pidada.“²⁷² Sõdurid, kes olid teenistuses tutvunud vanemate relvamudelitega, pidid nüüd ümber harjuma – erinevalt vene sõduritest ei mainitud aga suuremaid raskusi kohanemisel.²⁷³

Sõjaväljale jõudes muutus modernse sõjatehnikaga seostatud häving šokeerivamaks: „Wäga kohutawa ja hirmu sünnitawad oliwa esimesed kuulid arjumata soldatile. [...] Iga kuuli wingumine, sundis kui nõja wäel pääd enam warjule litsma, igal ühel oli tundmus nagu tabas

²⁶⁸ Reimann, G. (dr med). – Kiri sõjawäljalt (Harbin, 2. sept 1904). – PM, 30. sept 1904, nr 220, lk 2.

²⁶⁹ Vt ka Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutan?, lk 68.

²⁷⁰ Gross, Ch. (Christian/Kristjan, dr med). Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (Shdandinsa, 18. märts 1905). – PM, 18. mai 1905, nr 108, lk 1.

²⁷¹ Lossmann, A (dr med). Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (Mukdeni ligidal, 17. sept 1904). – PM, 15. veebr 1905, nr 37, lk 2.

²⁷² RA, EAA.3742.1.524, l 15. Peeter Kurre päevik. 13. juuli 1904.

65 aastat hiljem väitis J. Kitsing, et kuulipilduja kui „põr-põr-põr-põrgumasin“ tekitas lahinguväljal isegi ohvitseride seas segadust ning diviisi staabist tuli küsida käitumisjuhendeid. (Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. 37:03–39:00).

²⁷³ Päts, J (vanem undervits). Tagawarawäelise kiri (Novgorod, 16. dets 1904). – PM, 20. dets 1904, nr 285, lk 2; Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 85.

teda iga winguw srappel wõi kranad.²⁷⁴ Vahel näis meestele, et „kõik ilm on tuld täis“.²⁷⁵ Kirjades kodustele üritati sageli edasi anda sõjavälja õudust, kirjeldades ennekõike sõja häali. Püsside kiirlaskmise raginat kirjeldas G. Frisch kui „kadakate kõrbemist“.²⁷⁶ Üleelatu selgitamiseks kujutati maa põrumist, õhu värisemist ning tegevuste kirjeldusi saatis konstantne suurtükkide mürin.²⁷⁷ Vahel anti seda edasi onomatopoeetiliselt: „Ei oska kirjeldada; ühesugune „hiu-hau-hiu-hau, priuh-prauh-priuh-prauhh“ igal pool; seal oli kirumist, seal oli wandumist, seal oli oigamist, seal oli ägamist, seal oli nuttu, seal oli naeru, seal oli siunamist, seal oli kuratise, seal oli hurraasid, seal oli bansaisid.“²⁷⁸ Suurtükke nimetati mõnel korral koledasti müristavateks „raudkollideks“.²⁷⁹ Kuigi pikema sõjaväljal viibimise järel sõjatehnika häältega harjuti, jäi suurtükkituli tähistama vaenlase lähedust ning meeste kirjutised annavad tunnistust, et müra jäi ka pärast esialgse hirmu kadumist oluliseks elemendiks meeste kogemuses.²⁸⁰

Uudishimu ja hämmastusega kirjeldas paar sõjaväelast, kuidas suurtükkide hävinguga seostatav paukumine pakkus kaugelt vaadates paradoksaalsel kombel ilusat vaatepilti: „Kui pommid kaugemal lõhkewad, on waade wäga tore, umbes niisama, kui Wändras, Tomsoni juures, iga Jaanipäewa õhtul ilutuled ja raketide üleslaskmine. Lõhkeb aga granat mõni süld sinust eemal ja teeb maa sisse mitme jala sügawuse augu, siis on tundmus natukene teine.“²⁸¹ Huviga räägiti ka Jaapani sõdurite relvastusest, eriti Meiji püssidest, mis võrreldes varasemate püssidega jätsid kergemad haavad, kuid muutsid vastase võitlusvõimetuks.²⁸² Paljudele sõduritele oli uueks kogemuseks ka kaevikute kaevamine ning muldonnides elamine.²⁸³ Nö

²⁷⁴ RA, ERA.2124.3.554, 1 14. Jaan Laantee päevik. Sept 1904. Vt ka Oha, August. Kirjad sõjaväljal (20. märts 1905) – Teataja, 25. aprill 1905, nr 87, lk 3.

²⁷⁵ Mihkel. Soldati kirjad (3. okt 1904). – Uudised, 26. nov 1904, nr 102, lk 5.

²⁷⁶ Frisch, G. Tagawarawäelistest Kauges Idas (Shiesbantsõ, 29. sept 1904). – PM, 1. nov 1904, nr 244, lk 2.

²⁷⁷ B. K. Kolm tundi Ljaojani all lahingus (erakirjast). – PM, 22. okt 1904, nr 236, lk 2.

²⁷⁸ P. M. Sõjaväljal saadud erakirjast („kohanime pole meeles, aega ma ei tea“, märts). – Teataja, 12. mai 1905, nr 101, lk 3.

²⁷⁹ Suurkask, A. Sõjasõidult (Kaug-Ida, 13. dets 1904). – PM, 26. veebr 1905, nr 47, lk 2.

²⁸⁰ Hahn, H. (arstiteaduse üliõpilane). Üks kodumaalane Ljaojani võitlusi pealt vaatamas (Ljaojan, 13. aug 1904; Sundshulin, 26. aug 1904). – Olevik, 6. okt 1904, nr 40, lk 949–950.

²⁸¹ Lossmann, A (dr med). Kiri sõjaväljal (erakirjast) (Mukdeni ligidal, 17. sept 1904). – PM, 15. veebr 1905, nr 37, lk 2.

²⁸² Hein, Jüri. Sõjamehe kiri Kauge-Ida võitluseväljal (Mukdenist lõunast, 10. okt 1904). – PM, 16. veebr 1905, nr 38, lk 2; Frisch, G. Tagawarawäelistelt Kaugest Idast (Datsjapu, 17. nov 1904). – PM, 21. veebr 1905, nr 42, lk 2.

²⁸³ Vt nt Soldati kiri (Shahe jõe kaldal, 28. nov 1904). – Uudised, 4. jaan 1905, nr 1, lk 3; Volmer, Karl. Sõjamehe kiri (erakirjast) (12. jaan 1905). – PM, 29. märts 1905, nr 72, lk 2; Rander, Kusta. Soldati kiri (Mandžuuria, 22. märts 1905). – PM, 11. mai 1905, nr 103, lk 2.

maa-aluseid eluasemeid kirjeldati õige suure huviga ning neid hakati külmadel talveöödel kõrgelt hindama, vaatamata kopitanud õhule ja ruumipuudusele.²⁸⁴

Üksikud arstid, kes rindel töötasid, tõstsid esile Vene-Jaapani sõja modernsust ja ohtlikkust võrreldes varasemate Vene impeeriumi sõdadega: „Meie arstide seisukord on selles sõjas ka teine kui endistes, kus suurtükid ainult 1-2 wersta kaugusele ja püssid 200 sammu päälle laskisid. Nüüd jooksevad suurtüki-kuulid 6-7 werstani ja püssid 1 ½ w., nii et kuulide eest julge olla ka arstidel võimalik ei ole. Sidumiskoht seisab polgust ainult ½ wersta kaugel.“²⁸⁵ Tagalaarstina töötav F. Akel kirjutas samuti, kuidas Meiji püssidest tekitatud haavad kiiresti paranevad: „Moodne relv on ka sõjakirurgia täiesti uutele radadele juhtinud.“²⁸⁶

²⁸⁴ Suurkask, A. Tagawarawäeliste kiri Harbinist (16. sept 1904). – PM, 26. okt 1904, nr 239, lk 2.

²⁸⁵ Lossmann, A (dr med). Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (Mukdeni ligidal, 17. sept 1904). – PM, 15. veebr 1905, nr 37, lk 2.

²⁸⁶ Tõlge: Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutatan?, lk 78; RA, ERA.5041.1.5, l 40. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Nikolsk, 9. sept 1904.

3. Eesti sõjaväelase suhtlusvõrgustik sõjas

Nagu on kirjutanud saksa ajaloolane Peter Knoch, on universaalselt oluliseks sõjaigapäeva komponendiks uudne inimestevaheliste suhete võrgustik. Kehvades oludes koos elamine ning tekkivad suhted on mõjutanud sõjameeste emotsionaalset tasakaalu ning üldist mentaliteeti. Seejuures täheldab P. Knoch, et I maailmasõja aegsetest Saksa sõdurite egodokumentidest paistus sõjakogemuse kujundajana pigem meestevaheline pinge kui vendlus. Konflikti põhjustajaks võis olla nii armeesisene positsioon, vabatahtlikustaatus, erinev sotsiaalne päritolu kui ka kodupiirkond.²⁸⁷ Vene-Jaapani sõjas moodustasid Eesti alalt mobiliseeritud mehed paljurahvuselisse Vene armeesse mobiliseeritute koguarvust 0,8%.²⁸⁸ Eestlaste rahvuslik ja keeleline erinevus võrreldes enamuses olevate vene rahvusest meestega mõjutas paratamatult suhtlusvõrgustiku ja enesetunnetuse kujunemist.

3.1 Suhted vene sõduritega ja keeleküsimus

L. Esse on I maailmasõja kontekstis hinnanud üheks peamiseks rahvuse pinnal esile kerkinud probleemiks eestlaste vähest vene keele oskust ning sellest tulenevaid väärkohtlemisi.²⁸⁹ Vene-Jaapani sõjas osalenud eestlaste egodokumentide narratiivides jääb keeleprobleem marginaalseks. Õieti on allikmaterjali põhjal raske hinnata eesti meeste vene keele oskuse taset. Vastupidiselt I maailmasõja egodokumentidele on viited keeleoskusele kaudsed ning tegemist ei olnud populaarse kirjutamisteedega. Teematika puudumise ühe põhjusena võib näha peamise allikmaterjali ehk ajalehekirjade vähemtundlikke teemavalikuid ja (enese)tsensuuri. Samuti olid mitmed ajalehtede kirjasatjad kõrgema haridustasemega ning kõnelesid suurema tõenäosusega vene keelt. Teisalt tõstatab nooremate meeste puhul teema vähene esindatus küsimuse venestusajal alg- ja keskkoolide tasandist sisse seatud venekeelse õppe efektiivsusest.

Keeleprobleemi mainiti ennekõike kontekstis, mil tunnetati eestlastest luteriusuliste ebaõiglast kohtlemist võrreldes vene õigeusklikega.²⁹⁰ L. Žukova on märkinud, et vene vaimulikel oli hindamatu tähtsus meeste moraali ülevõhoidmisel nii jumalateenistuste kui ka järjepidevate vestluste ja psühholoogiliselt toetavate tegevuste abil.²⁹¹ Kui vene õigeusklike usuliste

²⁸⁷ Knoch, P. *Kriegsalltag*, s 228.

²⁸⁸ Lail, P. *Eestlased Vene-Jaapani sõjas*, lk 35.

²⁸⁹ Eglit, L. *Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas*, lk 35–36.

²⁹⁰ Sarnast tendentsi esimeses maailmasõjas täheldanud ka L. Esse (Eglit, L. *Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas*, lk 37).

²⁹¹ Жукова, Л. *Русско-японская война 1904–1905 гг.*, с 93.

vajaduste eest oli teekonnal ja sõjaväljal hoolt kantud, siis eesti keelt kõnelevatel luterlastel oli emakeelse jumalateenistuse kuulmine harv sündmus. Enamasti kirjutatigi nuriseval toonil eestikeelse jutluse puudumisest. Näiteks M. Ant märkis, et tema pole eestikeelset õpetajat veel näinud ja jumalasõna saab ainult omadest raamatutest.²⁹² Mõistagi oli jutluse puudumine kõige sagedasemaks teemaks just kirjades kirikuõpetajatele, kuid esines ka teistes egodokumentides. A. Suurkask, andes edasi jõuluõhkkonda rindel, kirjeldas toredat vene õigeusklike jumalateenistust spetsiaalselt oru põhja seatud küünaldest valgustatud altariga. Seejuures oli ta sunnitud pettumusega tunnistama, et „luterlikku waimulikku polnud, kes ka mulle oleks jõulujutlust pidanud – kaks õpetajat ju ei jõua kõikjale. Ma pole veel kumbagi näinud.“²⁹³ Üks Teataja kirjasaatja täheldas nukralt, kuidas pühade ajal eestlased palvele ja armulauale ei pääsenud, sest luterlik teenistus oli seekord läti keeles.²⁹⁴

Kui õnnestus emakeelsel jumalateenistusel osaleda, käsitleti seda olulise sündmusena, mida esile tõsta. Mitmed kirjasaatjad mainisid kohtumist õpetaja William Jucumiga, tänades teda südamlikult nii eestikeelse jumalasõna kui ka kingituste eest.²⁹⁵ Kuigi teema vajab täiendavat uurimist, oli teadaolevalt rindele saadetud vähemalt kaks eesti keelt kõnelevat õpetajat, Ernst Gottlieb Jaesche ja William Jucum.²⁹⁶ Õpetaja W. Jucum oli tol perioodil ajalehelugejatele tuntud figuur – sõja vältel saatis ta järjekindlalt lehtedesse informatsiooni hukkunute ja haavatute kohta ning kutsus üles sõduritele eestikeelset lugemisvara saatma. Luteri õpetajate vähesus tähendas, et W. Jucum oli tööga üle koormatud ja keskendus ennekõike hospitalis viibivatele haavatud eestlastele.²⁹⁷ Tõenäoliselt tundis enamik rindel viibivatest meestest puudust jumalasõnast ja armulauast. Teistes keeltes peetud jumalateenistustel osalemine oli erand.

Vene keele vähesest oskusest räägiti sõnaselgelt üksnes olukordades, mil Jaapanis vangistuses viibides tuli saata kodustele tsensuurinõuete tõttu venekeelne kiri.²⁹⁸ Vene keele taseme indikaatoriks on ka lihtsoldatite vähene suhtlus vene sõduritega. Konfrontatsiooniga lõppevaid

²⁹² RA, EAA.1285.1.347, l 16. Mart Anti kiri pastor Reimanile. 19. aprill 1905.

²⁹³ Suurkask, A. Sõjasõidult. Jõulupühad sõjaleeris (8. märts 1905). – PM, 8. märts 1905, nr 55, lk 2.

²⁹⁴ H. J. Tagawarawäelise kiri (Makai, 3. aprill, 21. aprill 1905). – Teataja, 4. juuli 1905, nr 140, lk 3.

²⁹⁵ Frisch, G. Tagawarawäelistelt Kauges Idas (Dadsjapu, 15. dets 1904). – PM, 28. veebr 1905, nr 48, lk 2; Vares, P. Kiri (Harbin, 28. veebr 1905). – Olevik, 28. märts 1905, nr 25, lk 391–392.

²⁹⁶ Jucum, W; Hahn, G. Õpetaja kirjad sõjaväljalt. – PM, 15. okt 1904, nr 232, lk 2; Nõmmik, Tõnis. Vaimulikud kaitsejõududes. Eesti kaitseväge kaplaniteenistus ja selle eellugu. Tartu: Kaitseväge ühendatud õppeasutused, 2005, lk 80.

²⁹⁷ Vt nt Jucum, W; Hahn, G. Õpetaja kirjad sõjaväljalt. – PM, 15. okt 1904, nr 232, lk 2.

²⁹⁸ Sel juhul kasutati keeleosavama kaaslaste abi või piirduti väga lühikese kirjaga, mis andis teada, et autor on elus ja terve.

konflikte rahvuse tasandil egodokumentides ei kirjeldatud. Siiski eristasid eestlased end selgelt vene meestest. Vene sõdurite iseloomustuste toon sõltus autori positsioonist armees, haridustasemest ning egodokumendi tüübist. Kui ajalehekirjades vene kaaslastest kuigi palju ei räägitud või kasutati isegi terminit „meie“, eristamata ennast ülejäänud armeest, kõneldi vene sõduritest negatiivsemalt päevikutes, erakirjades ja mälestustes. „Venelaste“ all peeti ennekõike silmas suurvenelasi, kuid üksikutes kirjades selgub, et mõiste võis mõne eesti lihtsõduri jaoks olla laiem – vene meheks tituleeriti harva ka tatarlast ja poolakat (kuid mitte ühelgi juhul nt lätlast).²⁹⁹

Sarnaselt I maailmasõja eestlaste kirjadele kujutati mõnikord venelasi kui kergeusklikke, vähese haridustasemega ja lohakaid inimesi.³⁰⁰ Kõige teravamalt kajastub see isiklikes päevikutes: „Kui soldati elu olu ja korra päälle pilku heidame, kes enamasti Wenelase on siis paistab neilt kaunis tume pilt silma: naad on wähe haritud ja piawa söögi nõude puhastamisest wähe lugu.“³⁰¹ Seal on ka hinnangud venelastele selgelt üleoleval toonil sõnastatud: „Asju parandatakse wene wiisi, peaasi et ennast töö jaoks liigutanud oled.“³⁰² Nagu õppuste perioodilgi, täheldati ka sõjaväljal viibides venelaste imetlust eestlaste üle. Eriti rõhutatult kajastus see J. Undo Eesti Vabariigi perioodil kirja pandud mälestustes: „Seletasin [vene meestele], kui viletsad ja armetud nad olid, ainult paar nende seast oskasid lugeda ja kirjutada, teised olid aga kui põrsad kotis. [...] Venelased imestasid väga, et neile tõtt julgen öelda ja tegid otsuse, et eestlastest, keda nad seni rumalateks tšuhnadeks nimetasid, tuleb pidada lugu.“³⁰³ J. Undo käsitluses kujutatakse rõhutatult vene sõdurit kui manipuleeritavat massi. Mõistagi soodustas eestlaste-venelaste vastandamist iseseisvusperioodil kujunenud ajaloonarratiiv. Ühtlasi võis sellist hoiakut mõjutada tagantjärele tarkus sõja tulemustest – nõnda sai madrus J. Undo näidata varajast veendumust Jaapani sõjalisest edust: „„Küll isakene tsaar kõik jälle hästi korraldab,“ arvas ta [sõber] viimaks venelasele omase lihtsameelsusega. Ei tahtnud minagi sõbra meeleolu jaapanlastele võidu ennustamisega rikkuda.“³⁰⁴ Ka päevikud

²⁹⁹ Vt nt RA, ERA.2124.3.554, l 38. Jaan Laantee päevik. Kevad 1905.

³⁰⁰ Vt Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 44.

³⁰¹ RA, ERA.2124.3.554, l 35. Jaan Laantee päevik. Kevad 1905.

³⁰² RA, EAA.3742.1.524, l 65. Peeter Kurre päevik. 5.–9. sept 1904; RA, EAA.3742.1.525, l 23. Peeter Kurre märkmik. 9. sept 1904. P. Kurre negatiivsed hinnangud on veelgi võimendatud ümberkirjutatud päevikuvariandis.

³⁰³ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 23. juuni 1937, nr 47, lk 2.

³⁰⁴ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 30. aprill 1937, nr 33, lk 2.

ja kirjad halvustasid vahel venelasi jaapanlaste alahindamise pärast, tõsi, leebemas sõnastuses.³⁰⁵

Vahel nähti venelaste religioossust (ning justnimelt õigeusu elemente) kitsarinnalisuse ja isegi jõhkru põhjusena: „kui [hiinlane] pole õigeusklik, kuis ta siis inimene võib olla“.³⁰⁶ K. Martinson kirjutas luteri kirikuõpetajale: „[...] nüüd olen mina nende õiged usku läbi ja läbi tundma õpinud pean ütleva et äbi ja südant lõhestaw on waadata kuidas wene soldatid waese paganate seas enast ülese näitawad [...]“³⁰⁷

On tähelepanuväärne, kuidas hiinlase kohtlemine vene sõdurite poolt muutus eesti sõjaväelasele üheks enesehinnangu kujundajaks. Vaatamata kultuurilistele eripäradele hiinlast üldjuhul enda antiteesina ei kujutatud, pigem vastanduti armee teistele meestele, kes hiinlaste vara rikkusid või neid alavääristasid. Enamik eestlasi mõistis teravalt hukka hiinlaste kallal vägivallatsemise ja nende inimvääriskuse riivamise: „Hiinlane ei või ju siin selle wastu midagi parata õigust tal ju kuskilt otsi ei ole, ja hää on nendel ka siin kui pää otsa jäetas!“³⁰⁸ Paljud mehed märkisid ära olukorra, kus venelased tundusid kui isandad, hiinlased kui teenrid, kellest keegi lugu ei pea.³⁰⁹ Isegi kirikuõpetajale kirjutati hiinlaste kehvast olust, nende ebaõiglasest tapmisest ja surnukirstude küttepuuna kasutamisest. Vahel rõhutati enese moraalselt üleolekut: kuigi „eestlasi on küll erinevatest kihelkondadest, on nad ennast wiisakalt ülal pidanud.“³¹⁰ Siiski ei sekkunud sõdurite vägivallatsemistesse ning olukorda suhtuti paratamatusega: „Meie tarwitada on suur tuba, kuna hiinlased alandlikult wäikeses toakeses elawad ja meile teenijateks on, kärmesti ja osawasti meie soowisid täidawad. Maja omanikud on sulasteks saanud, sõjamehed on neile karedateks peremeesteks. See on sõja häwitaw wõim!“³¹¹

Samas ei olnud venelastele vastandumine reegliks. Ajalehtedele saadetud kirjades mainiti vene sõdureid nipsisõnaliselt või neutraalselt. Armees mõnevõrra kõrgemal positsioonil olevad mehed pigem sõbrunesid vene sõduritega – võib arvata, et peamiseks faktoriks oli keelebarjääri puudumine. Näiteks alamleitnant Jaan Soots ei eristanud üldist rindeelu kirjeldades sõjamehi

³⁰⁵ Vt nt: Soldati kiri Harbinist. – Uudised, 24. sept 1904, nr 84, lk 4; RA, ERA.2124.3.554, l 35. Jaan Laantee päevik. Kevad 1905.

³⁰⁶ Suurkask, A. Kojuteelt. Vladivostokist-Irkutskini. – PM, 2. juuni 1905, nr 119, lk 2.

³⁰⁷ RA, EAA.1284.1.170, l 48–50. Karl Martinsoni kiri pastor Hörschelmannile. 20. juuni 1905.

³⁰⁸ RA, ERA.2124.3.554, l 24. Jaan Laantee päevik. Sügis 1904.

³⁰⁹ Soldati kiri (Harbin, 31. aug 1904). – PM, 23. sept 1904, nr 214, lk 2.

Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 15. juuni 1937, nr 45, lk 2.

³¹⁰ RA, EAA.1284.1.170, l 48–50. Karl Martinsoni kiri pastor Hörschelmannile. 20. juuni 1905.

³¹¹ Suurkask, A. Sõjasõidult (31. dets 1904). – PM, 18. märts 1905, nr 63, lk 2.

rahvuspõhiselt.³¹² Rahvuspõhiseid konflikte ei ole esile tõstnud ka kogenud meremees Anton Schönberg, kes kirjutas oma päevikut venekeelsena.³¹³ Vene meestega sõbrunemist kirjeldas polüglott A. Suurkask, kes vaatamata rahvuslikule eneseuhkusele kutsus kogu kütipolku „meie poisteks“ ja kirjeldas, millise armastusega teised temasse suhtusid.³¹⁴ Sõbrunemine ei takistanud tal samas venelaste käitumismustreid kritiseerimast või hospitalis viibivat jaapanlast vestluskaaslasena eelistamast.³¹⁵ Mõistagi tuleb arvestada A. Suurkase tugevalt enesekeskse kirjutamisstiiliga, millega ta kujundab positiivset minapilti.

3.2 Sõjaväelise hierarhia tekitatud pinged

Üheks sagedasemaks mentaliteedi mõjutajaks on sõjasituatsioonides peetud lihtsõdurite suhteid ülemate ja vabatahtlikega.³¹⁶ J. Senjavskaja on sõnastanud 20. sajandil võidelnud vene sõdurite ideaalkuvandi heast ülemast, kes on hooliv, intelligentne, õiglane ja vapper – need omadused taganuks ka sõdurite usalduse lahingusituatsioonis.³¹⁷ Nii täheldaski J. Palm: „Mõnel pool wäejagudes on iseäralik südamlilik olek ohwitseride ja alamwäeteenijate wahel, mida muidu harilikult wäe-distsiplin awalikuks tulla ei lase, mis aga sõjaplatsil olles, kus mõlemad pooled teenistuse tähtsust parem tunnewad, kui kusagil mujal, iseenesest ilmsiks saab.“³¹⁸ Eesti sõjaväelaste kogemused olid vastavalt konkreetsete ülemuste isikuomadustele eriilmelised ja vahel vastandlikud. Leidub mõningaid tugevalt positiivseid hinnanguid. „Jumallale tänu ja meie selle weikse ohwitserile mis meil teel kui isa asemel oli. Ta kandis meie eest kui isa oma laste oolt [...],“ kirjutas lihtsõdur M. Ant kirikuõpetaja V. Reimanile.³¹⁹ Samasuguse sümpaatiaga kirjeldas G. Frisch, kuidas ülemus teeb kõike, et nende toiduportsjoneid parandada.³²⁰ Kuigi meremees J. Undo on nimetanud mälestuste esimeses jaos „kurjasid ohwitseri-härrasid“, kelle ees armu leidmiseks jäi üksnes üle end rumalaks teha, kirjeldas ta meresõidul meeskonna küllaltki head läbisaamist (lisades möönduse, et maal puhates olid konfliktid kerged tekkima).³²¹

³¹² Soots, J (alamleitnant). Elu sõjawäljal. – PM, 28. juuli 1905, nr 163, lk 1–2.

³¹³ Ainukesed rahvuspõhised kommentaarid puudutasid tülikat lätlast, kelle ülbus A. Schönbergi ärritas. MM 4009:17 D, l 14. Anton Schönbergi päevik. 1. nov 1904.

³¹⁴ EKLA, f 124, m 58:1, l 26. Anton Suurkase päevaraamat. 23. aug 1904.

³¹⁵ Suurkask, A. Kiri Nikolsk-Ussuriiskist. – PM, 7. veebr 1905, nr 30, lk 2.

³¹⁶ Knoch, P. Kriegsalltag, s 227.

³¹⁷ Сенявская, Е. Психология войны в XX веке, с 116–126.

³¹⁸ Palm, J. Tuju sõjawäljal. – PM, 10. juuni 1904, nr 126, lk 2.

³¹⁹ RA, EAA.1285.1.347, l 13. Mart Anti kiri pastor Reimanile. Habarovsk, 10. märts 1905.

³²⁰ Frisch, G. Tagawarawäelistelt Kaugest Idast (8. sept 1904). – PM, 1. okt 1904, nr 221, lk 2.

³²¹ Meremehed kirjeldasid peamiselt konflikte, mis tekkisid liigse alkoholi tarbimise tagajärjel. Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 23. juuni 1937.

Kõrgemate ülemjuhatajatega seoses kujunes välja nn keisrifenomen. Nendega kohtuti harva, isiklikud kontaktid olid pinnapealsed. Enamasti esinesid ülemjuhatajad innustavate, motiveerivate ja lihtsõduritest hoolivate figuuridena, kes kaitsesid ohvitseride ülekohtu eest. Neile omistati parimad sõjamehelikud omadused – autoriteetsus, hoolivus ja kõrge õiglustunnetus. 1904. aasta sügisel räägiti veel, kuidas ülemjuhataja Aleksei Kuropatkini nägemine andis lootust Vene võidule ning kujutati teda manitsemas ülemaid sõdurite elutingimuste parandamiseks. Pärast Mukdeni lahingu kaotust 1905. aasta veebruaris ja A. Kuropatkini asendamist seonduvad sarnased kirjeldused uue ülemjuhataja Nikolai Linevitši nimega.³²²

Samas leidis ka lihtsoldatite kirjutisi, kust peegeldus otsene vastumeelsus ohvitseride suhtes. Esmaseks pingekoldeks oli karmi distsipliini rakendamine ning sõdurite vähene tegutsemisvabadus (nii laagris kui ka rindel), mida võimendasid sageli mõne ohvitseri isikuomadused. Kõige valulisemalt väljendati seda isiklikes päevikutes, samas kui ajalehekirjade vihjed pingetele olid kaudsemad. Pärast esimest lahingukogemust kirjutab P. Kurre ohvitseridest: „Ainult üks wahwus om neil, see on: kui hädaohtu peljata ei ole, siis mõistawa nad soldatid kõige ropemal kombel söimata, kui see ei aita ka nägu täis klähwi, ja seda kõik omas lõbus!“³²³ Mõnevõrra haavunult märkis J. Laantee, kuidas alamohvitserid sõimusõnadega distsipliini tagada üritavad.³²⁴ Soldatite vähest otsustamisvabadust nähti ka ühe sõjalise ebaedu põhjusena, kuid võib arvata, et kriitika oli ennekõike suunatud armee korraldusele, mitte konkreetsetele indiviididele: „Ilma sellekohase käsuta ei tohi meie soldat midagi ette wõtta. Juhtub ta ka waenlast silmama, siis ei tohi ta ilma ülemuse lubata temasse puutuda.“³²⁵ Teiseks suuremaks pingetekitajaks oli ohvitseride privileegide tajumine olukorras, mil sõdurid kannatasid puuduse all. Ohvitseridel oli lihtsam Hiina küldes kätte saada sigareid, viina ja ajalehti.³²⁶ Tasub aga rõhutada, et otseseid konfliktisituatsioone ega rahvuse alusel ohvitseridepoolset diskrimineerimist ei mainitud.

³²² Vt nt Lüdig, Joh. Terwitus sõjawäljalt (Sodsjadani jaam, 5. juuli 1905). – Teataja, 1. aug 1905, nr 162, lk 3; K. T (erakirjast). Tagawarawäelise kiri (6. sept 1904). – PM, 4. okt 1904, nr 223, lk 2.

³²³ RA, EAA.3742.1.524, l 107–108. Peeter Kurre päevik. 18.–21. veebr 1905.

³²⁴ RA, ERA.2124.3.554, l 26p. Jaan Laantee päevik. Sügis 1904.

³²⁵ Vares, P. Kiri (Laesutuni küla, 8. veebr 1905). – Olevik, 21. märts 1905, nr 23, lk 360.

³²⁶ Frisch, G. Tagawarawäelistest Kauges-Idas (Dantjäse, 26. märts 1905). – PM, 4. mai 1905, nr 98, lk 2; Soldati kiri (Shahe kaldal, 28. nov 1904). – Uudised, 4. jaan 1905, nr 1, lk 3.

Arstide-ohvitseride sõbrunemisest oli R. Aavakivi kõnelenud juba rongisõidu ajal.³²⁷ Hospitalis allusid Eesti päritolu meedikud hospitali ülemarstidele, kes R. Aavakivi sõnul ei rõhutanud oma tähtsamat positsiooni.³²⁸ Kollektiivi liikmete vahelisi konflikte ükski arst ei kirjeldanud. Loomulikult olid arstid võrreldes lihtsõduritega privilegeeritumas olukorras ning nad said nautida suuremaid materiaalseid hüvesid. Alamväelased aga seda ei näinud ning neil ei tekkinud võimalust arstide elamisvõimalusi enda olukorraga võrrelda. Hospitalis suhtuti sõduritesse kaastundlikult ning arstidega kohtuti situatsioonides, kus mõisteti nende tööspetsiifikat.

3.3 Suhted eestlastest kaaslastega

Mitmete ajalehtede püsikirjasaatjate tekstidele on iseloomulik kaaslaste vähene mainimine. Nende lahingu-, eluolu- või looduskirjelduste peategelaseks on autor ise, samas kui episoodiliselt mainitud „sõbrad“ ja „meie vägi“ esinevad abstraktsemal kujul, eriliste täpsustusteta. Tendents on mõisteta, arvestades püsikirjasaatjate reisikirjelduslikkuse taotlust. Episoodilisemate ajalehe- ja erakirjasaatjate ülesandeks polnud sageli jutustada üksnes iseenda käekäigust, vaid kõigi lähikonnas olevate eestlaste tegemistest.³²⁹ Sellised kirjad olid mõeldud laiemale avalikkusele või kodustele kollektiivseks lugemiseks. Kiri, mis mainis konkreetset teisi eestlasi, oli justkui elumärk.³³⁰ Edastati olulisim informatsioon – kas elu on sees ja tervis hea – ning tervitati koduseid.³³¹ Mõnikord kirjutas kirjale alla meeste kollektiiv, mõnikord võttis üks peakõneleja enda peale kohustuse ka lähikondlaste olukorda kirjeldada.³³² Teatati nimeliselt kohalike hukkamisest või haigestumistest ning ka teiste eestlastega kohtumisest – oli ju seegi väärtuslikuks informatsiooniks kodustele.³³³

Rindele saabusid paljud kirjasaatjad koos kodukandi meestega ning kiiresti sõbruneti teistegi eestlastega. Jõudnud sõjasfääri, kirjutas meeste kollektiiv kirikuõpetajale: „Jumal ollgu tänatud meie oleme kõik Wändra poisid enamiste ühes polkus.“³³⁴ Üldiselt kirjutati kaaslastest vähe, aga kui neid tõepoolest mainiti, oli tavaliselt tegemist eestlastega. Tundub loomulik, et

³²⁷ Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski. – Uudised, 9. aprill 1904, nr 37, lk 4.

³²⁸ Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski. – Uudised, 8. okt 1904, nr 88, lk 3.

³²⁹ Vt nt J. E. Soldati kiri (Harbin). – Uudised, 24. sept 1904, nr 84, lk 5.

³³⁰ Kirja rollist elumärgina vt ka Hämmerle, C. „You let a weeping woman call you home?“, p 159.

³³¹ Vt nt Blauberg, Jüri. Madruse kiri (Rassija peal). – Uudised, 21. sept 1904, nr 83, lk 3.

³³² Vt nt Pitsal, Mihkel. Tagawarawäelise kiri (Uural, 27. juuni 1905). – Teataja, 12. juuli 1905, nr 147, lk 3.

³³³ Vt nt Sild, Peeter. Soldati kirjad. Mihklipäewa lahingust. – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4.

³³⁴ RA, EAA.1284.1.170, l 44–45. Mart Reieri, Juhan Rongi, Gustav Tõnisma, Karel Tõnisbergi, Juhan Mäniku, Juhan Adamsoni kiri pastor Horschelmannile. 25. aprill 1905.

lihtsõdur otsis võõrast keele- ja kultuuriruumist sõjaseelse normaalelu elemente ning eelistas eesti sõdurite seltskonda. Vahel rõhutati kirjades eestlaste lustlikku meeleolu: „Kui meid neliwiis eestlast koos on, heidame naljagi, kui jaapanlaste kuulid üle meie peade lendavad.“³³⁵ Mõned mehed täheldasid, kuidas Mukdeni sõjaväljaltki kostus eestlaste laulu.³³⁶ Mõlemad tsiteeritud tekstid eristuvad ülejäänud sõjaraskuste kirjeldustest. Kuna mõlema kirjasaatja lahingukogemus oli alles värske, ei saa siiski järeldada, et eestlasi oleks ühendanud eriline optimism. Võimalik, et tegemist oli sõjaolukorra raskuse kergendamiseks kasutatud enesekuvandi loomise strateegiaga nii lähedaste kui ka iseenda rahustamiseks.

Arstid seevastu kirjeldasid oma kolleege piinliku täpsusega, alustades kehaehitusest ning lõpetades nende parimate iseloomuomadustega. Dr R. Aavakivi puhul võis tegemist olla poolilukirjandusliku võttega ja sooviga oma loo „tegelasi“ tutvustada. Dr F. Akel omakorda püüdis tõenäoliselt säilitada sõjaseelset normaalsuhtlust kihlatuga, jäädvustades detailselt igapäevaelu pisiasju. Mõlema mehe kolleegideks olidki peamiselt baltisakslastest, venelastest ning harvemini eestlastest doktorid. Keelebarjäär neid enamasti ei takistanud – nad valdasid nii saksa, vene kui ka eesti keelt. Omavahelisi suhteid ei võimendanud samasugused eluraskustest põhjustatud pinged nagu rindel. Enamasti tunti mitmeid ametivendi juba õpingute perioodist või kodumaalt, suhted olid sõbralikult kollegiaalsed ning samas seltskonnas veedetud vaba aeg lähendas veelgi. Mõlemal doktoril olid sõbralikud suhted ka vene rahvusest arstide ja halastajaõdedega.³³⁷ Siiski eelistati Eestisse läkitatud kirjades rääkida nende käekäigust, kes juba kodumaalt tuttavad olid. Dr F. Akel kirjutas: „Mulle on dr Thari kohalolek väga armas, oleme ju vanad võitluskaaslased rahuajast.“³³⁸ Tavaliselt põhjustas Eestist pärit arstidega kokkupuutumine elevust, näiteks rõõmustas dr F. Akelit endise tartlase dr Hanselli saabumine.³³⁹ F. Akel ei tõmmanud eraldusjoont eesti ja baltisaksa arstide vahele: „Kuna meid on siin terve hulk baltlasi koos, siis tunneme end õige koduselt.“³⁴⁰ Nii sõbrunes dr F. Akel

³³⁵ Voldemar. Kirjad sõjaväljalt (erakirjast) (3. dets 1904, Putilovi mäe lähedal). – Teataja, 20. jaan 1905, nr 12, lk 3.

³³⁶ Kriisa, M. Tagawarawäelise kiri Mukdeni väljalt (15. sept 1904). – PM, 14. okt 1904, nr 231, lk 2.

³³⁷ Aavakivi, R. (dr med). Arst Wene-Japani sõjas. Reis Narwast Nikolsk-Ussuriiski. – Uudised, 20. juuli 1904, nr 65, lk 3.

³³⁸ RA, ERA.5041.1.5, l 28. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Nikolsk, 14. juuni 1904.

³³⁹ *Ibid*, l 29. 19. juuni 1904.

³⁴⁰ Tõlge: Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutatan, lk 66; RA, ERA.5041.1.5, l 30. F. Akeli kiri Adele Tenzile. Nikolsk, 26. juuni 1904.

vaatamata poliitilistele erimeelsustele dr F. Maydelliga.³⁴¹ Kõige põgusamaidki kohtumisi kodumaa doktoritega mainisid nii dr R. Aavakivi kui ka dr F. Akel.³⁴²

3.4 Suhtlus hospitalis

Eesti meeste suhtlemisvõrgustik elavnes märkimisväärselt hospitalis. Taastus mõnevõrra korrapärasem kirjavahetus kodustega ning ühendus ülejäänud maailmaga – just hospitaliperioodil avanes võimalus lugeda uudiseid kodu- ja sõjasündmustest. Kuigi üldiselt kirjeldati elu hospitalis üksluisena, oli võimalik hankida uuemat lugemisvara, ennekõike kodumaiseid ajalehti: „Kui keegi ajalehe toob, siis jooksevad kõik suure huvitusega uudiseid kuulama.“³⁴³ Kui kõrvalhospitalist leiti mõni eestlane, anti vahel ajaleht edasi sõbraliku žestina.³⁴⁴ Tagantjõrgi kaaslasi heal toonil meenutades mainiti, kui sageli oli nende käest ajalehti saadud.³⁴⁵ Kui kodustele oli kiri sõjaväljalt elumärk, oli sõdurile hindamatu tõestus koduse normaalelu jätkumisest lisaks kirjale ka ajaleht: „Ah, kui hea on siin igawas haigemajas kodumaa elu-olu üle teatusi saada ja selleläbi kodumaaga ühes elada...“³⁴⁶

Hospitalal võis olla ka kohtumispaik, kus tutvuti teiste kaasmaalastega. Vahel otsiti neid läheduses paiknevatest hospitalidest sihipäraselt. Eriti innukas oli A. Suurkask, kes leidis 1904. aasta sügisel Nikolsk-Ussuriiski hospitalis viibides kaks eestlast, kellega regulaarselt juttu rääkimas käia.³⁴⁷ Tähtsateks kontaktideks muutusid ka kohalikud meditsiinalal töötavad eestlased ja kodumaalt pärit doktorid. Seejuures ei eristatud baltisakslasi eestlastest, peaasi, et doktor eesti keelt räägiks. Eesti sõdureid, kes sattusid hospitali Nikolsk-Ussuriiskis, ootas ees kogukond ajakirjandusele tuttavaid eestlastest meditsiinitöötajaid. Juba hospitali kantseleis puutus A. Suurkask kokku esimese kaasmaalasega: „[...] siis tõstis pää ülesse, waatas lahke naeratusega minu silmadesse ja küsis järsku ladusas Eesti keeles: „Kas Eesti keelt ka räägite?“ See tuli mulle ootamata ja pool hõisates kostsin: „Oi jah! Õige häämeelega. Pole teda enam kaua aega rääkida wõinud!“³⁴⁸ A. Suurkask oli vastu võtnud dr F. Maydell. Kuigi Anton Suurkasel kujunes hospitaliperioodil väikene eestlastest sõprusringkond, ootas ta erilise

³⁴¹ Schönfelder, A. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutan, lk 69.

³⁴² Nt esinesid nende kirjutistes Arthur Lossmann, Aleksander Paldrok, Raimund Thar, Gustav Reimann, Konstantin Konik, Friedrich Maydell, Karl Ernst Russow, Hans Lohk jt.

³⁴³ RA, EAA.3742.1.524, l 111. Peeter Kurre päevik. 21.–31. märts 1905.

³⁴⁴ EKLA, f 124, l 70. Anton Suurkase päevaraamat. 30. okt 1904.

³⁴⁵ RA, ERA.2124.3.554, l 37. Jaan Laantee päevik. 29. mai 1905.

³⁴⁶ Tamberg, August (endine Uudiste ekspediitor). Soldati kirjad (Nikolsk-Ussuriiski haigemajas). – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4. Kirja rollist elumärgina vt nt: Hämmerle, C. „You let a weeping woman call you home?“, p 159; Lyons, M. French Soldiers and Their Correspondence, p 95.

³⁴⁷ EKLA, f 124, m 58:1, l 70. Anton Suurkase päevaraamat. 30.–31. okt 1904.

³⁴⁸ *Ibid*, l 63. 16. okt 1904.

rõõmuga just dr Maydelli ülevaatusi ja külastusi.³⁴⁹ Peagi kirjutas A. Suurkask ka dr F. Akelile, kes omakorda läkitas talle ajalehti tooma eestlastest meditsiinitöötajad A. Martinsoni ja E. Jürgensoni, kes tollal kirjutasid ka eesti ajalehtedele.³⁵⁰ Nende apteekrite-halastajaõdedega puutusid kokku mitmed teisedki eesti mehed.³⁵¹ J. Laantee oli neist lugenud ajalehest ning nägi vaeva, et nendega kirjavahetusse astuda. Järgnevaid võimalusi nendega kohtuda ootas mees igatsedes: „See oli minul ootamata õnn siin kaugel wõersil kus kõik ümbrus kui tühi ja surnud näidas olewad.“³⁵² Paari kuu pärast oli J. Laanteel Nikolsk-Ussuriiski hospitalist sõjavälja poole naasmine raske, „sest [oma] kahest paremast sõbrast Martinsonist ja Jürgensonist lahkun, kes elu palju lõbusamaks ja kodusemaks tegid.“³⁵³

Kodumaalt pärit arstide kirjeldustes on täheldatav tendents näidata neid vene tohtritest kompetentsemate ja hoolivamatena. A. Suurkask ülistas dr Maydelli: „Minu wastu on ta iseäranis hää. Kõik haiged armastawad teda. Kohe näha, et hoopis teine mees, kui Wene tohtrid on.“³⁵⁴ Lisaks sellele, et dr F. Maydell kirjutas eestlasele kõige rammusamaid sööke ja keedetud piima välja, oli tegemist toreda vestluskaaslasega, kellega arutelda „praegust sõjaolu“.³⁵⁵ Samal toonil tõstis J. Laantee esile dr F. Akeli sõbralikkust ja vastutulelikkust.³⁵⁶ Madis Pärnik, kes hospitalis varjas jalahaava paranemist, nimetas eesti keelt kõnelevat arsti kui päästjat, kes ta koju saatis sõnadega „eesti naised on targemad kui meil vene tohtrid“.³⁵⁷

³⁴⁹ EKLA, f 124, m 58:1, l 66. Anton Suurkase päevaraamat. 22. okt 1904.

Parun Maydelliga kohtus tõenäoliselt ka M. Ant, kes rõõmuga kirjutas üllatuslikust kohtumisest kirikuõpetajale (RA, EAA.1285.1.347, l 35. Mart Anti kiri pastor Reimanile. 19. aprill 1905).

³⁵⁰ Muuhulgas mainisid nad oma ajalehekirjades kohtumist Suurkasega ning kommenteerisid kirjaniku seisukorda. Ka dr Akel kirjutas oma kihlatule saadetud kirjas lehe äärele, et kuulis kirjanik Anton Suurkasest. EKLA, f 124, m 58:1, l 70. Anton Suurkase päevaraamat. 30. okt 1904.

³⁵¹ Tamberg, August (endine Uudiste ekspediitor). Soldati kirjad (Nikolsk-Ussuriiski haigemaja). – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4; RA, ERA.2124.3.554, l 31–32. Jaan Laantee päevik. Kevad 1905.

³⁵² RA, ERA.2124.3.554, l 30. Jaan Laantee päevik. Okt 1904.

³⁵³ *Ibid*, l 37. 29. mai 1905.

³⁵⁴ EKLA, f 124, m 58:1, l 64. Anton Suurkase päevaraamat. 17. okt 1904.

³⁵⁵ *Ibid*, l 67. 23. okt 1904.

³⁵⁶ RA, ERA.2124.3.554, l 31. Jaan Laantee päevik. Okt 1904.

³⁵⁷ RA, ERA.2124.3.1058. Madis Pärniku mälestused.

4. Kohtumine vaenlasega ja enesekuvandi muutumine

4.1 Esimesed kokkupuuted vaenlasega

Kui Jaapani laevastik pärast Vene-Jaapani diplomaatiliste läbirääkimiste katkemist 1904. aasta 27. jaanuaril ametliku sõjakuulutusega Vene Vaikse ookeani eskaadrit ründas, vallandus vene ajakirjanduses poleemika. Sellist sõttaastumise viisi kasutati võimalusena rõhutada Jaapani reeturlikkust, mis aitas tal ebaausalt esialgset edu saavutada. Salakavalat ja julma käitumist üritati näidata Aasia rahvaste loomuomase joonena. Õige kiiresti hakati jaapanlasi käsitlema naeruvääristatult, inetute ja ebainimlike paganatena.³⁵⁸ Ka eesti ajakirjanduses oli 1904. aasta jaanuaris täheldatav mõningane sõjaleevus ning kohalikud kirjasaatjad avaldasid soovi häbematu jaapanlast „õieti walusasti nuhelda“.³⁵⁹ Ometi vaibus eesti ajakirjanduse agiteeriv toon juba 1904. aasta kevadel ning vaenlase kuvandit pehmendas eesti ajalehtede püüde kajastada erinevaid seisukohti.³⁶⁰

1904. aasta esimestel kuudel olid eesti ajalehtedele rindekirjade saatjateks eesti sõjaväelased, kes sõja puhkemise hetkel viibisid juba Kaug-Idas. Kirglikult Jaapani-vastase meeletusega kirju saatsid Postimehele nii dr Hans Lohk kui ka alamleitnant Eduard Richard Villmann.³⁶¹ Nende sõjakäsitus järgis Vene ajalehtedes kujundatud vaenlase kujutamise strateegiaid. Mõlemad mehed näitasid Jaapanit kui Euroopa eeskujul märkimisväärselt kiirelt arenenud riiki, kes eneseuhkusest ajendatuna suure Vene riigiga mõtlematult sõtta astus: „Hoopleja härjapõlvelane näitas ennast, kirgede läbi pimestatud, kindla tahtmise ja tegewa wastase asemel, kes oma sihi kättesaamiseks kõik mängu pääle paneb, wiletsa argpüksina üles [...]“.³⁶² Sõjasüü veeretati täielikult Jaapanile. Nagu ajakirjanduses räägiti kollase hädaohu tekkest, vihjasid ka kirjasaatjad nn Jaapani imperialistlikule auahnusele ja soovile aasialasi ühendada. Esialgu suhtuti Jaapanisse alavääristavalt ning tema sõjalist jõudu alahindavalt.³⁶³ Sõjaedu Jaapanile ei ennustatud: „Oleks jaapanlased ette ärateadnud, et nemad Port-Arturis kindlusest jagu ei saa, ei nad siis wist küll sõda ei oleks alanudki.“³⁶⁴

³⁵⁸ Жукова, Л. Формирование „образа врага“, с 260–261; Степочкина, Е. Эволюция образа врага в провинции во время русско-японской войны, с 64–70.

³⁵⁹ Meeleolu meie linnas. – PM, 28. jaan 1904, nr 22, lk 3.

³⁶⁰ Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 22–23.

³⁶¹ Sarnane toon kumab ka 1904. aasta juunis sõjasündmusi detailselt kirjeldava prof Zoege Manteuffeli kirjutistes. Manteuffel, Zoege. Wafangou lahingust (Liaojan, 8. juuni 1904). – Olevik, 14. juuli 1904, nr 28, lk 658.

³⁶² Villmann, E. Sõda (29. veebr 1904). – PM, 24. aprill 1904, nr 91, lk 2; H. L (Lohk). Kaugelt Idast (8. veebr 1904). – PM, 24. märts 1904, nr 69, lk 1.

³⁶³ Villmann, E. Sõda (5. veebr 1904). – PM, 27. märts 1904, nr 70, lk 1–2.

³⁶⁴ H. L (Lohk, H.). Kaugelt Idast (Vladivostok, 8. veebr 1904). – PM, 24. märts 1904, nr 69, lk 1.

Jaapanit ei nähtud võrdväärseina lääneriikidega, jaapanlase koondpilti üritati muuta naeruväärseks: „Et praegune Jaapani haridus poolik pääliskaudne on, selleks ei ole palju seletust tarwis. [...] väike nagu härjapõlwik hooletult oma lühikeste jalgade pääl, nagu oleks kõik teised inimesed tema kõrwal päris õhk.“³⁶⁵ Naeruvääristamise kõrval kujutati jaapanlast ühtlasi salakavala ja armutu sõjamehena, kes hirmutab sihikindlalt hiina elanikkonda, ründab süütuid naisi ja lapsi ning kleebib luureandmete saamiseks hiinlase patsi pähe.³⁶⁶ Omaduste projektsiooniga kujundati vaenlasest stereotüüpne dualistlik kuvand, mis naeruväärsuse ja nõrkuse kõrval rõhutas julmust – nii loodi vaenlane, kelle vastu võitlemine oli õigustatud ning keda oli võimalik võita.³⁶⁷ Selle antiteesiks oli õigustundlik Vene riik, kes kaitseb hiina ja korea rahvaid: „Nagu wahisoldat seisab meie kindlus oma wastutusrikka ja kardetawa wahikoha pääl, Wene kasusid kaitstes ja Kauge Ida kolme kollasetõuu-riigi rahu järel walwates.“³⁶⁸ Vene armee vägevust ja võitlusvaimustust kujutati patriootliku rõhuasetusega.³⁶⁹

Huvitav on täheldada, et vaenlaseviha haaras ka mitmeid eesti mehi, kes alles kodumaal viibisid. Dr F. Akel, kes ei olnud veel sõjateele asunud, kirjutas: „Igaüks soowiks, et jaapanlasele hästi walu antaks. Noh, küll ta ajajooksul oma watti kätte saab. Kui ta maale tuleb, siis saawad talle kõrwatagused warsti kuumaks tehtud.“³⁷⁰ Jaapani ennustatavat kaotust käsitles ta kui „ärateenitud tasu“.³⁷¹ Iseäranis sügavalt väljendub jaapanlaste vastu suunatud viha noore mehe kirjas vennale: „Mu hing on hirmus täis, ma tõmmaks nende naha kõigi karwadega tükkis maha kui ma saaksin ja see oleks kõik nende häbematusse pärast olewad.“ Kroonupatriootlikest tunnetest haaratud noormees igatses rindele saatmist: „Waadake mis seal sünnib ja mina klõbistan siin taldrekuid. Kas Wene maa ei ole mind toet, kas ma ei ole Wene Keisri warju all seja maale eland?“³⁷² Paraku ei ole võimalik kontrollida, kas noormehel tõepoolest õnnestus rindele minna. Samas ei saa neid üksikuid näiteid käsitleda tõestusena eestlaste ulatuslikust vaenlasevihast ja sõjavaimustusest.

³⁶⁵ Lohk, Hans. Kaugelt Idast (Vladivostok, 30. jaan 1904). – PM, 5. märts 1904, nr 53, lk 1.

³⁶⁶ H. L (Lohk, H.). Kaugelt Idast (Vladivostok, 8. veebr 1904). – PM, 24. märts 1904, nr 69, lk 1; Villmann, E. Sõda (29. veebr 1904). – PM, 24. aprill 1904, nr 91, lk 2.

³⁶⁷ Vuorinen, Marja. Introduction: enemy images as inversions of the self. – M. Vuorinen (ed). *Enemy Images in War Propaganda*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012, p 11.

³⁶⁸ Villmann, E. Sõda (29. veebr 1904). – PM, 24. aprill 1904, nr 91, lk 2.

³⁶⁹ H. L (Lohk, H.). – Kaugelt Idast (Vladivostok, 8. veebr 1904). – PM, 24. märts 1904, nr 69, lk 1; Villmann, E. Sõda (5. veebr 1904). – PM, 27. märts 1904, nr 70, lk 1–2.

³⁷⁰ RA, ERA.5041.1.5, 19. F. Akeli kiri Adele Tenzile. 30. jaan 1904.

³⁷¹ *Ibid*, 1 17. 13. märts 1904.

³⁷² Järvamaa Muuseum PM _ 2585 ArD 364, 1 1–2. Tundmatu autori kirjad vennale Vene-Jaapani sõjast ja I maailmasõjast. „Teie suure südamega, wõetluse himuline noorem wend Kustas“. 29. jaan 1904.

1904. aasta suveks oli eesti ajakirjanduse hoiak muutunud. Arvestades Venemaa ebaedu sõjas, ei olnud otstarbekas defineerida jaapanlast nõrga või naeruvääristatava vaenlasena – Jaapanist loodi kuvand kui võimekast haridusriigist, kelle kavalus, isamaa-armastus ja distsipliin teevad ta Venemaale võrdväärseks vastaseks.³⁷³ Eesti sõjaväelaste suurema viha puudumisest Jaapani sõdurite vastu kõneleb ka vaenlasevastaste meeleavalduste vähesus mobiliseerimisjärgselt.

Vene ajaloolane J. Stepotškina on täheldanud, kuidas esimestel sõjakuudel kasutati Vene ajakirjanduses jaapanlaste kohta alavääristavaid termineid, mis olid sageli seotud vaenlase välimuse halvustamisega (nt „kollanäod“).³⁷⁴ Väljaarvatud eelnevalt mainitud sõjaväelaste kasutatud võrdlused härjapõlvlastega, on tähelepanuväärne, et eesti sõjaväelased halvustavaid termineid jaapanlaste koondnimena eriti ei kasutanud. Mõnikord võib kohata väljendeid „kollased mehed“ või „kollased poisid“.³⁷⁵ Kirjades esinesid pigem neutraalsed terminid – „jaapanlased“, „Jaapan“ ja „vaenlane“, kusjuures neist kõige enam levinud oli „vaenlase“ mõiste. Nagu E. Selart on maininud, kasutati neid sõnu tihti sünonüümsetena.³⁷⁶ Tasub aga ka küsida, kas „vaenlase“ mõiste eelistamine võib viidata alateadlikule katsele vastasest distantseeruda ning muuta teda näotumaks.³⁷⁷ Sarnaselt võis ka „Jaapani“ kasutamine „jaapanlase“ asemel – sõjaväljal tegutsevate inimeste asemel viidatakse riigi nimele – mõjuda abstraktsioonina.

Jaapanlaste välimust jälgiti siiski samasuguse turistliku huviga nagu hiinlasi. Esmakohtumine jaapanlastega oli mitmetel meestel juba teekonnal sõtta, mil vastu tulid rongid vangidega. A. Suurkase kirjast nähtub, kuidas tema teadvusesse oli juba talletunud kuvand kavalast jaapanlasest. Kuigi ta oli lugenud ajalehtedest, kui „kardetavad waenlased“ on jaapanlased, tekitas nende välimus temas mõningast üleolekutunnet: „Kawalad need kollased mehed on, seda võib nende silmadest juba lugeda. Aga hirmu nad nii kergelt küll ei suuda teha, – neid waadeldes tunned rohkem nalja kui kartust, on nad ju nii kui pisikesed poisid. Sellepärast nad käsitsi võitlust kardawadgi, wenelased on tugewad. [...] Kuul teeb aga ühesuguse häwitusetöö,

³⁷³ Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 25–28.

³⁷⁴ Степочкина, Е. Эволюция образа врага в провинции во время русско-японской войны, с 64–70.

³⁷⁵ Mõiste „poisid“ võis viidata jaapanlaste lühikesele kasvule, kuid seda ei ole tingimata alati kasutatud selles kontekstis – ka enda armee mehi nimetati vahel poisteks.

³⁷⁶ Selart, E. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters, p 124.

³⁷⁷ Vt nt Wunsch, Sinikka. Image Research and the Enemy Image: The Soviet Union in Finnish Newspapers during the Winter War (November 30, 1939–March 13, 1940). – K. Alenius, O. K. Fält (eds). Looking at the other: Historical study of images in theory and practise. Oulu: University of Oulu, 2002, p 76; Vuorinen, M. Introduction: enemy images as inversions of the self, p 5.

kas teda väike või suur mees sihib.³⁷⁸ Siiski järgnes alati sedalaadi märkusele tõdemus, et see-eest on jaapanlased väledad või julged.³⁷⁹

Üldiselt kirjeldasid eesti mehed jaapanlaste välimust neutraalselt või lisades jaapanlase portree juurde ka positiivseid omadusi; vahel üritati isegi kummutada stereotüüpe.³⁸⁰ Sõja lõppfaasis kritiseeris Gustav Frisch liialdatud jutte jaapanlaste viltustest silmadest ning lisas, et nad on „näo poolest õige meeldivadgi“, sest sealt on näha nende otsustusvõimelisus ja kindlameelsus.³⁸¹ Mitmed mehed tundsid vajadust kodustele selgitada, et jaapanlased ei olegi „mitte kollased nagu kodumaal kirjeldati waid walged“.³⁸² Nõnda tekkis jaapanlastest pigem positiivne kuvand – kuigi harjumatu välimus tekitas võõristust ja harvemini isegi nalja, varjutasid sõjamehelikud omadused selle tundmuse.

Ometigi ei olnud jaapanlaste välimus nii populaarseks teemaks kui nt hiinlase oma, kuna otsekontakt vaenlasega oli harv: „Palju neid näha ei saagi, nad on mägedes, – aga kuulisid, granatisid ja shrapnellisid sajab kui rahet“.³⁸³ Selle näite valguses võib olla selgitatav ka E. Selarti täheldatud mitmete sõdurite kalduvus kirjeldustes vaenlane distantseerida ning süüdistada lahingusündmustes ennekõike kuule või relvasid.³⁸⁴ Distants võib tuleneda vaatevälja piiratusest ning katsest kirjeldada üksnes seda, mida vahetus ümbruskonnas tajuti. Väide, et sõdurid nägid lahinguvälja hukatust abstraktselt, relvade, mitte jaapanlaste tegevusena, ei pruugi täielikult paika pidada. Tõepoolest, lahingustseenide kirjeldustes on sageli tajuda vaenlase kaugust enesest ning nendel hetkedel on vaenlane täielikult näotuna kujutatud,³⁸⁵ möödaminnes räägiti vaenlase positsioonist või liikumisest. Kuigi esines kirju, milles räägiti personifikatsioone kasutades granaatide ja kuulide tegevusest, esinesid need väljendid sagedamini siiski koos täiendiga, mis viitas otsesele seosele vaenlasega (nt „Jaapani suurtükitali tegi meie wäe kallal häwitawalt tööd“).³⁸⁶ Ehkki suurtükitald kirjeldati kahju tegemas, selgitati tavaliselt, et jaapanlane oskas seda osavalt kasutada. Nõnda ei ole sõjategevuses relvade tekitatud kahju täielikult eraldatud jaapanlasest. Seega ei saa täielikult nõustuda, et jaapanlastel sõjakahjudes süüd ei nähtud. Küll aga vastab tõele, et sõnaselged

³⁷⁸ Suurkask, A. Sõjasõidult. Omskist-Irkutskisse. (Irkutsk, 29. aug 1904). – PM, 10. sept 1904, nr 203, lk 2.

³⁷⁹ Vt nt Suurkask, A. Sõjasõidult (Nikolsk, 2. okt 1904). – PM, 29. okt 1904, nr 242, lk 2.

³⁸⁰ Vt nt Soots, J. Lehekülj ohwitseri päewaraamatust (Moskva, 22. okt 1904). – PM, 1. nov 1904, nr 244, lk 2.

³⁸¹ Frisch, G. Jaapani soldatitest. – PM, 14. juuni 1905, nr 127, lk 2.

³⁸² RA, EAA.1285.1.347, l 35. August Reiali kiri pastor Reimanile. 23. dets 1904.

³⁸³ Kirjasaatja on refereerinud lahinguväljalt naasnud vestluskaaslast. Suurkask, A. Sõjasõidult. Omskist-Irkutskisse (Irkutsk, 29. aug 1904). – PM, 10. sept 1904, nr 203, lk 2.

³⁸⁴ Selart, E. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters, pp 124–125.

³⁸⁵ Nagu ennist mainitud, kasutatakse sagedamini nendel hetkedel terminit „vaenlane“, mis näib mõnevõrra veel näotum kui „jaapanlase“ kasutamine.

³⁸⁶ Karlsson, Eduard. Kiri sõjawäljalt (Sundshulinist lõunas, 10. aprill 1905). – PM, 31. mai 1905, nr 117, lk 2.

isikustatud süüdistused jaapanlaste aadressil olid harvad ning eesti sõjaväelased mõtestasid protsesse sõjaväljal pigem paratamatusena. Samuti ei süüdistanud rindel viibivad sõdurid, erinevalt ajakirjandusest, Jaapanit sõja algatamises. Iseäranis distantseerituna mõjus vaenlane meremeeste kirjutistes. Pikal sõjateekonnal tegeleti ennekõike meeskonnasiseste konfliktidega ja igavuse peletamisega. Kuni laevu silmapiiril polnud, vaenlasest ka ei kirjutatud. Madruste kirjeldustes esines jaapanlane näotumana kui maaväelaste tekstides. Vaenlane oli kujutatud abstraktsiooni tasandil, ilma spetsiifiliste omadusteta.³⁸⁷

Juba enne lahingus osalemist kujunes eesti sõjaväelastel austus jaapanlaste sõjalise võimekuse vastu. Võib arvata, et tugeva vaenlase kuvandi loomisel oli oma osa ajakirjandusel, kus 1904. aasta suveks domineeris austusväärne ja osav vastane. Jaapani sõdureid käsitleti julgete meestena, kes tunnevad sõjandust hästi, täidavad sõjaväelise juhtkonna põhjalikult läbi mõeldud käske ülimalt eeskujulikkusega ning on tänu oma kehaehitusele ootamatult väledad.³⁸⁸ Tugeva vaenlase loomine aitas ka säilitada eneseusku, kuvandit vahvast Vene armee sõdurist ja anda põhjendus ebaedule. Samu seisukohti jagasid eesti sõjaväelased nii enne kui ka pärast tuleristeid: „Nüüd tunnen ma waenlast ka wähe paremini kui enne. [...] Nad on küll julged, aga mitte rumal-julged, kes asjata oma elu ohwerdavad. Jaapanlane on kawal-julge, kärmas, ja otsustab ruttu.“³⁸⁹ Kõnekas on soldat H. Kreismanni kiri, kus vaatamata hukkunud kaaslaste pärast tuntud leinale, nimetati siiski „kawalat ja wahwat waenlast“.³⁹⁰ Just kavalust peetigi üheks Jaapani soldati kõige iseloomulikumaks omaduseks. Eriti ohtlikuks tegi jaapanlase tema kõrge haritusest tingitud vene keele oskus.³⁹¹ Jaapanlasi imetlesid ka rinde läheduses viibinud arstid: „Waesed wäsinud inimesed, waewalt jõudsiwad nad weel liikuda, hoidsiwad aga ikka weel kramplikult püssidest kinni. [...] Jaapanlane oli uskumata wahwusega wõidelnud: ta ei ole alla anda tahtnud, olgugi et ta teistest täiesti lahku oli jäänud; rinnu kokku sattudes oli ta meie meeste hulgas palju kahju sünnitanud.“³⁹² Nõnda tekkis sõdurite egodokumentides nagu ajakirjanduseski kiiresti arusaam Jaapani sõjalisest võimekusest.

M. Vuorise sõnul on üheks vaenlase kujundamise eesmärgiks muuta vaenlane ähvardavaks ja emotsionaalselt puudutavaks.³⁹³ Kuigi Jaapani armeed defineeriti tugeva ja ohtliku vaenlasena,

³⁸⁷ Vt nt MM 4009:17 D. Anton Schönbergi päevik; Undo. Johannes. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 27. aprill 1937, nr 32, lk 2.

³⁸⁸ Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 27–28.

³⁸⁹ Suurkask, A. Sõjasõidult (Nikolsk, 2. okt 1904). – PM, 29. okt 1904, nr 242, lk 2.

³⁹⁰ Kreismann, H. Soldati kiri. Sõjaväljal (2. dets 1904). – Uudised, 4. jaan 1905, nr 1, lk 1.

³⁹¹ Vt nt Hein, J. (Petrovski polk). Sõjamehe kiri Kauge-Ida wõitlusewäljalt (Mukdenist lõunas, 10. okt 1904). – PM, 16. veebr 1905, nr 38, lk 2.

³⁹² Budberg (dr med). Jaapanlase wahwus. – PM, 17. sept 1904, nr 209, lk 2.

³⁹³ Vuorinen, M. Introduction: enemy images as inversions of the self, p 5.

on tähelepanuväärne, et puudusid katsed vaenlast demoniseerida. Jaapanlase kujutamine intelligentse ja tsiviliseeritud vastasena välistas ohtliku ja etteaimamatu barbaarsuse. Kuigi peamise sõjavastasena nähti mõistagi jaapanlast, kujunesid ootamatuks barbaarseks elu ohtu seadvaks elemendiks hunhuuside röövsalgad.³⁹⁴ Mitmed mehed avaldasid sõnaselget kartust hunhuusidega kokku puutuda, samas kui jaapanlaste kohta sellised tõdemused puudusid: „Et see Hiina küla juures oli siis arwasin nad [pimeduses lähenevad mõõkadega mehed] hunhusid olewat ja see mõte kohud mind väga sest nüüd pian weel nende kätte piinamise surma surema, käänse ümber ja hakassi jooksma [...]“.³⁹⁵

4.2 Enesekuvand võrdluses vaenlase kuvandiga

Ajakirjanduse vahendusel olid eesti sõdurid tuttavad Jaapani sõjatehnilise võimekusega – uudistekstides prognoositi jaapanlaste suurtükkide tugevust ning rõhutati jaapanlaste osavust neid kasutada.³⁹⁶ Jaapani sõjatehnika kvaliteedist ja suurtükiväelaste osavusest kõnelesid ka egodokumendid.³⁹⁷ 1904. aasta sügisel väljendasid mitmed ajalehtede kirjasaatjad arusaama sõjaosapoolte võrdsusest. Kuigi vaenlase suurtükiväge hinnati kõrgelt, peeti esialgu nende jalaväge nõrgemaks ning otsiti põhjuseid vaenlase edule: „Jalavägi iseenesest ei oleksgi nii kõwa, kui jaapanlastel mitte nii palju suurtükkisid ei oleks ja nendega nii hästi ümber käia ei osataks. Tõsiselt aitawad jaapanlasi ka siinsed elanikud.“³⁹⁸ Kergesti manipuleeritavate hiinlaste abi peeti jaapanlaste edu võtmeks – ilma hiinlaste lipukeste ja peeglite märguanneteta vaenlane nii hästi ei sihiks.³⁹⁹ Vaenlase- ja enesekuvandi tasakaalustamiseks avaldasid mitmed kirjasaatjad vaenlase kiitmise kõrval arvamust, et ka Vene suurtükid on vaenlasele teinud suurt kahju.⁴⁰⁰ Mitmed sõdurid kõnelesid Jaapani sõjatehnika paremast kvaliteedist ning mõnikord nähti seda Jaapani edu tagatisena.⁴⁰¹

³⁹⁴ Vt nt Suurkask, A. Sõjasõidult (12. dets 1904). – PM, 25. veebr 1905, nr 46, lk 2; Keernik, J. Tagawarawäeliste reisikirjad (Harbin, 17. märts 1905). – PM, 20. aprill 1905, nr 87, lk 2; Kiri sõjawäljalt (1. aprill 1905). – PM, 19. mai 1905, nr 109, lk 1; Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. 29:10–29:20; Frisch, G. Soldati kiri Kaugelt Idast (Mukdeni ligidal, 12. sept 1904). – Uudised, 15. okt 1904, nr 90, lk 4. G. Frisch kasutas ka eristust „kutsumata külaline“ (hunhuusid) ja „päris waenlane“ (jaapanlane).

³⁹⁵ RA, ERA.2124.3.554, l 18. Jaan Laantee päevik. 1. okt 1904.

³⁹⁶ Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 29–30.

³⁹⁷ Suurkask, A. Sõjasõidult. – PM, 10. mai 1905, nr 102, lk 2; Sock, Johan. Soldati kirjast (2. veebr 1905). – PM, 16. aprill 1905, nr 86, lk 1–2; Frisch, G. Tagawarawäelistest Kauges-Idas (17. märts 1905). – PM, 29. aprill 1905, nr 94, lk 1–2; Sõda. – PM, 20. sept 1904, nr 211, lk 2.

³⁹⁸ Sild, Peeter. Soldati kirjad. Mihklipäewa lahingust. – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4.

³⁹⁹ Joh L. Kirjad sõjawäljalt (37. jalaväedivisjoni laatsaret, 15. okt 1904). – Teataja, 10. nov 1904, nr 253, lk 3; RA, ERA.2124.3.554, l 16–18. Jaan Laantee päevik.

⁴⁰⁰ Koch, Mihkel. Eesti soldati kiri sõjawäljalt (15. nov 1904). – Teataja, 23. dets 1904, nr 243, lk 1–2; Tenter, K. Soldati kiri sõjawäljalt (3. okt 1904). – PM, 30. okt 1904, nr 243, lk 1–2.

⁴⁰¹ Sild, Peeter. Soldati kirjad. Mihklipäewa lahingust. – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4.

Samas ei salanud kirjad ka 1904. aasta sügisel Vene armee kaotusi ja taganemist. Kuigi soldatid ei teadnud suuremate sõjasündmuste detaile, tajuti vaenlase jõulist pealetungi ja suuri kaotusi.⁴⁰² Nappe pääsemisi, jaapanlaste suutlikkust ka „põrgu tules“ vastu panna ning Vene taganemist käsitlesid põhjalikumalt mehed, kelle kiri oli lehtedele antud lähedaste poolt. Kui sellal ajakirjandus käsitles Vene armee taganemist veel plaanipärasena,⁴⁰³ kujutasid sõdurid erakirjades olukorda teistsuguse rõhuasetusega: „Taganesime, sest häda sundis meid seda tegema, kuigi häbi oli seda teha.“⁴⁰⁴ Veelgi kriitilisem oli Liaojangi lahingut (12.–21. aug 1904) jälginud dr H. Hahn, kes rõhutas, et hoolimata halvematest eeltingimustest, ei olnud „tulihea vaenlase“ kaotused venelastest suuremad.⁴⁰⁵ Sõdurite olmeraskustest räägiti rusutud toonil juba 1904. aasta sügisestest kirjades.⁴⁰⁶

Kui kirjad ei väljendanud veel selgelt joonistunud sõjakriitikat, siis P. Kurre päevikust nähtub, et kehvast eluolust sai koos vaenlase jõulise pealetungiga peamine demotivatsiooniallikas: „Oh wägew Wenema, kui wilets olet sa et sa oma eest wõitlejatele tarwilikka riided ei jõut anda, aga tahad et meie wägewad waenlast ära wõitma peame [...]“⁴⁰⁷ Juba sügisel avaldas P. Kurre korduvalt rahusoove. Sarnaseid tundmusi väljendas J. Laantee Vene vägede raskeid ja ohvriterohkeid taganemisi reflekteerides: „Selle pärast on iga tund, mis ilma lahinguta elada saab väga kallis ja meie kujutame ja loodame omas waimus et sõda kuidaki lõpeks, ja koledusest eluga kalli kodu pinnale pääseks. Sest ega soldatki paljalt suuretüki lihas ei ole loodud [...]“⁴⁰⁸

M. Vuorinen on rõhutanud, kuidas vaenlase kuvandi loomine algab iseenda imago loomisest – see võimaldab käsitleda *teist* iseenda vastandusena.⁴⁰⁹ Eesti sõdurite egodokumentides ilmneb aga küllaltki nõrk enesekuvandi konstrueerimine. Vene soldati kui üksikindiviidi tugevust esile ei toodud ning usk võitu taandus enamasti arusaamale Vene impeeriumi võimsusest ja inimressurssidest. Puudusid märkimisväärsed katsed konstrueerida laiemat, vene või eesti

⁴⁰² Hein, J. (Petrovski polk). Sõjamehe kiri Kauge-Ida wõitlusewäljalt (Mukdenist lõunas, 10. okt 1904). – PM, 16. veebr 1905, nr 38, lk 2.

⁴⁰³ Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 33.

⁴⁰⁴ Orikas, Johan. Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (15. okt 1904). – Olevik, 22. nov 1904, nr 50, lk 1132; vt ka Reppu, Jüri. Kirjad sõjawäljalt (erakirjast) (10. okt 1904). – Teataja, 10. nov 1904, nr 253, lk 3; Peeter. Soldati kirjad. Kiri Liaojani lahingust (erakirjast) (7. sept 1904). – Uudised, 26. nov 1904, nr 102, lk 4–5.

⁴⁰⁵ Hahn, H. (arstiteaduse üliõpilane). Üks kodumaalane Liaojani wõitlusi pealt waatamas (Liaojan, 13. aug 1904; Sunshulin, 26. aug 1904). – Olevik, 6. okt 1904, nr 40, lk 949–950.

⁴⁰⁶ Vt nt Tenter, K. Soldati kiri (erakirjast) (15., 16. okt 1904). – Postimees, 14. veebr 1905, nr 36, lk 2.

⁴⁰⁷ RA, EAA.3742.1.525, l 44. Peeter Kurre märkmik. 1.–4. nov 1904.

⁴⁰⁸ RA, ERA.2124.3.554, l 27. Jaan Laantee päevik.

⁴⁰⁹ Vuorinen, M. Introduction: enemy images as inversions of the self, p 1.

soldateid iseloomustavat kangelasnarratiivi.⁴¹⁰ Kui vaenlase koondpilt oli rajatud stabiilsetele ja tugevatele omadustele, siis näib, et iseenda positiivse kuvandi konstrueerimiseks puudus tugev alus juba 1904. aasta sügisel. Minapilti kohusetundlikust sõdurist, kes suudab mehiselt sõjaraskusi kannatada, kujundati peamiselt üksikisiku tasandil. Kuigi indiviiditi esines mitmeid kangelasnarratiividele omaste joontega kirjeldusi, olid ka need märkimisväärselt tagasihoidlikumad kui I maailmasõjas. Kirjeldused iseenda vaprustest võrreldes teiste meestega ning võitlemissoovi avaldavad seisukohad olid erandlikud.⁴¹¹ Isegi ahvatleva Georgi risti saamist käsitleti pigem läbi huumoriprisma ning reaalseid võimalusi selleks kuigi palju ei nähtud.⁴¹²

4.3 Inimlikud kokkupuuted vaenlasega

Kui enamasti jäi vaenlane abstraktseks ja kaugeks, leidis olukordi, mil eesti sõjaväelased kogesid jaapanlast kui indiviidi. Võitlusvalmidus ei takistanud Anton Suurkasel hospitalis viibides sõbrunemast mitmete jaapanlastega.⁴¹³ Nendega suhtlemisest kirjutas ta nii sõpradele, ajalehele kui ka isiklikku päevikusse suure rõõmuga.⁴¹⁴ Soov taas rindele pääseda ei väljendanud otsest vaenlaseviha, vaid pigem eneseteostust kirjandusliku kangelassõdurina. Samuti on näha, et ta eristas selgelt jaapanlast kui abstraktset vaenlast ning jaapani sõjavangi kui indiviidi: „Ega nad nüüd enam meie vaenlased ei ole, need on ju haawatud sõjavangid.“⁴¹⁵ Huvi ja suhtlemisnälgi oli mõlemapoolne, üksteist külastati sageli: „Nad liginewad seitsaadik mulle õige sõbralikult, kui teada said, et ma mitte wenelane ei ole. Lõbusad poisid! Nad pursiwad väga wähe wene keelt, aga siisgi saame abinõude waral üksteistest õige hästi aru.“⁴¹⁶ Seejärel tärkas A. Suurkases Jaapani vastu kultuuriline huvi – ta konspekteris oma päevikusse jaapanikeelseid fraase,⁴¹⁷ Jaapani hümnid noote ning kirjutas üles lõigukesi Jaapani

⁴¹⁰ Erandiks on huvitaval kombel üldiselt sõjakriitiline P. Kurre, kes rääkis küll Vene armee sõdurite vahvusest, kuid arvas, et selle nullib ohvitseride oskamatus ja julmus.

⁴¹¹ Eglit, L. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 22. Tüüpilisem kangelasnarratiiv nt: Sild, Peeter. Soldati kirjad. Mihklipäewa lahingust. – Uudised, 19. nov 1904, nr 100, lk 4; Aleksander. Kiri sõjawäljalt (erakirjast) (30. jaan 1905). – Teataja, 7. märts 1905, nr 51, lk 3.

⁴¹² Peeda, J.; Brügger, J.; Kütt, K. jt. Tagawarawäeliste kiri (Irkutsk, 20. aug 1904). – PM, 1. sept 1904, nr 195, lk 2.

⁴¹³ EKLA, f 124, m 58:1, l 56. Anton Suurkase päevaraamat. 5. nov 1904.

⁴¹⁴ Vt nt Suurkask, A. Kiri Nikoljšk-Ussuriiskist. – PM, 7. veebr 1905, nr 30, lk 2.

⁴¹⁵ EKLA, f 124, m 58:1, l 55. Anton Suurkase päevaraamat. 1. okt 1904.

⁴¹⁶ EKLA, f 124, m 58:1, l 73. Anton Suurkase päevaraamat. 4. nov 1904.

⁴¹⁷ Fraasid polnud küll õpitud tuttavatelt jaapanlastelt, vaid tõenäoliselt mõnest hospitali toodud venekeelsest vestmikust. Fraaside hulka kuulusid väljendid nagu „Elagu Inglismaa!“ „Kümmetuhat aastat Itaaliale!“, „suurmaaomanik“ jms. Hiljem õppis Suurkask ka levinumaid käibefraase, mida kasutas oma artiklis Postimehele. Seal kirjeldas ta tõenäoliselt pooleldi välja mõeldud dramaatilist öist luureretke, kus jaapani keele oskus ta vaenlase käest päästis (Suurkask, A. Sõjasõidult (1. jaan 1905). – PM, 19. märts 1905, nr 64, lk 2.

kultuurielust. Siiski ei tekitanud see A. Suurkasele moraalset dilemmat hiljem Jaapani sõduritega võideldes.

Mitmed teisedki, kellel õnnestus jaapanlastega lähemalt suhelda, pidasid jaapanlasi sümpaatseteks. Jaan Soots, tegeledes Jaapani sõjavangidega, ajas mitmega neist juttu ning oli nõus abiristleja „Sadomaru“ kapteniga vahetama mälestuseks Jaapani paberraha Vene hõberubla vastu. J. Soots pidas kohtumise põhjal jaapanlasi sümpaatseteks ning imetles nende viisakat ja aupaklikku suhtumist vene ohvitseridesse.⁴¹⁸ Sõdur J. Tammann kirjeldas kohtumisi Staraja Russast läbi sõitnud Jaapani sõjavangidega, kes palusid, et mees oma nime nende märkmikutesse kirjutaks ning näitasid Jaapani rahasid ja oma abikaasade pilte.⁴¹⁹

Kuigi peamised otsekontaktid tekkisid jaapanlastest sõjavangidega, leidus seiksid, mil jaapanlast nähti inimlikul tasandil ka sõjaväljal. Paar meest on kirjeldanud, kuidas vahel peatati tulistamine, et lasta vaenlasel vett võtta, või kuidas jaapanlased pühadeks Vene poolele pudeli rummi kinkisid.⁴²⁰ G. Frischi sõnul tõstsid vaenlased üksteisele mütsi ning valitses vastastikune lugupidamine.⁴²¹ Sellise nn tsiviliseeritud käitumise tõttu on dr A. Lossmann mälestustes nimetanud Vene-Jaapani sõda võrreldes I ja II maailmasõja ning Vabadussõjaga „üheks nooblimaks sõjaks“ – temagi kirjeldab, kuidas nii Vene kui ka Jaapani pool pidasid kinni Genfi konventsioonist ning ilma eelneva kokkuleppeta vaikis jaapanlaste püssituli, kui vene sõdurid Shahe jõel vett võtsid.⁴²² E. Selart on sõbraliku suhtluse näitena toonud ka jaapanlaste kirju vene meestele, milles meelitatakse poolt vahetama.⁴²³ Tõesti, kirjasaatja G. Frisch käsitles seda sõbraliku aktina, kuigi jaapanlaste kiri ärgitas vene poolt sõdimist jätma enne, kui nad kehva riietuse tõttu ära külmuvad.⁴²⁴ Jälgides kirja sisu tundub, et tekst oli alavääristava tooniga ja pigem oli tegemist propagandistliku lendlehega. Ühe taolise kirja sisu kirjeldas J. Laantee: „Mis pärast sõdite teie siin ilma asjata, kasakad riisuwa ja piinawa kodus teie naisi ja latsi, [...] teie ohvitseri ei hooli teist midagi, ega waada ka miski õiguse järele ja on alati joobnud. [...] Jumal on nüüd meie poole ja aitab meid. Teil Wenemaal ei ole miskisugust korda, teie valitsus ei hooli teist midagi [...]“⁴²⁵ J. Laantee päevikust on näha, et propaganda toomis – mees suhestus osaliselt jaapanlaste kirjaga ning reflekteeris ohvitseride ebaõiglast käitumist.⁴²⁶

⁴¹⁸ Soots, Jaan. Lehekülg ohvitseri päewaraamatust (Moskva, 22. okt 1904). – PM, 1. nov 1904, nr 244, lk 2.

⁴¹⁹ Tammann, J. Tagawarawäelise kiri (Staraja Russa). – Teataja, 4. aprill 1905, nr 73, lk 3.

⁴²⁰ Volmer, Karl. Sõjamehe kiri (erakirjast) (12. jaan 1905). – PM, 29. märts 1905, nr 72, lk 2.

⁴²¹ Frisch, G. Tagawarawäelistelt Kauges Idas (Datsjapu, 30. nov 1904). – PM, 22. veebr 1905, nr 43, lk 2.

⁴²² Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 66.

⁴²³ Selart, E. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters, p 126.

⁴²⁴ Frisch, G. Tagawarawäelistelt Kauges Idas. – PM, 22. veebr 1905, nr 43, lk 2.

⁴²⁵ RA, ERA.2124.3.554, l 40p. Jaan Laantee päevik. Juuni 1905.

⁴²⁶ *Ibid*, l 40p–41p. Juuni 1905.

Samas pole selge, kas lendleht muutis J. Laantee nägemust jaapanlasest positiivsemaks või üksnes süvendas enesehinnangu langust.

Ka vangilangenud eesti sõjaväelased mainisid sõbralikke suhteid jaapanlastega. L. Žukova on rõhutanud, et Jaapani valitsuse jaoks oli tähtis Haagi konventsiooni sõjavange puudutavatest punktidest rangelt kinni pidada, arvestades, et sõja alguses oli Jaapanit kujutatud rahvusvahelise õiguse õõnestajana. Kuigi probleemiks kujunes vangide hingehoiu eest hoolitsemine, suhtusid jaapanlased vangidesse valdavalt lugupidamisega. Olenevalt linnast üritati meeste ruumid möbleerida euroopapäraselt ning pakkuda euroopalikku toitu – mõistagi hoolitseti suurema põhjalikkusega kõrgema militaarstaažiga sõjavangide eest.⁴²⁷ Eesti sõjaväelaste Jaapanist saadetud kirjad olid lühikesed ja lakoonilised ning tsensuuri jaoks venekeelsed. Siiski otsustasid mehed nappides tekstides välja tuua häid suhteid jaapanlastega ja vangide head kohtlemist: „Oma eluga võiks praegu rahul olla, terwis on hea ja jaapanlased käiwad meiega ka wäga ilusasti ümber, ainult igawus kodumaa järele on suur.“⁴²⁸ Kuigi Jaapanis tundus kõik võõras, hinnati kõrgelt, et vange ei saadetud tööle, nad paigutati puhastesse eluruumidesse, lubati vabalt jalutada ning neid koheldi austusega.⁴²⁹ Laevalt „Mandshuria“ vangi sattunud meremees näiteks sai tutvuda Nagasaki linnaga ja kirjeldada kohalikke olusid.⁴³⁰ Alamleitnant E. Villmann viibis Port Arturis kindluse langemise ajal. Kirjas isale on E. Villmann, kes sõja puhkedes jaapanlast härjapõlvlaseks nimetas, muutnud oma tooni: „Tarwitan jaapanlaste rüütlielikku wastutulekut, kes niisama lahked on nagu nemad wahwadgi on, ja saadan Sinule nende kaudu kirja“.⁴³¹

4.4 Vaenlase kuvandi muutumine ja võitlusmotivatsiooni langus

Kontekstis, mil Vene impeeriumi sõjaline ebaedu oli konstantne, on küsitav, mil määral muutus vaenlase imago. Eesti ajalehtede uudistekstides oli märgatav küll vaenlase kuvandi mõningane tugevnemine, kuid suurema muutuse tegi läbi aina enam langev hinnang Vene armee võimekusele.⁴³² Sama tendents on täheldatav egodokumentides. Kui ajakirjanduses oli murdepunktiks Port Arturi langemine, elasid Mandžuurias viibivad eesti sõjaväelased valdavalt

⁴²⁷ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 114–138.

⁴²⁸ Toiger, Gustav. Sõjawangi kiri Japanist. Fudschijama linnas Japanimaal (13. okt 1904). – Uudised, 4. jaan 1905, nr 1, lk 3; Mets, Aleksander. Soldati kiri Jaapanist (Tadotse, 21. mai 1905). – PM, 29. juuni 1905, nr 139, lk 3.

⁴²⁹ Almann, Peeter. Jaapani sõjawangist (erakirjast) (Fukushijama, 17. veebr 1905). – PM, 13. juuli 1905, nr 151, lk 2.

⁴³⁰ -Km-. Jaapanimaal wangis. – PM, 25. mai 1904, nr 113, lk 2.

⁴³¹ Villmann, E. Meie sõnumisaatja leitnant Eduard Willmann elus! (erakirjast isale) (3. dets 1904). – PM, 31. jaan 1905, nr 24, lk 3.

⁴³² Lõuna, A. E. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905, lk 36–38.

infosulus ning ei olnud teadlikud kõigist sõjalistest arengutest, kui nad ise just lahinguis ei osalenud. Vaenlase kuvandi tõus ja enesekuvandi langus ei pruukinud kattuda suurte lahingukaotustega. Samuti ei ole egodokumentidest näha, et sõdurid oleksid teadnud 1905. aasta alguses revolutsioonisündmustest. Revolutsiooni reflekteerivad üksikud egodokumendid alles 1905. aasta suvest.

Kuigi mitmed mehed kirjeldasid juba pärast esimesi lahinguid 1904. aasta sügisel taganemist ja Vene armee viletsat varustatust, võib täheldada kriitilisemate hoiakute sagenemist 1905. aastal – tõsi, ilmselt ajalehekirjade puhul osaliselt ka tsensuuri leevenemise tõttu.⁴³³ Ehkki endiselt esines mõtteavaldusi, milles leiti, et Jaapani poolel ei ole ühtegi sellist takistust nagu Vene armeel – neid ei kimbuta vihm, tormid, liiga tasane pinnamood ega hiinlased – tõdeti rõhutult, et „kõik, mis jaapanlased ette võtavad, läheb alati täide“.⁴³⁴ Kordus suurte kahjudega taganemise motiiv: „Jaapan surus meile takka võimsalt peale, nii et sunnitud olime ööd ja päewad taganema; mõni päew käisime 50 wersta ära.“⁴³⁵ Püsi kirjasatjad, kes olid võitluses osalenud ka 1904. aasta sügisel, täheldasid vahel imestusega, et lahingud olid veel tulisemaks muutunud.⁴³⁶ Aina enam räägiti ülitugevast vaenlasest, kellele Vene armee osavuselt alla jääb: „Siinamaale ei ole neid väikseid mehi küll keegi kuni saanud pidada, sest oma kawaluse ja wäleduse, suuremalt jaolt aga oma parema sõjataktila läbi on nad meid ikka üle löönud.“⁴³⁷

Kõige valulikumaks teemaks muutus jaapanlaste parem materiaal-tehniline baas. Jaapanlaste püsside ja suurtükkide kõrget kvaliteeti oli mainitud varemgi, kuid 1905. aasta kevadeks oli nende edumaa Vene omadega võrreldes saanud selgemaks: „[...] aga ise kurjalooma kanged on nad – wõi nende tööriistad on kanged, meie omad ei saa ligigi. Oleks meil ka niisugused riistad, küll meie neile siis juba näitaksime...“⁴³⁸ Kuigi Vene armee sai hulganisti riideannetusi heategevusorganisatsioonidelt, oli nende kohaletoimetamine ülekoormatud raudtee tõttu aeganõudev ning nende kogus ja kvaliteet ebasobiv Kaug-Ida kliimatilistes tingimustes.⁴³⁹ Mandžuuria talve ja ootamatult külmade ööde saabudes tajuti varustuse vahet vaenlasega eriti

⁴³³ Tsensuuri leevenemisest vt: Hirv, M. Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal, lk 29.

⁴³⁴ Jaanich (Janih), H („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3.

⁴³⁵ Oha, August. Kirjad sõjawäljalt (Hiinamaa, 20. märts 1905) – Teataja, 25. aprill 1905, nr 87, lk 3; Roogas, M. Sõjawäljalt (25. märts 1905). – Teataja, 29. aprill 1905, nr 91, lk 3.

⁴³⁶ Suurkask, A. Sõjasõidult (26. veebr 1905). – PM, 30. mai 1905, nr 116, lk 1–2.

⁴³⁷ Lüdig, J. Sõjawäljalt (Telin, 18. veebr 1905). – Teataja, 19. märts 1905, nr 61, lk 3.

⁴³⁸ P. M. Sõjawäljalt saadud erakirjast („kohanime pole meeles, aega ma ei tea“, märts 1905). – Teataja, 12. mai 1905, nr 101, lk 3.

⁴³⁹ Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 90–92.

Riided kulusid kiiresti ning veekindlamatest üleriietest oli puudus. Tasub mainida, et rindele saadetud riided olid erineva väljanägemisega, vahel erinevatest riietest kokkulapitud – see ilmselt panustas armee veidrasse väljanägemisse.

teravalt: „Üleüldse on jaapanlaste talweriided hästi soojad ja nägusad, mille pärast meie sõjamehed nende üle tõesti kadedad olla wõiwad.“⁴⁴⁰ Teadmine vaenlase soojast rõivastusest mõjus masendavalt: „Kõik sugu riided, mis hiina küladest on kätte saadud, tarwitawa soldatid omale ihukattes, nii et praegune „wägew“ wene sõawägi umbes nii wäljanäeb, kui omal ajal Napoleoni oma Moskwast taganedes. Peris häbi om kaeda, aga kahjuks ülemus ei näe seda mitte!“⁴⁴¹ See näitab ilmekalt, kuidas lihtsõdur Vene sõjaväe ebaedu hindas. Just varustusprobleem, mida sõdur igapäevaselt omal nahal tundis, muutus sõdurite meelsuse üheks peamiseks kujundajaks.

Vaenlase kuvandi muutumist saab kasutada ühe sõdimismotivatsiooni indikaatorina – see näitab, kuidas suhestuti sel hetkel vaenlasega. Kuna mobilisatsioonid eestlaste seast toimusid ajavahedega ja teekond sõjaväljale oli pikk, on sageli raske hinnata, milline oli episoodiliste kirjasaatjate lahingukogemuse pagas. Samuti on motivatsiooni muutumine alati isiklik protsess, mida mõjutas lisaks lahingu- ja laagriigapäevale autori varasem sõjahäälestus. Ka E. Selart on täheldanud kogemuste mitmekesisust. Kui vahel kirjeldati sõjatüdimust ja emotsionaalseid lahingusteene, esines siiski pärast suuri kaotusi 1905. aastal mehi, kes olid alles rindele saabunud ning kerge südamega lahinguväljal naljatleda suutsid.⁴⁴² Nii nagu 1904. aasta sügisel leidis neid mehi, kes tõdesid, et on sõjast tüdinenud,⁴⁴³ leidis 1905. aasta kevadel ka neid, kes endiselt kõnelesid võitlusvalmidusest.⁴⁴⁴ Siiski saab välja tuua domineerivaid tendentse motivatsiooni muutumise protsessis. Paratamatult tuleb toetuda enim püsikirjasaatjate ja päevikurjutajate tekstidele, kus meelsuse muutumine on stabiilsemalt jälgitav.

Port Arturi langemist pidasid mitmed eesti sõjaväelased esialgu kuulujutuks: „Et Port-Artur ära on wõetud, seda lugesin küll ise lehest, aga et see sõnum Reuteri teatus oli, ei uskunud meie seda.“⁴⁴⁵ Veel jaanuariski avaldasid mõned sõdurid lootust, et uus aasta Vene armeele edukas tuleb.⁴⁴⁶ Kui Port Arturi langemist lõpuks uskuma jäädi, olid mehed rusutud. Jõulisemalt hakati väljendama ka koduigatsust. Aina demoraliseerivamalt mõjusid järgnevad taganemised,

⁴⁴⁰ Suurkask, A. Sõjasõidult (16. jaan 1905). – PM, 26. märts 1905, nr 70, lk 2.

⁴⁴¹ RA, EAA.3742.1.524, l 88. Peeter Kurre päevik. 21.–24. okt 1904.

⁴⁴² Selart, E. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters, pp 128–129.

⁴⁴³ Vt nt Kask, A. K. Kiri sõjaväljalt (erakirjast vennale) (Harbin, 11. okt 1904). – Olevik, 15. nov 1904, nr 48, lk 1101.

⁴⁴⁴ Vt nt Kiri tagawarawäeliselt. Eesti sõjameeste kohusetundest. – PM, 3. jaan 1905, nr 1, lk 3.

⁴⁴⁵ Baumann, Aleksander. Jõulud sõjaväljal (Dagischenpu, 30. dets 1904). – Teataja, 4. veebr 1905, nr 25, lk 3; Suurkask, A. Sõjasõidult. Jõulupühad sõjaleeris (27. dets 1904). – PM, 10. märts 1905, nr 56, lk 2.

⁴⁴⁶ Aleksander. Kiri sõjaväljalt (erakirjast vennale) (Tagischenpu, 30. jaan 1905). – Teataja, 7. märts 1905, nr 51, lk 3.

võidulootused näisid vähenevat. „Jumal hoitku taganemise eest, see võtab inimesel elusalt hinge välja,“ kirjutab Mukdeni lahingus osalenud Kusta Rander.⁴⁴⁷ Samamoodi oli Mukdeni kaotusest vapustatud A. Suurkask: „Meie sõjawägi taganeb! taganeb – puruks löödud, võimetult! Kaotuste suurust ei julge keegi õieti üles arvata, sest niisugust koledat hävitust ei tunne inimlik ajalugu mitte...“⁴⁴⁸

Laevastiku saatmist Läänemerelt Kaug-Itta hindas lihtsõdur H. Janih „tühjaks rumaluseks ja riigi waranduse asjate kaotamiseks“.⁴⁴⁹ Motivatsiooni kadumist on meenutanud ka Z. Rožestvenski eskaadri koosseisus „Korea“ pardal teeninud J. Undo. Juba 1. jaanuaril 1905 oli ta täheldanud: „Kõik käisid ringi noruspäi ja usk venelaste suurde võitu hakkas haihtuma.“⁴⁵⁰ A. Schönberg mainis 1905. aasta veebruari alguses nii Port Arturi langemist kui ka revolutsioonisündmusi, kuid ei reflekteerinud neid pikemalt. Küll aga nentis ta, et rusuvalt mõjusid mitmed alusetud kuulujutud.⁴⁵¹ J. Undo on kirjeldanud, kuidas vahetult enne lahingut oli laeva meeskond siiski entusiastlikumalt meelestatud: „Mida lähemale oma sihile jõudsimel, seda kindlamaks muutus meestes eelseisev võit jaapanlaste üle.“⁴⁵² Vene laevastiku kaotust kujutas J. Undo seejärel suure, kuid etteaimatava häbiväärsusena.⁴⁵³ A. Schönberg kirjeldas oma päevikus detailselt Tsushima merelahingu sündmustikku ja vangiaandmiseks valmistumist, kuid võttis selle lõpuks lakooniliselt kokku „hirmsa päevana“. Juuni alguses, kuuldes kontradmiral Nikolai Nebogatovi kapituleerumisest, oli ta nõrдинud, et sõjalaevu õhku ei lastud. Siiski tervitas ta kuuldusi rahust ning võimalust naise ja vastsündinud tütre juurde naasta.⁴⁵⁴

Pärast esimesi sõjakuid ei mõtestanud ajalehtede kirjasaatjad ega päevikupidajad enamasti vajadust Jaapani vastu võidelda. Kontekstis, mil jaapanlast ei kujutatud loomupäraselt kurjana ning vaenlasest tekkis neutraalne või isegi positiivne kuvand, muutub küsitavaks, milline oli meeste motiveeritus sõdida just Jaapani vastu. Sõja vajalikkuse teemat ei tõstatatud tihti ning tundub tõenäolisena, et sõttaminekut võeti paratamatusena, seda sügavamalt mõtestamata.

⁴⁴⁷ Rander, Kusta. Soldati kiri (Mandžuuria, 22. märts 1905). – PM, 11. mai 1905, nr 103, lk 2.

Aastakümneid hiljem meenutas Jüri Kitsing Mukdeni lahingu järgset Vene armee taganemist kui meeletlikku korralduseta põgenemist, kus igatüki iseenda eest seisma pidi (Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. 29:20–30:24).

⁴⁴⁸ Suurkask, A. Sõjasõidult (26. veebr 1905). – PM, 30. mai 1905, nr 116, lk 1–2; Lüdig, Joh. Kirjad sõjawäljalt (Harbin, 25. märts 1905) – Teataja, 25. aprill 1905, nr 87, lk 3.

⁴⁴⁹ Jaanich (Janih), H („sõjaliinilt jutustaja“). Pildid sõjamehe elust Mandshurias. – Teataja, 13. juuli 1905, nr 148, lk 3.

⁴⁵⁰ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 1. juuni 1937, nr 41, lk 2.

⁴⁵¹ MM 4009:17 D, l 27. Anton Schönbergi päevik. 1. veebr 1905.

⁴⁵² Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 8. juuni 1937, nr 43, lk 2.

⁴⁵³ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 11. juuni 1937, nr 44, lk 2.

⁴⁵⁴ MM 4009:17 D, l 43, 47, 49. Anton Schönbergi päevik. 14. mai 1905, 3. juuni 1905, 18. august 1905.

Näiteks kirjanik A. Suurkask, tundeküllane oma päevikuis, ei üritanud analüüsida sõja põhjendatust. Vabatahtlikuna oli sõda tema jaoks justkui vahend iseenda isiksuse ja mulje kujundamiseks, mitte õigustamist vajav sündmus. Jaapani vastu võitlemise mõttetusest kirjutasid vähesed. Madis Pärnik meenutas, kuidas eesti keelt kõnelev arst saatis ta kodusele paranemisele sõnadega „eestlasel on mõttetu sõdida siin“.⁴⁵⁵ P. Kurre andis retrospektiivis sõjale hävitava hinnangu: „[...] kas om see isamaa kaitsmine? See on ahnuse kaitsmine. – – Sada tuhanded inimesed peawa ütstõist maha tapma selle perast, et rikad ärimehed oma kukurt wõissi täita ilmsüüta inimeste werega.“⁴⁵⁶

Sõda kritiseerivad kirjad hakkasid ajakirjanduses ilmuma alles 1905. aasta hiliskevadel ja suvel. Lihtsõdur J. Nõmmik väljendas tahet jaapanlastega võidelda, kuid seejuures polnud oluline vaenlase olemus või sõja põhjendus: „[...] sellepärast ei ole siis üksi minul, waid, nagu siin näha, igal tõsisel riigikaitsejal himu oma waenlasele niisugust hoopigi anda, et siis pea selle järele rahu jalale saaks ja igauks, kes järele on jäänud, kodumaale tagasi wõiks minna ning seal oma tawalist tegewust algada.“⁴⁵⁷ Teine sõdur, kes kirjeldas lahingukoledusi ning vaenlaseviha, lõpetas oma kirja sõnadega: „Waese Hiiumaa pärast ei maksa seda waewa ja häda õieti küll mitte näha, mis ma olen näinud...“⁴⁵⁸ 1905. aasta veebruariks oli isegi A. Suurkask jõudnud seisukohale, et sõda tundub eestlasest sõdurile kauge: „Siin ei ole meie isamaa, mis me siin oma werd walame. Kui ta meie koju tuleb, teeme nii, nagu tema meile.“⁴⁵⁹ Ka dr A. Lossmann, tõsi, suure ajalise distantliga, on näinud ühe ebaedu põhjusena sõdurite vähest motivatsiooni võidelda kauget koloniaalsõda, mis polnud seotud isamaa kaitsmisega.⁴⁶⁰

Kuigi tsitaatidest näib, et sõda tajuti kaugena just eestlaste perspektiivist, oli probleem üleüldine ning eesti sõdurite meelestatus sobitub Vene armee motivatsiooni konteksti. O. Poršneva on oma uurimuses põgusalt viidanud sarnastele tundmustele vene lihtsoldatite seas – kuna sõda ei käinud kodu kaitsmise nimel, oli sõja mõtestamine keeruline.⁴⁶¹ Ajaloolane L. Žukova on ühe põhjusena näinud ebaõnnestunud propagandakampaaniat, mis oli tingitud vähesest modernse sõja kogemusest. Militaarpropaganda põhiülesandeks jäi kogu sõja vältel

⁴⁵⁵ RA, ERA.2124.3.1058. Madis Pärniku mälestused.

⁴⁵⁶ RA, EAA.3742.1.524, l 88. Peeter Kurre päevik. 21.–24. okt 1904.

⁴⁵⁷ Nõmmik, J. Sõjawäljalt (Hailuntschöng, 17. mai 1905). – Teataja, 29. juuni 1905, nr 136, lk 3.

⁴⁵⁸ P. M. Sõjawäljalt saadud erakirjast („kohanime pole meeles, aega ma ei tea“, märts 1905). – Teataja, 12. mai 1905, nr 101, lk 3.

⁴⁵⁹ Suurkask, A. Sõjasõidult (26. veebr 1905). – PM, 30. mai 1905, nr 116, lk 1–2.

⁴⁶⁰ Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 64.

⁴⁶¹ Поршнева, О. Ментальный облик и социальное поведение солдат русской армии в условиях первой мировой войны, – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2002, с 256.

kutsuda mehi üles ilmuma mobilisatsioonipunktidesse ja hoiduma vastuhakkudest, samas kui sõja ideoloogiline raamistik jäi tagaplaanile. Rahvale 1903. aastani tundmatut vastast ei suudetud tutvustada eksistentsiaalse ohuna, mis ärgitanuks mehi sõdima nn õiglase eesmärgi nimel.⁴⁶²

Alamleitnant J. Soots lootis veel 1905. aasta suvel, et sõda venitades suudab Vene impeerium tänu meeste arvulisele ülekaalule siiski võita.⁴⁶³ M. Hirv on käsitlenud J. Sootsi kirjade tonaalsust kui ohvitseridele omast tahtlikku sõjasündmuste moonutamist ning nõuetele vastavalt moraali ülalhoidmist.⁴⁶⁴ Iseenesest ei olnud J. Sootsi seisukoht Vene ajakirjanduse vaatevinklist haruldane, kuid lihtsõduritest eestlased olid enamasti selles osas skeptilised.⁴⁶⁵ Kui kuuldi jutte, et mehi tahetakse rindele juurde saata, avaldati lootust, „et ehk ometigi wiimaks hakkavad aru saama, et see werewalamine ilmaaegu on.“⁴⁶⁶ Veel enam avaldati rahusoove ja sügavat koduigatsust tsensuurist vabas erakirjavahetuses ja päevikutes.⁴⁶⁷

Erinevalt eesti ajakirjanduse uudistekstidest ei hakanud sõdurid aga patuoinaid otsima. Vene lüüasaamise tagamaid reflekteeriti pigem mälestustes. J. Undo nägi sõja kaotuse põhjusena ülemjuhatus korruptsiooni, rahaahnust, isiklike huvide eelistamist ja Vene võimukandjate rumalust.⁴⁶⁸ Dr A. Lossmann tõstis esile Vene poole olematut sõjavaimustust, vene sõduri initsiatiivi puudumist ning sõja- ja toidumoonu järelveo keerulisust. Samu aspekte tõi ta välja Jaapani sõdurite tugevusena, näiteks: „Hädaohus kaotab ta [vene sõdur] kergesti pea ja demoraliseerub kiiresti. Jaapani sõdurid võitlesid vahvalt – iga sõdur teadis oma ülesannet ja näitas isiklikku initsiatiivi.“⁴⁶⁹ J. Laantee võttis sõjakäigu kokku kui teekonna „Kaugele Waikse mere kallastele, kus hommikumaa poja waba julge ja wahwa Jaapanlastega, kes sõja riistuga omale ja Asia rahwastele õigusi nõudma hakasiwa ja Madshuria were tallermaas tehti, kus tuhandeade terwis ja noorus häetadi!“⁴⁷⁰ Võrdväärsest vaenlasest oli saanud imetlusväärne eeskuju.

⁴⁶² Жукова, Л. Русско-японская война 1904–1905 гг, с 140–142.

⁴⁶³ Soots, J. Elu sõjawäljal. – PM, 26. juuli 1905, nr 161, lk 2.

⁴⁶⁴ Hirv, M. Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal, lk 25.

⁴⁶⁵ Vt nt RA, ERA.2124.3.554, l 75. Jaan Laantee päevik.

⁴⁶⁶ Karlsson, Eduard. Kiri sõjawäljalt (Sundshulinist lõunas, 10. aprill 1905). – PM, 31. mai 1905, nr 117, lk 2.

⁴⁶⁷ Vt nt RA, EAA.1285.1.347, l 16. Mart Anti kiri pastor Reimanile. 19. aprill 1905; RA, EAA.1285.1.347, l 50. J. Kauba kiri pastor Reimanile. Harbin, 29. aprill 1905.

⁴⁶⁸ Undo, J. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu, 27. aprill 1937, nr 32, lk 2.

⁴⁶⁹ Lossmann, A. Rahutus maailmas, lk 65.

⁴⁷⁰ RA, ERA.2124.3.554, l 67p–68. Jaan Laantee päevik.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida eesti sõjaväelaste sõjakogemust 1904–1905. aasta Vene-Jaapani sõjas egodokumentide põhjal. Töös analüüsiti levinumaid kirjutamisteesmasid ja eesti sõjaväelaste kasutatud narratiivivõtteid. Seejuures pöörati tähelepanu, kuidas eesti sõjaväelased mõtestasid enda rolli sõjas ning millise muutuse tegi läbi nende meelsus.

Sõdurinarratiiv algas sageli mobilisatsioonist ja rongile astumisest. Kodust lahkumist kujutati emotsionaalselt raskena, nukrust varjamata. Isiklikes päevikutes ja mälestustes väljendati tahtmatust rindele minna selgesõnalisemalt. Ka hilisemate mobilisatsioonide kajastus ajalehekirjades muutus valulisemaks sel ajal, kui Vene ebaedu sõjas oli muutunud ilmseks. Mobiliseeritud ei üritanud tavaliselt mõtestada Vene-Jaapani sõja vajalikkust või eestlase rolli selles. Küll aga võeti juba sõjateekonna alguses omaks nn kohusetundliku sõduri minapilt, mis eeldas ennekõike leppimist sõjaaja viletsusega – sõjamehekuvandi konstrueerimisega tegeleti nii ajalehekirjades kui ka isiklikes päevikutes.

Mitmete sõduritele mõjus kurnavalt pikk ooteaeg õppustel Venemaa Euroopa-osas, sõdureid tüütas igavus, infonälg ja kehvad elutingimused. Samas leidis neidki, kes olid ahnelt avatud uutele kogemustele, ja kasutasid aega silmaringi laiendamiseks. Rongisõidul Mandžuuriasse avanes lihtsõduritele võõras ruum, huvitavad pinnamoed ja vaatamisväärsused. Kuigi rongiaknast igavaid lauskmaid vaadates tundsid sõdurid end muust maailmast isoleerituna, elavnesid nad, kui avanes võimalus tutvuda eksootilisemate paikadega, millest varem vaid kuulnud oldi. Erilist huvi tunti Siberi vastu, millel oli teatav ajaloolis-kultuuriline konnotatsioon. Teekonna lõppfaasis kaldus sõdurite ärevus mõnevõrra kasvama ning meeleolu halvendasid vastutulevad haavatute rongid.

Juba pikal sõjateekonnal omandasid mitmete sõdurite kirjutised reisikirjaliku laadi. Tunti kohustust lugeja ees vahendada kõike, mis muljet avaldas. Eksootikakogemuse edastamine jätkus Mandžuurias. Nii lihtsõdurite kui ka arstide seas muutus üheks populaarsemaks kirjutamisteesmaks hiinlaste eluolu. Seejuures erines suhtumine hiinlastesse ja nende kultuuri individiti. Meremeestele oli peamiseks eksootikakogemuseks kohtumised Aafrika rahvastega ja madruste tseremoniaalsed üritused. Kuigi kokkupuude eksootilisega muutus aegamisi sõjaigapäeva osaks, oli see endiselt intrigeerivaks kirjutusteesmaks. Jätkuvalt kajastati igapäevaelu viletsust, infopuudust, aga ka sõdurielu lõbusamaid külgi. Arstide eristaatus

võimaldas neil märksa rohkem täisväärtuslikult vaba aega veeta, tegeleda fotografeerimise, ostuturismi ja hiina teatrite külastamisega.

Sõduritest kirjasaatjate kogemused sõjaväljal olid väga erinevad ja sõltusid nii nende mobiliseerimise ajast kui ka väeliigist ja asukohast. Siiski saab üldjoontes märkida, et tavaliselt lahingutes kogetut ei saladud. Mitme ajalehekirjasaatja eesmärgiks oligi nn tõelise sõjaelu koleduse kirjeldamine. Kontrastiks sõjaõudusele kasutati läbielatud pisendavaid väljendeid ja poetiseerimist. Mõnikord esines ka võimetust verbaliseerida lahingukogemust. Vahel pöörati tähelepanu just modernsele sõjale iseloomulikele nähtustele, sõjatehnika tohutule purustusvõimele ja ebatavalisele mürafoonile. Arstid kirjutasid oma patsientidest ja tööst napsõnaliselt, peamiseks probleemiks oli elu üksluisus.

Vene keele oskus egodokumentides erilise probleemina ei kajastu. Kurdeti üksnes luterliku jumalateenistuse puudumise üle. Vahel eristasid eesti sõdurid end selgelt venelastest, kirjeldades neid julmade, harimatute või kergeusklikena. Samas ei olnud vastandamine reegliski, sagedamini jäeti rahvusküsimus mainimata. Üldse kirjutati kaaslastest egodokumentides võrdlemisi vähe. Kui neid mainiti, oli aga enamasti tegu eestlastega, kelle lähedust hinnati. Ka mitmekeelsed meditsiinitöötajad väljendasid korduvalt rõõmu, kui õnnestus kohtuda teiste kodumaalt pärit arstidega. Mitmete maaväelaste suhtlusvõrgustik elavnes just hospitaliperioodil, mil taastus stabiilsem ühendus koduga – eesti sõduritel oli lootust saada regulaarsemalt eesti ajalehti ning oli ka rohkem aega kirjavahetuseks. Juhuslik kohtumine kodumaa arstidega muutus hospitalikogemuse positiivsemaks.

Sõjaväelisest hierarhiast tekkinud pinged sõltusid indiviidi meelestatusest, staatusest armees ja ka konkreetsetest ohvitseridest, kellega kokku puututi – nõnda ei eksisteerinud ühist kogemust endast hierarhias kõrgemal olevate meestega. Hierarhiast tingitud probleeme ei kirjeldanud ka arstid. Kuigi meremeeste seas esines sageli konflikte, ei olnud need tavaliselt tingitud rahvusküsimusest ega sõjaväelisest staatusest.

Sõjaväljale jõudmise ajaks oli eesti sõjaväelastel kujunenud arusaam jaapanlasest kui kardetavast, kõrge haridustasemega kavalast vaenlasest, kes kasutab oma kõrgekvaliteedilist sõjatehnikat oskuslikult. Negatiivsed jaapanlaste kirjeldused esinesid üksnes vahetult pärast sõja puhkemist. Lahingustseenide kirjeldustes kujutati vaenlast aga sageli distantseeritult, vahel oli ta esitatud näotuna või isegi abstraktsiooni tasemel. Üksikud sõdurid kirjeldasid kohtumisi jaapanlastega – inimlikul tasandil peeti jaapanlast sümpaatseks, kuid see ei

takistanud hiljem suurema moraalse dilemmata lahinguväljal võidelda. Vähesed vangilangenud hindasid jaapanlaste tsiviliseeritust.

Kui vaenlase kuvand oli ehitatud konkreetsetele ja positiivsetele joontele, oli enesekuvand nõrgemalt konstrueeritud. Tavaliselt ei rõhutatud Vene armee vahvust ega spetsiifilisi tugevaid jooni. Kuigi kuvandiloomega tegelesid mitmed autorid isiksuslikul tasandil, rõhutades iseenda kartmatust või suutlikkust sõjaraskusi taluda, on tähelepanuväärne, et jõulisemaid kangelasnarratiive ei eksisteerinud. Vene armee ebaedu foonil tugevnes mõnevõrra vaenlase positiivne kuvand, kuid suurema muutuse läbis enesekuvand. Aina enam kirjeldati raskete kaotustega taganemisi, sõja viletsust ja rahusoove. Samas ei ole selgelt tuvastatav kindel motivatsiooni langushetk. Mitmed päevikukirjutajad olid negatiivselt meelestatud juba lahinguväljale jõudes. Ajalehtedele saadeti juba 1904. aastal kirju, millest osad väljendasid valmidust sõdida, teised aga kaeblesid elu viletsuse üle. Vähesed kirjutasid aga otsesõnu Jaapani vastu võitlemise mõttetusest. Alles 1905. aasta kevad-suvel nenditi, et võitu loodetakse ennekõike soovi pärast koju naasta.

Vene-Jaapani sõda oli eesti sõjaväelaste jaoks maailmapilti avardav kogemus. Samuti andis sõda meelele võimaluse käituda kultuurivahendajatena. Vene-Jaapani sõda oli eesti sõjaväelastele esmakordne võimalus oma sõjakogemust niivõrd laiale lugejaskonnale kommunikeerida. Nõnda loodi ennast taastootev avalikkusele suunatud sõdurikirjade traditsioon.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.1284 EELK Vändra kogudus

EAA.1285 EELK Kolga-Jaani kogudus

EAA.3742 Peeter Kure (Kurre)

EAA.5166 Pavel Tisler, Põltsamaa kodu-uuriija

ERA.2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

ERA.5041 Friedrich Karl Akeli perekonna dokumentide kollektsioon

Eesti Meremuuseum (MM)

MM 4009:17 D Anton Schönbergi päevik. Sõjasõit 1904–1905. Käsikiri koos tõlkega

Järvamaa Muuseum (PM)

PM _ 2585 ArD 364 Tundmatu autori kirjad vennale Vene-Jaapani sõjast ja I maailmasõjast

Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

EKLA, f 124 Anton Suurkask

Avaldatud mälestused

Kui ma Vene-Jaapani sõjas käisin. Jüri Kitsing. – Rameto. Reporter Lembit Lauri. Eesti Raadio, 1969, <https://arhiiv.err.ee/vaata/rameto-rameto-kui-ma-vene-jaapani-sojas-kaisin> [06.05.2020].

Lossmann, Arthur. Rahutus maailmas: sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses. Stockholm: EMP, 1961.

Saar, Teele (toim). Johannes Undo ja tema mälestused. – Eesti Meremuuseumi toimetised 2012, nr 6, lk 162–195.

Undo, Johannes. Eestlasena Vene lipu all Jaapanisse. – Lääne Elu 27. aprill 1937–26. juuni 1937.

Vana soldat jutustab. Joosep Mägi, Jaan Oja, Madis Tõnson, Villem Silde, Jüri Kitsing. – Rameto. Reporter Lembit Lauri. Eesti Raadio, 1970, <https://arhiiv.err.ee/vaata/rameto-vana-soldat-jutustab> [06.05.2020].

Vene-Jaapani sõda. Hans Post. – Ajaloo leheküljed jutustavad. Reporter Hillar Taliste. Eesti Raadio, 1962, <https://arhiiv.err.ee/vaata/ajaloo-lehekuljed-jutustavad-vene-jaapani-soda/similar-15387> [06.05.2020].

Perioodika

Olevik 1904–1905

Postimees 1904–1905

Teataja 1904–1905

Uudised 1904–1905

Kirjandus

Bruner, Edward; Turner, Victor (eds). *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois Press, 1986.

Carmichael, Peter S. *The War for the Common Soldier. How Men Thought, Fought, and Survived in Civil War Armies*. North Carolina: University of North Carolina Press, 2018.

Dobson, Miriam. *Letters*. – M. Dobson, B. Ziemann (ed). *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. New York: Routledge, 2009, pp 57–73.

Earle, Rebecca. *Introduction: letters, writers and the historian*. – R. Earle (ed). *Epistolary selves: letters and letter-writers, 1600–1945*. London: Routledge, 2016, pp 1–14.

Engle, Jason C. *This Monstrous Front Will Devour Us All: The Austro-Hungarian Soldier Experience, 1914–15*. – B. Günter, K. Ferdinand, S. R. Williamson (eds). *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*. New Orleans: University of New Orleans Press, 2014, pp 145–164.

Eglit, Liisi. *Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal*. Magistritöö. Juhendaja A. Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

Esse, Liisi. *Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus*. Doktoritöö. Juhendaja A. Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016.

Franzdorf, Tõnu Martin. *Wene-Jaapani sõda / Kõige uuemate sõnumite järele kokku seadnud ja välja annud T. M. Franzdorf*. Narva: R. Pöder, 1904.

Fritsche, Gerd-Walter. *Bedingungen des individuellen Kriegserlebnisses*. – P. Knoch (Hrsg). *Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1989, pp 114–152.

Hirv, Merle. *Tsensusur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904–1905) eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel*. Lõputöö. Juhendaja E. Selart. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

Hanna, Martha. *A Republic of Letters: The Epistolary Tradition in France during World War I*. – *American Historical Review* 2003, dec, pp 1338–1360.

Hämmerle, Christa. *„You let a weeping woman call you home?“ Private correspondences during the First World War in Austria and Germany*. – R. Earle (ed). *Epistolary selves: letters and letter-writers, 1600–1945*. London: Routledge, 2016, pp 152–182 .

Kalkun, Andreas. „Rohgem ei tiija mina teile kirjuda”. Kirjavormelid ning peresuhete kajastused Jakob Ploomi sõjakirjades. – M. Hinrikus, A. Mattheus (toim). Esimene maailmasõda eesti kultuuris. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 17. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2015, lk 116–144.

Klaassen, Olaf. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Knoch, Peter. Erleben und Nacherleben: Das Kriegserlebnis im Augenzeugenbericht und im Geschichtsunterricht. – G. Hirschfeld, G. Krumeich, I. Renz (Hrsg). „Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch...“. Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Essen: Klartext Verlag, 1993, s 199–219.

Knoch, Peter. Kriegsalltag. – P. Knoch (Hrsg). Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung. Stuttgart: J. B. Metzler, 1989, s 222–251.

Kowner, Rotem. Historical Dictionary of the Russo-Japanese War. Historical Dictionaries of War, Revolution, and Civil Unrest. No 29. Toronto: Scarecrow Press, 2006.

Lail, Peeter. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904–1905. a. Diplomitöö. Juhendaja L. Eringson. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1987.

Liiviste, Priit. Vaenlase kuvand eestikeelse ajakirjanduse uudistekstides Vene-Jaapani sõja ajal (1904–1905). Bakalaureusetöö. Juhendaja E. Selart. Tartu: Tartu Ülikool, 2019.

Lõuna, Anna Elisabeth. Vaenlase kuvand Vene-Jaapani sõjas 1904–1905 ajalehe Postimees näitel. Seminaritöö. Juhendaja T. Tannberg. Tartu: Tartu Ülikool, 2019.

Lyons, Martyn. French Soldiers and Their Correspondence: Towards a History of Writing Practices in The First World War. – French History 2003, vol 17, no 1, pp 79–95.

Martna, Mihkel. Merelahing Tshemulpo juures: Uuemad sõjasõnumid. Revel: 1904.

Martna, Mihkel. Sõjasõnumid. Revel: 1904.

Martna, Mihkel. Wõitlused Jalu jõe ääres. Revel: 1904.

Merridale, Catherine. The Collective Mind: Trauma and Shell-Shock in Twentieth-Century Russia. – Journal of Contemporary History 2000, vol 35, no 1, pp 39–55.

Nõmmik, Tõnis. Vaimulikud kaitsejõududes. Eesti kaitseväe kaplaniteenistus ja selle eellugu. Tartu: Kaitseväe ühendatud õppeasutused, 2005.

Plamper, Jan. Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Russian Military Psychology. – Slavic Review 2009, vol 68, no 2, lk 259–283.

Поршнева, О. Ментальный облик и социальное поведение солдат русской армии в условиях первой мировой войны. – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2002, с 252–267.

Prants, Anna; Prants, Henrik. Suur Vene-Jaapani sõda ja Ida-Aasia olud: Ajaloolised ja maateaduslikud kirjeldused Jaapani, Korea ja Mandzhuria maadest ja rahvastest. Jurjev: 1904.

Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. I. – Ajalooline Ajakiri 1998, nr 2 (101), lk 29–48.

Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. II. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr 3 (110), lk 51–68.

Rootslane, Jaan. Wene-Jaapani sõda: Werine Jalu lahing 1904. a. Tartu: K. Jaik, 1904.

Saar, Teele. Meremeeste kirjavahetus Eesti muuseumides ajalooallikana. – Eesti Meremuuseumi toimetised 2012, nr 6, lk 52–88.

Schönfelder, Astri. Ega Sa ometi pahaks ei pane, et Sulle Eesti keeli kirjutat? Friedrich Karl Akeli kirjad tulevasele abikaasale Adele Tenzile aastatest 1903–1905. – Tuna 2012, nr 1, lk 62–84.

Selart, Ene. Eesti sõdurid suhtusid Vene-Jaapani sõjas vaenlastesse austusega. – Novaator 2020, <https://novaator.err.ee/1076651/eesti-sodurid-suhtusid-vene-jaapani-sojas-vaenlastesse-austusega> [06.05.2020].

Selart, Ene. The perception of the Japanese in the Estonian soldiers' letters from the Russo-Japanese war (1904–1905). – Mutual Images. Mediatized Images of Japan in Europe: Through the Media Kaleidoscope 2019, vol 6, pp 115–134.

Сенявская, Елена. Человек на войне. Историко-психологические очерки. Москва: 1997.

Сенявская, Елена. Психология войны в XX веке. Исторический опыт России. Москва: Росспэн, 1999.

Сенявская, Елена. Афганская война 1979–1989 гг. – Е. Сенявская, А. Сенявский, Л. Жукова. Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века. Москва: Институт российской истории, 2017, с 345–358.

Siiraja, Mart; Rütman, Tanel. Eesti vabatahtlikud Inglise-Buuri sõjas. – Akadeemia 1996, nr 1, lk 41–62.

Степочкина, Елена. Эволюция образа врага в провинции во время русско-японской войны 1904–1905 гг. – Вестник Самарского государственного университета 2008, № 60, с 64–70.

Ziemann, Benjamin. War Experiences in Rural Germany 1914–1923. Oxford, New York: Berg, 2007.

Жукова, Лекха. Формирование „образа врага“ в русско-японской войне 1904–1905 гг. – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2005/2006, с 259–275.

Жукова, Лекха. Путь на войну. (Проблема трансформации сознательного восприятия пространства и времени участниками русско-японской войны 1904–1905 гг.). – Военно-историческая антропология. Ежегодник. Новые научные направления. Москва: Росспэн, 2005/2006, с 162–170.

Жукова, Лекха. Русско-японская война 1904–1905 гг. – Е. Сенявская, А. Сенявский, Л. Жукова. Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века. Москва: Институт российской истории, 2017, с 53–105.

Tannberg, Tõnu. Eestlased Vene-Jaapani konfliktis: sõda kaugel kodunt. – Imeline Ajalugu 2015, nr 9, lk 62–69.

Tannberg, Tõnu. Vene-Jaapani sõda. – S. Vahtre, T. Rosenberg, T. Karjahärm *et al* (toim). Eesti ajalugu V. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 353–354.

Vuorinen, Marja. Introduction: enemy images as inversions of the self. – M. Vuorinen (ed). *Enemy Images in War Propaganda*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012, pp 1–14.

Wene-Jaapani sõda: Sõja sõnumid kaugelt Ida-Asiast: Port-Arthuri lahe merelahing. Tallinn: G. Nugasoni rmt kpl, 1904.

Wunsch, Sinikka. Image Research and the Enemy Image: The Soviet Union in Finnish Newspapers during the Winter War (November 30, 1939–March 13, 1940). – K. Alenius, O. K. Fält (eds). *Looking at the other: Historical study of images in theory and practise*. Oulu: University of Oulu, 2002, pp 73–88.

Õun, Mati. Lahingud kaugetel meredel 1. Vene-Jaapani sõda ja I maailmasõda. Tallinn: Olion, 1995.

Summary

The experience of the Russo-Japanese war (1904–1905) as described in the egodocuments of Estonian military personnel

The aim of this bachelor's thesis is to study how members of Estonian military personnel experienced the Russo-Japanese war of 1904–1905 by analysing letters published in four Estonian newspapers (Postimees, Teataja, Uudised, Olevik) as well as personal diaries, private correspondence and memoirs while stressing source-based differences. The study investigates which topics were most common and which narrative strategies were applied in egodocuments of Estonian military personnel. Topics under analysis are how the Estonian soldiers made sense of the Russo-Japanese war, saw their role in the war and how their mentality changed. The paper draws attention to the plethora of war experiences by highlighting the differences between military personnel members with different military ranks and roles.

The study consists of four chapters. The first chapter focuses on the reactions to mobilisation of Estonian military personnel and their mentality shifts during the road to war. Secondly, elements of their everyday life are analysed, including aspects of culture shock, life in the rear area and experiences in battle. The third chapter examines the Estonians' social network in the war as well as the relations between Estonian companions and other members of the Russian army. The fourth chapter analyses the construction of the image of the enemy and its transformation in correlation with self-image and fighting motivation.

The soldier narrative often started with the events of mobilisation and stepping on the train to Manchuria. Leaving home was depicted as an emotionally exhausting experience, mobilised men did not attempt to conceal their sadness. The Estonians' unwillingness to go to war was expressed more explicitly in diaries and memoirs. The tone of newspaper letters became more painful only after the Russian army's defeats had become more evident. Usually the mobilised men did not make attempts to make sense of the Russo-Japanese war nor Estonians' role in it. Yet the self-image of a conscientious soldier who must reconcile with the hardships of war was formed early on – the construction of the *self* was present in newspaper letters as well as personal diaries.

For some soldiers, the long wait during the training period in Russia became a source of demotivation, as the soldiers suffered from poor living conditions, lack of information and ever-growing boredom. On the other hand, there were those who were open to new experiences

and used their free time to explore their surroundings. On the train to Manchuria the soldiers were exposed to foreign places and fascinating sights. Although the soldiers felt isolated from the world when they saw the East European and West Siberian Plain from the train window, they felt enlivened at the sight of more exotic places that they had previously only heard about. The Estonians were especially intrigued by Siberia for its cultural-historic connotation. In the final stages of the train journey anxiety increased and the soldiers felt discouraged by the sight of trains full of wounded soldiers.

Several soldier letters had already adopted the style of travelogues on the train journey. Some authors felt an obligation towards newspaper readers to mediate their travel experience. The transmission of the experience of exoticism continued in Manchuria. The lifestyle and living conditions of the Chinese became a popular writing topic among soldiers as well as doctors. Yet the opinion of the local people and their culture depended on the individual. Although the exotic eventually became a part of everyday life, it never ceased to be an intriguing theme in soldier writings. In addition, the soldiers continued to address the topics of poor living conditions, lack of trustworthy information as well as the entertaining activities soldiers undertook. The special status of doctors, however, enabled them to spend free time more diversely and comfortably – the doctors visited Chinese theatres, practiced photography and shopping tourism.

The experiences of newspaper correspondents on the battlefield were vastly different in accordance to their mobilisation time, role and location. In general, the battle experiences were not played down. Several correspondents had the intention of depicting the “true horrors of war”. Some letters used contrasting narrative methods, firstly describing the dreadful battle experience and then utilising understating or poeticising phrases that had the adversary effect. There were also cases that showed an inability to verbalise battle experience. Both soldiers and doctors sometimes contemplated the features of modern warfare, including the destructivity and unusual noise of new military equipment. The doctors, however, seldom mentioned their patients and work.

The Estonians’ Russian skills did not stand out as a problem in egodocuments. The only complaint concerned the lack of Lutheran service. Sometimes Estonian soldiers distinguished themselves from the Russians, describing them as cruel, uneducated and gullible men. Yet such differentiation was not a rule and more often the question of nationality went unmentioned. Overall companions were mentioned relatively rarely. If they were mentioned, however, they

were usually Estonians whose company was appreciated. The Estonian medical professionals, too, expressed joy when they encountered other doctors from their homeland. The social network of soldiers enlivened during stays at hospitals. During this period, a more stable connection with home was re-established – Estonian soldiers were able to obtain Estonian newspapers more regularly and had more time for correspondence. Accidental encounters with homeland doctors made the hospital experience more enjoyable.

Tensions caused by military hierarchy depended on the individual's attitude, status within the army and the specific superiors they met – thus there was no common experience when encountering men who were higher in the military ranks. There were no status-derived tensions among the doctors. Although there were constant quarrels between sailors, these were not due to military status or nationality.

By the time Estonian soldiers reached the battlefield, they had formed an image of a dangerous, highly educated and cunning enemy who had the skills to use their high-quality weaponry. Negative descriptions of the Japanese only appeared during a short period immediately after the war broke out. In battle scenes the enemy was often distanced, sometimes he was depicted facelessly or abstractly. A few soldiers described meeting the Japanese – on a humane level the Japanese were likeable, but this did not create a moral dilemma on the battlefield to fight against Japan. The few men who were prisoners of war valued the civilized demeanour of the Japanese highly.

While the image of the enemy was built upon concrete and positive qualities, the Estonians' self-image was rather weakly constructed. Usually neither the Russian army's gallantry nor strength was emphasised. Although several authors constructed their self-image on a personal level by underlining their own fearlessness or ability to endure the hardships of war, there were no strong hero narratives either. In the context of the Russian army's constant losses, the positive image of the enemy strengthened while the soldiers' self-image underwent a larger change. Retreating and losses, the misery of war and the desire for peace were described more frequently. The precise moment of the decline in motivation can not be determined. Some diary authors were already negatively minded on their arrival. In letters sent to newspapers in 1904 some soldiers described their willingness to fight while others complained about the hardships of war. Yet only few wrote about the pointlessness of fighting against Japan. Only in the spring-summer of 1905 was it formulated that the Russian victory was sought after with the hope of finally being able to return home.

To Estonian military personnel the Russo-Japanese war was an experience that broadened their horizons. In addition, it gave Estonian men the opportunity to act as cultural mediators. The Russo-Japanese war was for many Estonians the first time to communicate their war experience to such a wide audience. Thus, a self-replicative soldier letter tradition aimed at the public was created.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anna Elisabeth Lõuna

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „1904.–1905. aasta Vene-Jaapani sõja kogemus eesti sõjaväelaste egodokumentides“, mille juhendaja on Tõnu Tannberg, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Anna Elisabeth Lõuna

19.05.2020